

АРХІВИ УКРАЇНИ

У НОМЕРІ:

Відображення революційної діяльності
Г. Л. Пятакова у документах ЦДІА УРСР
у м. Києві

Про роботу львівського кооперативу
«Архівіст»

Документальні джерела до біографії
С. В. Косіора

«Усна історія»: сучасний стан і перспек-
тиви розвитку

Спогади Х. Г. Раковського про повстан-
ня на броненосці «Потьомкін»

Американські архівісти у Києві

1885

1886

1887

1888

1889

1890

1891

1892

1893

1894

1895

1896

1897

1898

1899

1900

1901

1902

1903

1904

АРХІВИ УКРАЇНИ

ВИДАЄТЬСЯ З 1947 р. ВИХОДИТЬ РАЗ НА ДВА МІСЯЦІ

№ 3 (215) 1989

ТРАВЕНЬ — ЧЕРВЕНЬ

ЗМІСТ

САНЦЕВИЧ А. В. Про нові підходи до публікації архівних документів . . .	3
Перебування архівістів США у Києві	9

Імена, повернені історії

МУЗИЧУК О. В. Документи ЦДІА УРСР у м. Києві про революційну діяльність Г. Л. Пятакова (1912—1915 рр.)	14

У світлі Шевченківського ювілею

ПАВЛОВА О. Ф. «Прохання надіслати «Кобзар» Шевченка на фронт...» . . .	22
КРЯЧОК М. І. Лист учнів з Алма-Ати до ЦДАМЛМ УРСР про вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка	27

На прохання наших читачів

Керівні діячі Радянської України	29

Теорія і практика архівної справи

МАЦЮК О. Я. (Львів) Використання документів архівів у галузі історичного краєзнавства, при підготовці статей до Зводу пам'яток історії та культури	34

Огляди джерел і документальні нариси

ПОГРЕБІНСЬКИЙ М. Б., ХАРИТОНОВИЧ І. М. Джерельна база біографії С. В. Косіора	37
ЛЯХОЦЬКИЙ В. П. Українське радіомовлення в роки Великої Вітчизняної війни	48
ЗІНЬКО Ю. А. Шефство трудящих України над госпіталями Червоної Армії в роки Великої Вітчизняної війни	53

Нове в роботі державних архівів

КУЦИНДА С. І. (Львів) Створення кооперативу «Архівіст» у м. Львові . . .	59
ПШЕНИЧНИЙ Г. С., ПІЛЬКЕВИЧ Л. Б. Машинний спосіб консерваційно-профілактичної обробки фотодокументів	62

Спогади

РАКОВСКИЙ Х. Конец восстания на «Потемкине»	67

Пошуки і знахідки в архівах

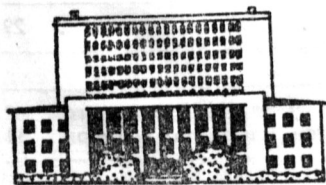
ШАНДРА В. С. Маловідомий документ родини Пирогових з фондів ЦДІА УРСР у м. Києві	74
СЛЮДИКОВА Т. Б. Київські адреси Кирило-Мефодіївців	75

Наукові конференції, наради та семінари

НОВОХАТСЬКИЙ К. Є. Засідання з проблем «усної історії»	78

Інформація та хроніка

До 175-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка	80
Інформація	36, 66, 77

Редакційна колегія:

Б. В. ІВАНЕНКО (головний редактор), Л. М. ВАСЬКО (відповідальний секретар),
В. М. ВОЛКОВИНСЬКИЙ (заступник головного редактора), Л. З. ГІСЦОВА,
В. О. ЗАМЛИНСЬКИЙ, М. Ф. КОТЛЯР, С. В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ, В. Ю. МЕЛЬНИ-
ЧЕНКО, К. Є. НОВОХАТСЬКИЙ, Г. В. ПОРТНОВ, Н. М. СЛОНЧАК, В. О. ШЕВ-
ЧУК, В. Г. ШМЕЛЬОВ, Л. В. ЯКОВЛЄВА

Адреса редакції: 252601, Київ-110, МСП, Солом'янська, 24. Телефон 277-11-24.

Друкарня наукової книги, 252030, Київ, вул. Леніна, 19.

Здано до набору 28.04.89. Підписано до друку 12.07.89. БФ 27474. Формат паперу 70×108/16.
Високий друк. Друк. арк. 5. Умовн. друк. арк. 7. Обл.-вид. арк. 8,5. Тираж 7640. Зам. 09-59.

«АРХИВЫ УКРАИНЫ», № 3 (на українському мові). Научно-информационный бюллетень Глав-
ного архивного управления при Совете Министров УССР. Издаётся с 1947 г. Выходит 6 раз в год.
Адрес редакции: 252601, Киев-110, ГСП, Соломенская, 24. Телефон 277-11-24. Типография научной
книги, Киев, ул. Ленина, 19. Печ. листов 5. Усл. печ. листов 7. Уч.-изд. листов 8,5.

ПРО НОВІ ПІДХОДИ ДО ПУБЛІКАЦІЇ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ

А. В. САНЦЕВИЧ,

зав. відділом джерелознавства і допоміжних дисциплін
Інституту історії АН УРСР, доктор історичних наук, професор

У ході перебудови нашого життя Комуністична партія ставить відповідальне завдання — «впорядкувати користування архівними матеріалами»¹. Важливою сферою здійснення цього завдання є опублікування архівних документів.

Звичайно, документальні публікації охоплюють лише невелику частину величезного корпусу документів з історії людського суспільства. Разом з тим вони служать корисним зразком відбору цінного матеріалу, що має узагальнююче значення і виступає якоюсь мірою дороговказом для дослідника в розробці певних аспектів теми.

На сучасному етапі дуже актуальним є питання про критерії відбору матеріалів для опублікування. Воно якнайтісніше пов'язане з конкретно історичною обстановкою, в якій здійснюються публікації і яка диктує як обрання тем, так і відбір документів для обнародування, їх археографічну обробку. Отже, дуже корисним для сьогодення є історичний досвід цього відбору.

Архівні установи дореволюційної Росії зробили певний внесок у справу видання історичних документів. Однак науково-видавничу діяльність гальмували відсутність єдиного керівного архівного органу, підпорядкованість архівів різним відомствам, брак кваліфікованих кадрів та коштів, невпорядкованість документів, індивідуальність (а часом і протидія) уряду з даного питання.

Дореволюційні документальні публікації певною мірою розширили джерельну базу історичної науки, але слід мати на увазі класову спрямованість і серйозні недоліки, притаманні цим виданням. Не публікувались матеріали з історії багатьох народів Росії, про соціально-економічний розвиток (перевага віддавалась питанням політичної історії) та ін. Недостатньо розкривалась роль народних мас навіть у публікаціях про народні ополчення, про розгром інтервентів і т. д. Таким чином, ідеологічна спрямованість опублікованих джерел відповідала класовій свідомості буржуазно-дворянських упорядників².

Незважаючи на зазначені недоліки та хиби, дореволюційні документальні публікації містять і великий корисний матеріал, який з успіхом використовується радянськими істориками при його марксистсько-ленінській методологічній інтерпретації.

Після Великої Жовтневої соціалістичної революції здійснювалась реорганізація та централізація архівної справи. Склалась надзвичайно сприятлива обстановка для публікації документів та матеріалів з найрізноманітніших тем. У центрі уваги дослідників опинилась проблема відбору історичних документів для опублікування. Ще в 1918 р. відомий історик О. Є. Пресняков назвав важливим етапом публікаторської роботи «відбір документів з цілого обширного фонду»³. Виникла не-

¹ Матеріали XIX Всесоюзної конференції Комуністичної партії Радянського Союзу, 28 червня — 1 липня 1988 року. К., 1988, с. 142.

² Див.: В. Н. Самошенко. Деятельность архивов дореволюционной России по изданию документов и справочников. — «Советские архивы», 1975, № 2, с. 63—64.

обхідність, визначивши наукову значущість кожного документа, що входить до відповідного комплексу (фонду, справи), та піддавши його порівняльному аналізу з іншими, відібрати тільки ті з них, що як історичні джерела дають основу для наукових узагальнень і побудов.

У 20-х роках М. М. Покровський висловив думку про важливість комплексного відбору документів для висвітлення певної теми. Він вважав, що документальна публікація повинна складатись з різних видів історичних джерел, які в сукупності дадуть найповніше уявлення про історичну подію, що вивчається. На його думку, наприклад, до збірників документів з історії робітничого руху в Росії необхідно включати документи не тільки більшовицьких партійних організацій та профспілок, які стояли на платформі більшовиків, а й інших партій та профспілок. Оскільки неможливо опублікувати всі джерела з історії робітничого класу, М. М. Покровський пропонував видавати тільки ті документи, в яких знайшли відображення крупні та характерні факти⁴.

У принципі такий підхід до відбору документів зберігається в радянській археографії і нині. Визначення складу документальної публікації «по суті є галуззю наукової творчої роботи самого публікатора — роботи, що проводиться у відповідності з вимогами марксистсько-ленінської методології над добре ним вивченим матеріалом»⁵.

У результаті відбору в документальній публікації об'єднується такий комплекс джерел, який дозволяє представити об'єкт публікації в його розвитку, для чого потрібні як ініціативні документи, що фіксують початок події, так і звітно-підсумкові, що показують, чим відповідна подія закінчилась.

У тематичних публікаціях звичайно передбачається супровід нормативних, директивних документів матеріалами, що свідчать про виконання відповідних постанов, резолюцій, директив та ін. Щоправда, в радянських документальних збірниках нерідко спостерігається порушення цього правила, захоплення наведенням директивних документів. У видових публікаціях цілком природним є вміщення тільки нормативних документів (див., наприклад, «Декрети Радянської влади»).

У радянських документальних публікаціях відбір визначається не тільки достовірністю джерела, а й значущістю відображених у ньому фактів, складністю і характером висвітлюваних подій, метою і характером видання. Як правило, здійснюється відбір комплексу документів різних видів, зв'язаних між собою логікою розвитку висвітлюваних історичних подій чи процесу або видовою близькістю⁶.

Розглянемо, як ці загальні положення відбору документів та матеріалів для публікацій здійснювалися на практиці у різних історичних умовах. Після Великого Жовтня розгорнулась публікація офіційних документів Радянської влади, а також джерел з дореволюційного періоду. На сторінки документальних збірників широко вийшла революційна тематика. У 1918—1920 рр. побачили світ понад 20 збірників документів і більш як 30 журнальних публікацій⁷. Це було пов'язано

³ А. Е. Пресняков. Исторические источники и подлинные документы в научной работе.— История архивного дела классической древности в Западной Европе и на мусульманском Востоке. Пг., 1920, с. 13.

⁴ М. Н. Покровский. От Истпарта.— «Пролетарская революция», 1921, № 1, с. 7.

⁵ А. Л. Попов. К вопросу о наших публикациях исторических документов.— «Архивное дело», 1935, № 3 (36), с. 54.

⁶ Див.: О. Ф. Козлов. Археографическая литература 1917—1940-х годов о проблеме отбора исторических документов для издания.— «Советские архивы», 1987, № 1, с. 40.

⁷ А. А. Новосельский, В. А. Кондратьев. О публикации исторических источников в СССР за 40 лет.— «История СССР», 1958, № 3, с. 205.

насамперед з видавничою діяльністю іспартів — комісій по вивченню історії партії та Жовтневої революції.

Темп публікацій дедалі наростав. Уже в 1925—1928 рр. було видано до 90 збірників⁸. Взагалі в 20-х роках діапазон документальних публікацій був досить широким, їм приділялась значна увага, особливо в роки здійснення непу. Добір документів, як правило, сприяв належному розкриттю обраної упорядниками теми. Але дані публікації документів і матеріалів мали й певні недоліки. Повільно впроваджувалася єдина методика відбору документів до друку, передачі тексту, коментування. Деякі збірники видавалися небало.

Із становленням і розвитком адміністративно-командної системи партійного та державного керівництва (з кінця 20-х років), з поширенням культу особи Сталіна та його злочинних наслідків серйозні недоліки, хиби виявляються і в документальних публікаціях, у доборі текстів для друку. Це особливо стосувалось тематики радянського періоду, а також історії партії та революційного руху.

В радянській едиційній археографії того періоду вималювалась суперечлива картина. З одного боку, дедалі швидше зростало число видань (тільки в 1930—1940 рр. було опубліковано 140 збірників, з них близько 50 — з тематики радянського періоду),⁹ значного розповсюдження набули публікації окремих видів історичних джерел, виходили цінні документальні збірники з питань дожовтневої історії,¹⁰ з другого — все більше поширювався тенденційний добір документів (особливо з радянського періоду) з метою однобічного випинання досягнень та успіхів, приховання недоліків, хиб і труднощів у житті радянських людей. Всіляко замовчувалися, власне, викреслювалися з історії діячі й трудівники, які були безпідставно репресовані та страчені. Звичайно, документи, в яких згадувались ці особи, не включалися до публікацій, хоч і мали безсумнівну історичну цінність. Нерідко документи, що мали підписи таких осіб, йшли в друк без згадки їх прізвищ на порушення принципу історизму. Недостатньо подавалися в збірниках та добірках статистичні відомості, особливо за 30—40-і роки і т. д.

Тому нам видається сумнівним твердження М. С. Селезньова про те, що збірники документів з історії радянського суспільства «в масі своїй високоякісні, глибоко наукові. Вони являють собою неоціненний матеріал для дослідників, які прагнуть з граничною точністю відтворити історію радянського суспільства»¹¹. Насамперед ці видання потребують суворо критичного підходу з боку дослідника, оскільки нерідко відображають напівправду. Та й сам М. С. Селезньов називає ряд істотних недоліків, притаманних багатьом публікаціям.

Упорядники збірників нерідко зловживають наведенням директивних документів і слабо залучають матеріали про діяльність робітників, селян, інтелігенції, про конкретне здійснення ними політики Комуністичної партії. Досить часто наводяться планові завдання без розкриття їх виконання. У збірниках недостатньо використовуються звіти, що характеризують підсумки роботи підприємств, установ, організацій за

⁸ Там же, с. 207.

⁹ Там же, с. 208.

¹⁰ Докладні огляди відповідних документальних публікацій (крім згаданих вище) досить часто вміщуються в періодичних виданнях. Див.: М. С. Селезнев. О публикации документальных материалов по истории советского общества. — «Вопросы истории», 1958, № 6, с. 86—95: Современные проблемы советской археографии (к итогам дискуссии в журнале «Советские архивы»). — «Советские архивы», 1979, № 6, с. 3—10; С. О. Шмидт. Деятельность Археографической комиссии АН СССР и задачи развития археографии. — «Вестник АН СССР», № 10, с. 57—67.

¹¹ М. С. Селезнев, названа праця, с. 90.

певний відрізок часу. Нерівномірно публікуються документи за різні періоди історії радянського суспільства. Деякі упорядники та редактори опускають частини документів без застережень і навіть трикрапок, редагують текст¹². Між тим, «Правила видання історичних документів в СРСР» передбачають передачу тексту документів у всіх виданнях навіть з «точним збереженням стилістичних і мовних особливостей»¹³.

Видатною віхою в розвитку радянської історичної науки, в тому числі публікаторської діяльності, був XX з'їзд КПРС, який відкрив сприятливі перспективи для успішних досліджень та якісних публікацій. Піднесенню археографічної діяльності значною мірою сприяла постановка Ради Міністрів СРСР від 7 лютого 1956 р. «Про заходи по упорядкуванню режиму зберігання і кращому використанню архівних матеріалів міністерств і відомств», у якій розв'язувався ряд практичних питань розширення видань історичних джерел¹⁴. До кінця 60-х років спостерігаємо великі досягнення у публікаторській діяльності.

Однак з настанням періоду застою різко обмежується доступ публікаторів до архівних матеріалів, яскраво виявляються негативні тенденції в доборі документів, у їх подачі, притаманні періоду культу особи Сталіна. Навіть у таких солідних виданнях, як збірник «Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК» (К., 1976—1977, т. 1—2), спостерігаємо редагування тексту, що відноситься до періоду культу особи Сталіна. Так, у витягу з резолюції XIII з'їзду КП(б)У (1937 р.) ідеться про «ленінську національну політику партії», тоді як в оригіналі — «ленінсько-сталінська національна політика». Згадується Конституція СРСР без характерного для того часу визначення «сталінська». Читаємо: «Здійснення лозунга (пропущено «товариша Сталіна») про опанування більшовизму...»¹⁵ Таке редагування явно модернізує текст, є порушенням принципу історизму, своєрідним лакуванням, звернутим у минуле, воно характерне для періоду застою. Зауважимо, що в попередньому виданні збірника, виданому в 1958 р., — «Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів і конференцій» — всі відповідні тексти подано цілком правильно, що дало можливість автору зробити дане порівняння (див. с. 586—591). Цей приклад красномовно свідчить про те, що всі без винятку опубліковані історичні джерела потребують ретельного критичного аналізу.

Історія радянського періоду представлена величезною кількістю документів, до того ж, нерідко вони є значні за обсягом. Тому в документальних публікаціях досить часто доводиться вдаватись до наведення витягів з документів, що чітко відповідають обраній темі. Часткове видання тексту надає публікації певної цілеспрямованості.

Неминуча зміна зовнішнього вигляду і змісту документа через скорочення його тексту вимагає обов'язкового показу місця, де пропущено текст, характеристики змісту випущеного тексту та причини пропуску¹⁶. Іноді скорочення тексту документа збіднює його зміст, скорочує інформацію про певну історичну обстановку. Так, у збірнику, присвяченому перемозі Великого Жовтня і встановленню Радянської влади на Україні, знаходимо документ, взятий з газети «Пролетарская мысль». У збір-

¹² Див.: там же, с. 91—93.

¹³ Правила видання історичних документів в СРСР. К., 1972, с. 25.

¹⁴ Див.: А. А. Новосельский, В. А. Кондратьев. Названа праця, с. 209.

¹⁵ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. Т. 1, с. 874—875.

¹⁶ Див.: Т. В. Батаева. О передаче в извлечениях текста документов советской эпохи. — «Исторический архив», 1957, № 3, с. 203.

нику читаємо: «Разом з тим відносно організації влади на Україні, фракція більшовиків вимагає: 1) скликання з'їзду робітничих, солдатських і селянських депутатів»¹⁷. У оригіналі вимоги більшовиків викладались повніше, з більшим наближенням до історичної обстановки: «Разом з тим відносно організації влади на Україні вона заявляє: 1) що крайовою владою є Центральна рада, причому фракція більшовиків вимагає скликання з'їзду робітничих, солдатських і селянських депутатів для реорганізації Центральної ради в Центральну раду Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів»¹⁸. Отже, тут бачимо виразний приклад спрощення історичної ситуації упорядниками за допомогою невиправданих купюр.

Для документальних публікацій, що вийшли в світ у період застою, характерними є концентрація уваги на позитивному досвіді, ігнорування труднощів та недоліків. Отже, і до документальних збірників добирається виключно матеріал «показушного» характеру. Саме так робляться витяги з архівних документів. Так, у одному із збірників наводиться витяг з довідки Ради Міністрів УРСР Уряду СРСР про виконання плану капітальних робіт у республіці за 1953 р.¹⁹ Подаються відомості про обсяг капітальних вкладень, його зростання, про введення нових виробничих потужностей, певні успіхи в соціальній сфері. Але в публікації немає жодного слова про недоліки, матеріал про які присутній в архівному документі. Згаданий план був недовиконаний на 60 млн. крб. По різних відомствах його було виконано лише від 79,9 до 96,6%. Будівельним організаціям бракувало необхідних механізмів, обладнання, вони не мали належної кількості підсобних підприємств, житлового фонду для розміщення робітників. На багатьох будовах спостерігались простоти, плинність робочої сили, не було забезпечено виконання завдань з продуктивності праці і т. д.²⁰ Таким чином, упорядники мали всі можливості, не набагато збільшивши обсяг витягу, дати різнобічну картину капітальних робіт у республіці в 1953 р. Та навряд чи можна обвинувачувати упорядників, редакторів збірника: вони виконували певне соціальне замовлення в період застою. У той період негативний матеріал найчастіше не міг бути опублікований.

Даний приклад (а подібних можна навести безліч) рішуче спростовує хибне уявлення, досить поширене нині серед істориків, ніби в архівах годі шукати достовірних матеріалів про недоліки, хибі, труднощі, оскільки там — тільки сама показуха стосовно періодів культу особи та застою. Звичайно, трапляються в документах і приписки, і приховування недоліків. Але, застосовуючи критичний аналіз джерел, здійснюючи їх ретельне порівняння та співставлення, історик досягне істини. До того ж, слід мати на увазі, що, якою б консервативною і недосконалою не була система державного управління, вона обов'язково повинна мати перед собою досить реалістичну картину життя суспільства, яка і відображається в архівних документах. А ці свідчення в такій ситуації звичайно приховуються від широких кіл трудящих.

Для документальних збірників часто відбиралися однобічні, тільки позитивного плану документи. Це засвідчує довідка Сталінського обкому ЛКСМУ до ЦК ЛКСМУ про стан масово-політичної і культурно-виховної роботи серед робітничої молоді (листопад 1949 р.)²¹, великий витяг з якої надрукований у документальному збірнику²². Опису-

¹⁷ Победа Великой Октябрьской социалистической революции и установление Советской власти на Украине. Збірник документів і матеріалів. К., 1951, № 16.

¹⁸ «Пролетарская мысль», 1917, № 1, 5 ноября, с. 2.

¹⁹ Промышленность и рабочий класс Украинской ССР. 1951—1958. Сборник документов и материалов. К., 1984, с. 87—88.

²⁰ ЦДАЖР УРСР, ф. 337, оп. 3, спр. 362, арк. 121—123.

²¹ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 6, спр. 2098, арк. 30—39.

ються, зокрема, різні заходи комсомольських організацій: робота гуртків художньої самодіяльності, діяльність комсомольських агітаторів, насамперед у гуртожитках та червоних кутках, шахово-шашкові турніри і т. д.

У тій же справі, звідки взято наведену довідку, вміщено ряд інших документів, у яких дане питання висвітлюється збалансовано — з розкриттям досягнень і недоліків. Такою є, насамперед, довідка про стан політико-виховної і культурно-масової роботи серед робітничої молоді Одеси²³, де серед недоліків відмічаються неорганізованість проведення політзанять для молоді, їх погане відвідування. В ряді гуртків заняття проходили сухо, не викликали інтересу присутніх через слабку підготовку пропагандистів²⁴. Між тим, подібні документи не привернули уваги упорядників збірника.

Розгляд питань про відбір документів та матеріалів до публікацій з історії радянського періоду дає можливість зробити висновок про те, що вони найчастіше досить однобічно відображають порушені проблеми. З огляду на це, дослідник не може в своїй роботі повністю покладатись на них і повинен широко використовувати для одержання повної картини досліджуваної теми архівні матеріали.

На збірниках та добірках документів і матеріалів дуже позначилася кон'юнктурщина. У відповідні періоди занадто випиналася діяльність Й. В. Сталіна, Л. І. Брежнєва.

Зараз, на відповідальному етапі перебудови, коли в центрі уваги всіх трудящих — конкретні справи, перед археографами країни стоять надзвичайно відповідальні, складні і важливі завдання. Розв'язуючи їх, слід завжди пам'ятати, що створення документальних збірників та підготовка добірок документів і матеріалів є видом наукового дослідження, що обов'язково ґрунтується на джерелознавчому аналізі залучених матеріалів.

Щоб точно донести до читача текст джерела, потрібне глибоке вивчення його змісту, серйозне знання історичної обстановки і причин, що привели до створення документа.

У видавництвах слід чітко враховувати специфіку видання документів і не підходити до них, як до авторського тексту, який можна змінювати та редагувати. Будь-які викривлення тексту історичних джерел неприпустимі.

При підготовці видань необхідно використовувати якнайширше коло джерел, водночас чітко дотримуючись основної лінії публікації і прагнучи висвітлити головні, вузлові проблеми порушеної теми.

Велике значення для використання документальної публікації має складання стислих і чітких за змістом приміток до незрозумілих читачеві місць тексту. Випадки пошкодження тексту повинні застерігати ся у підрядкових посиланнях.

На сучасному етапі конче необхідне широке рецензування документальних публікацій, підготовка їх серйозних тематичних оглядів для виявлення достоїнств, недоліків та прогалин. Ця діяльність дуже важлива як для публікаторів, так і для широкого кола читачів, яким потрібна кваліфікована допомога у використанні цих нерівнозначних видань.

Отже, видання історичних документів — важлива ділянка історичної науки — перебуває нині на важливому етапі всеосяжного відображення історичної дійсності достовірними джерельними засобами.

²² Промышленность и рабочий класс Украинской ССР. 1946—1950. К., 1980, с. 434—437.

²³ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 6, спр. 2098, арк. 10—25.

²⁴ Там же, арк. 49.

ПЕРЕБУВАННЯ АРХІВІСТІВ США У КИЄВІ

За ініціативою американської ради «Міжнародний обмін учених» (АЙРЕКС) 27 лютого 1989 року в одному з престижних університетів США — Принстонському відбулась офіційна церемонія передачі Постійному представництву УРСР при ООН першого тому двотомного видання «Архіви і сховища рукописів України і Молдавії», підготовленого американською дослідницею доктором історії Патрицією Кеннеді Грімстед.

Наприкінці березня, під час перебування в СРСР, автор книги, яка працює при Гарвардському університеті США (Центр російських досліджень та Інститут українських досліджень), передала примірник цього видання Головному архівному управлінню при Раді Міністрів Української РСР. З нагоди офіційної церемонії передачі книги відбулася зустріч Патриції К. Грімстед з провідними спеціалістами Головархіву УРСР і центральних державних архівів республіки.

Представляючи доктора історії Грімстед присутнім, начальник Головархіву УРСР Б. В. Іваненко зазначив, що американська дослідниця спеціалізується з історії СРСР, займається питаннями архівознавства, є автором багатьох праць з архівної та джерелознавчої тематики. У співдружності з польськими та радянськими архівістами вона підготувала, зокрема, унікальне видання — публікацію так званої «Литовської Метрики», що є, власне, частиною архіву Великого князівства Литовського. Крім того, серед творчого доробку Патриції К. Грімстед — серія фундаментальних досліджень, присвячених архівам і сховищам рукописів СРСР. У 1973 та 1976 роках вийшли друком два томи, присвячені архівосховищам Москви та Ленінграда, у 1981 році — Прибалтики та Білорусії. Підсумком роботи доктора Грімстед в архівах Української РСР, де вона працює з 1970 року, а більш інтенсивно — з 1978 року, стало видання книги «Архіви і сховища рукописів України і Молдавії». Б. В. Іваненко відмітив також, що Патриція К. Грімстед вперше в історії західноєвропейського та американського архівознавства опублікувала і прокоментувала ленінський декрет про реорганізацію і централізацію архівної справи, 70-річчя якого відзначалось у 1988 році.

Робота над книгою «Архіви і сховища рукописів України і Молдавії» та її структура, основна мета підготовки видання, проблеми створення довідкового апарату до архівних фондів і документів, спільна робота американських і радянських архівістів — ці та інші важливі питання порушила у своєму виступі на зустрічі доктор історії Грімстед.

Розповідаючи про книгу, яка стала підсумком неодноразових відвідувань України, доктор Грімстед зазначила, зокрема, що в ній зосереджені дані про державні архіви республіки, характеризується фондовий склад як центральних, так і обласних архівів УРСР, наводиться багато відомостей про сховища рукописів бібліотек, музеїв та інших установ, підпорядкованих Академії наук УРСР і Міністерству культури республіки. Водночас характеристика кожного архіву супроводжується переліком публікацій, в яких використані документи, що зберігаються в його фондах. До книги вміщено також дані про архівні розвідки дореволюційного періоду або ж такі, що виходили на Західній Україні у дорадянський час і є бібліографічною рідкістю.

Промовець наголосила на важливості додатків до видання, де висвітлюються питання організації архівної справи в СРСР, даються роз'яснення щодо можливості працювати з документальними джерелами

Патриція Кеннеді Грімстед вручає начальнику Головархіву УРСР Б. В. Іваненку книгу «Архіви і сховища рукописів України і Молдавії».

в архівних установах нашої країни та найбільш доцільної організації роботи з документами, що передусім стануть у пригоді зарубіжним дослідникам, які звертаються до радянських архівів.

Значна увага приділялась промовцем труднощам, що заважають плідній роботі зарубіжних архівістів у державних архівах СРСР і обумовлені перш за все недосконалістю науково-довідкового апарату. Серйозним недоліком є також недостатня забезпеченість навіть центральних бібліотек та архівів уже виданими довідниками і путівниками по архівах. Водночас, зазначила доктор Грімстед, проблеми довідкового апарату є актуальними практично для всіх архівів у різних країнах.

У зв'язку з розсекречуванням значної кількості документів, що зберігаються в державних архівах СРСР, відкриттям цілого ряду фондів, зазначила промовець, проблема НДА стає ще більш гострою, оскільки відсутність необхідних довідників практично унеможливить користування матеріалами, що розсекречуються, та їх введення до наукового обігу.

Патриція К. Грімстед наголосила на важливості спільної роботи американських і радянських істориків у галузі джерелознавства та архівознавства; позитивно оцінивши плани роботи щойно створеної Археографічної комісії АН УРСР, вона висловила думку про можливість, зокрема, спільного дослідження разом з її членами Литовської (або, як назвала її промовець, Волинської, Руської, Рутенської) Метрики, розшуку ряду актових книг колишнього Центрального архіву давніх актів у Києві та ін.

На завершення виступу доктор Грімстед зазначила, що як член радянсько-американської комісії з наукового обміну буде всіляко сприяти об'єднанню зусиль істориків та архівістів СРСР і США в розробці найбільш актуальних і важливих проблем історичної науки, висловила впевненість, що зараз, у період демократизації і гласності, розпочинається новий етап цього співробітництва.

Американські архівісти під час ознайомлення з роботою ЦДАКФД УРСР.

Відповідаючи на запитання присутніх, американська дослідниця в загальних рисах розповіла про створення в США національної комп'ютерної бази архівів, зв'язок між різними комп'ютерними системами, визначила проблеми, розв'язанню яких, на її думку, може сприяти діяльність радянсько-американської комісії з наукового обміну, тощо.

Впевненість у результативності та корисності роботи цієї комісії, що передусім має діяти на діловій, конструктивній основі, висловив також начальник Головархіву УРСР Б. В. Іваненко. Архівістів різних країн, у тому числі СРСР і США, зазначив він, має єднати пошук взаємних інтересів, моральна і матеріальна кооперація в цих пошуках.

Від імені архівістів республіки Б. В. Іваненко висловив подяку Патриції Кеннеді Грімстед за цінний подарунок та цікаву розповідь і побажав їй дальших творчих успіхів.

Під час зустрічі з працівниками Головархіву УРСР та центральних державних архівів УРСР Патриція К. Грімстед відповіла на запитання працівника редакції «Архіви України»:

— Як давно Ви вивчаєте архівну справу в нашій країні, відомості про склад і зміст державних архівів СРСР?

— Майже 25 років. Вперше я приїхала до Радянського Союзу в 1964 р., щоб досліджувати історію дипломатії Росії за часів царювання Олександра І. Працюючи в Центральному державному архіві давніх актів СРСР, Центральному історичному архіві СРСР у м. Ленінграді та інших архівосховищах, я побачила, що американські дослідники дуже мало знають про ті безцінні архівні документи, які є в СРСР. У 1965 р. я видрукувала в США статтю про радянські архіви, яка викликала великий інтерес у викладачів і студентів Колумбійського університету. Так я стала однією з перших дослідниць архівної справи у вашій країні.

— А коли Ви познайомилися з архівами Української РСР?

— Це було в 1970 році.

— Які ж зміни відбулися в архівному господарстві за ці 20 років?

— Радянські архіви і, зокрема, ті, що функціонують на Україні,

для іноземних дослідників весь час були найбільш «неприступними». Зарубіжні вчені вказували лише тему свого дослідження, а необхідні їм джерела підбирали радянські архівісти на свій смак і розсуд. Тепер, коли у Вас відбувається перебудова, демократизація торкнулась дещо й архівної справи: в ЦДІА УРСР дослідникам почали видавати описи і вони мають змогу самі замовляти ті справи, де, на їх думку, міститься необхідна їм ретроспективна документна інформація. Проте, мені здається, це лише перші кроки демократизації архівної справи у вашій країні. Архівні джерела, які, як відомо, є пам'яттю народу, повинні ставати надбанням усього людства.

— Які Ви бачите шляхи і перспективи співробітництва американських і українських архівістів у цьому плані?

— Це насамперед більш інтенсивний обмін інформацією про склад і зміст архівних фондів, зокрема про документи в архівосховищах США, які висвітлюють історію України, і, навпаки, про джерела ваших архівів, де є свідчення, що стосуються минулого Сполучених Штатів Америки. Мені здається, що найближчим часом особливо інтенсивною у нас буде співпраця в галузі виконання генеалогічних запитів. У США мешкає багато українців, які хочуть встановити свій родовід, а цього не можна зробити без вивчення архівів Української РСР.

Ще однією дійовою формою співробітництва може стати спільна підготовка різного роду архівних довідників, збірників документів та матеріалів, іншої літератури. Я дуже рада, що поновила діяльність Археографічна комісія АН УРСР. Помітно зріс інтерес простих людей до своєї історії, а це означає, що інтенсивніше будуть використовуватися архівні документи... У вас в архівах працює багато ентузіастів своєї справи.

Серед недоліків назву те, що ближче мені,— дуже слабкий науково-довідковий апарат до архівних джерел. Він практично залишився на рівні 60-х років. В архівах відсутні окремі досягнення науки і техніки, насамперед комп'ютери, ЕОМ тощо.

На закінчення хочеться сказати, що централізація архівної справи у вашій країні, державне забезпечення її розвитку дає всі підстави сподіватися, що вона найближчим часом досягне більш високих рубежів.

* * *

У квітні цього року у Радянському Союзі перебувала делегація архівістів Сполучених Штатів Америки на чолі з директором Національного архіву США Доном Вільсоном. Мета її візиту — укладення договору про співробітництво між двома країнами в галузі архівної справи, ознайомлення з досвідом діяльності Державної архівної служби СРСР.

З 14 по 16 квітня 1989 р. американські архівісти знаходилися у Києві. У Головному архівному управлінні при Раді Міністрів УРСР відбулася зустріч з представниками архівних установ США. У ній взяли участь: з американської сторони — Д. Вільсон, Д. Роудс — представники Товариства американських архівістів, Б. Дірстейн — директор Державного архіву штату Нью-Йорк, В. Фішер — секретар американської комісії по співробітництву в галузі архівної справи, представник американської ради «Міжнародний обмін учених», П. К. Грімстед — професор Гарвардського університету та Р. Брукхарт — співробітник Національного архіву США, з радянської сторони — начальник Головархіву УРСР Б. В. Іваненко, члени колегії управління В. В. Кузьменко, В. М. Волковинський, К. Є. Новохатський, Г. В. Портнов, а також голова Археографічної комісії АН УРСР, член-кореспондент АН УРСР П. С. Сохань та завідуючий кафедрою джерелознавства та архівознавст-

ва Київського держуніверситету ім. Т. Г. Шевченка професор В. О. Замлинський.

Б. В. Іваненко розповів гостям про хід перебудови в архівній справі, її перші досягнення, а також проблеми і труднощі, що постають у процесі її втілення в життя. Особливої уваги, зазначив він, вимагають зараз поліпшення стану і умов зберігання документів, забезпечення архівів сучасною матеріально-технічною базою, введення в практику роботи архівів останніх досягнень науки і техніки.

Дон Вільсон коротко охарактеризував стан архівної справи в США, не обійшовши при цьому проблем, які є і в американських архівістів, назвав форми і методи, за допомогою яких вони долають труднощі. Підкреслювалося важливе значення співробітництва архівістів обох країн для примноження джерельної бази вітчизняної історії, інтерес до якої нині небувало зріс, обміну спеціалістами, спільної підготовки документальних видань, задоволення генеалогічних запитів тощо.

Американські архівісти ознайомилися з діяльністю Центрального державного архіву Жовтневої революції, вищих органів державної влади і органів державного управління УРСР, Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Києві, Центрального державного архіву кінофотофонодокументів УРСР. Особливий інтерес у гостей викликала ретроспективна документація про зв'язки України і США.

Делегація США відвідала архітектурно-історичний заповідник «Софійський музей», Києво-Печерський державний історико-культурний заповідник, Меморіальний комплекс «Український державний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр.», музей Т. Г. Шевченка, побувала у Літературно-меморіальному будинку-музеї О. Є. Корнійчука — філіалі ЦДАМЛМ УРСР.

Зустріч українських та американських архівістів відкриває нові горизонти співробітництва у справі примноження і використання архівних документів в інтересах обох народів, що є, як відомо, пам'яттю кожного народу, людства взагалі.

ІМЕНА, ПОВЕРНЕНІ ІСТОРІЇ

ДОКУМЕНТИ ЦДІА УРСР У м. КИЄВІ ПРО РЕВОЛЮЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ Г. Л. ПЯТАКОВА (1912—1915 рр.)

У ЦДІА УРСР у м. Києві знаходиться на зберіганні значна кількість документів про революційну діяльність Георгія Леонідовича Пятакова (1890—1937) — відомого більшовика-ленінця, члена РСДРП з 1910 р. Вони зосереджені головним чином у фондах каральних органів царизму — Київських і Катеринославських губернських жандармських управлінь та охоронних відділень.

Документи свідчать, що за участь у студентських виступах Г. Л. Пятакова було виключено з Петербурзького університету, після чого він переїхав до Києва, де став секретарем Київської організації РСДРП. Переїзд до Києва був обумовлений тим, що тут проживали його батьки. У 1912 р. за революційну діяльність Г. Л. Пятакова було заарештовано і засуджено. У 1915 р. разом з Є. Г. Бош він утік з іркутського заслання і емігрував через Японію до США, де також займався партійною роботою.

Документи ЦДІА УРСР у м. Києві дозволяють певною мірою простежити ще маловивчену роль Г. Л. Пятакова у революційному русі в дожовтневий період.

Документи, вміщені до підбірки, публікуються вперше.

Публікацію підготувала
О. В. МУЗИЧУК, молодший науковий співробітник
ЦДІА УРСР у м. Києві

№ 1

1912 р., червня 29.— Лист Г. Л. Пятакова до батька, написаний під час перебування в Київській губернській в'язниці

Дорогой папа!

Вот снова пришлось писать на штемпелеванной бумаге *! Что делать?! Теперь уж надолго. Понятно, ты крайне недоволен, но до какой степени? Будешь ли ты помогать мне здесь или нет? Если да, то я очень прошу сделать следующее: обратиться в жандармское управление и получить разрешение на свидание со мной; хорошо если бы это сделали братья (мама, вероятно, в Крыму — пусть там сидит подольше, ведь со мной еще, бедная, наместе!) Затем передать в жандармское управление для меня следующие книги: 1) Нурак «Учебник английского языка», 2) Ключевский «Русская история» ч. 1, 3) Владимирский-Буданов «Обзор истории русского права», 4) А. Smith «Wealth of nations» **, 5) Английский словарь. Smith у меня в шкафу в переплете с синим корешком. Остальные книги хотя и есть, да не все у меня и, кроме того, с моими пометками на полях, а потому, если ты будешь так добр, то попроси И. Л. купить их, ибо новые скорее передадут. Денег у меня много, передавать не надо, белья тоже, за исключением полотенец. Следовало бы передать мне 2 полотенца.

Прости, дорогой папочка, за причиняемое беспокойство, но... такова, очевидно, моя судьба!.. Чувствую себя хорошо, только без книг тяжело, а до сих пор я ни одной книги даже в руках не имел. На те

деньги, которые у меня были (75 р.), я себе решил улучшить питание — думаю, что ты ничего не будешь иметь против, ибо теперь для меня главная забота — выйти из тюрьмы здоровым духом и телом, ведь *mens sana in corpore sano* ***, не так ли? Впрочем, за тобой право отречься от непокорного сына — тогда напиши...

Мамочка! Вот мысль, которая меня мучит больше всего. Что с ней? Как она перенесла мой арест? Что теперь делает? Где? Как здоровье? Напиши, дорогой, непременно, ведь это же ты можешь во всяком случае сделать. Да, затем нужно подыскать присяжного поверенного, ибо суд неизбежен (когда, положим, еще не известно). Хорошо если бы взялся С. В. Козьмин и еще какой-нибудь специалист по политическим делам. Ну, впрочем, это твое дело — поступай, как найдешь лучше. Если ты захочешь облегчить как-нибудь мое положение, то сделай все, что можешь (или посоветуйся с кем-нибудь) для того, чтобы меня не стесняли в моей работе, т. е. давали бы необходимые мне книги, пособия *ets.* Я хочу здесь изучить английский язык и для этого мне необходимы: учебник, словарь и книги для перевода. Но кроме этого я хочу изучить русскую историю в связи с историей русского хозяйства и русского права, — и поэтому мне будут нужны соотв[етствующие] книги. Это на первое время. Дальше видно будет, я буду писать тебе, маме, братьям и пр. публике о всем, что мне нужно, ну а ваше дело сделать или не сделать то, что я прошу. Писать буду лишь 1 раз в неделю — чаще нельзя. Пишите и вы мне... Ване передай, что он может быть теперь довольным — упрятали меня за решетку, — но сообщи ему, что я буду очень рад, если получу от него письмо с сообщением очень ли он рад. Как ты или мама будете справляться? Нужно, чтобы приехал кто-нибудь из братьев. Если тебя не затруднит, то пошли Мише (какому И. Л. знает) денег немного. Нужно заплатить за счет в книжный магазин «Труд» и выкупить книги у Идзиковского (последние, если получится, хорошо бы передать мне, ибо они мне очень нужны!) Ну, целую тебя, братьев и пр. Мамочке напиши, что я вполне хорошо себя чувствую и буду в три раза лучше себя чувствовать, если буду знать, что и она не падает духом и отнесется к моей отсидке более или менее спокойно. Будь здоров. Целую. Жму руку.

Г. Пятаков. 29.06.1912.

Я и забыл: у Шереметьева закажи мне очки: правый 2,0, левый 1,5 для близорукого. Пенсне у меня отобрали — нельзя, очки можно. Затем карту Евр. России не особенно большую.
Ф. 274, оп. 1, спр. 2971, арк. 1506—150в. Автограф.

* На листі проставлений штампель: «Контора Киевской губернской тюрьмы № 533 арестанту политическому Г. Пятакову для письма. Помощник начальника тюрьмы (подпис). 29.VI.1912 г.»

** Сміт А. — англійський економіст, видатний представник класичної буржуазної політичної економії. Його праця «Дослідження про природу і причини багатства народів».

*** *Mens sana in corpore sano* — у здоровому тілі здоровий дух (лат.).

№ 2

1912 р., липня 3. — Довідка із справ Київського губернського жандармського управління про революційну діяльність Г. Л. Пятакова

Секретно

Пятаков Георгий Леонидович, сын директора Мариинского сахарного завода, в 1909 году по негласным сведениям, непроверенными формальным порядком, имел тесные сношения с лицами неблагонадежными в политическом отношении: обыску и аресту не подвергался

и обвиняемым привлечен не был. В 1911 году за участие в студенческих беспорядках, происходивших в 1910—1911 годах был исключен из числа студентов С. Петербургского университета и подчинен негласному наблюдению полиции (отношение киевского губернатора от 16 сентября 1911 года за № 7279).

Ф. 274, оп. 1, спр. 2970, арк. 75. Чернетка.

№ 3

1912 р., липня 26.— Лист Г. Л. Пятакова до матері, написаний під час перебування в Київській губернській в'язниці

Дорогая мамочка! Напрасно ты сердишься на наших за то, что они тебе не сообщили. Скажи, ну какая от этого была бы польза? Никакой! А вред? Очень большой! Ты могла бы заболеть серьезно, и я не имел бы удовольствия долгое время созерцать тебя даже 1 раз в неделю. Ergo *? Ergo лучше было подождать один месяц, чем потом не иметь возможности ходить ко мне на свидания. Не так ли? Кажется, так. Попробуй подчинить голос сердца голосу разума, а ведь мы *No-mo Sapiens!* и увидишь, что папа был прав...

Пока я имею в камере лишь одну свою книгу, именно Нурак. Очень доволен, что имею возможность заниматься английским! По ошибке мне посчитали словарь за книгу, но при следующей переписке дадут еще одну книгу. Карту России не пропустили, ибо ее «можно повесить на стене, а это нельзя», атлас же можно. Поэтому передай географический атлас, где были бы обязательно карты: Россия вся, Россия Европ., Европа, Западная Европа, Германия, Англия, Франция. Хорошо, если бы каждой карты было бы по 2: политическая и географическая в узком смысле (горы, леса, реки, болота, моря, etc.). Пусть атлас будет в переплете. Да пока это и не к спеху, ибо я все еще не приступил к истории за неимением книг. Атлас в число книг не войдет, так что я буду иметь Нурак+2 книги. Нурака рассчитываю кончить к 5—6/VIII (уже 1/3 прошел), тогда постараюсь получить из библиотеки имеющиеся здесь английские книги (есть 3 книги, 1 книгу в 8 дней, 3 кн. в 24 дня), вот и кончу к концу августа. Таким обр., к концу августа рассчитываю свободно читать по-английски. Потом хотелось бы научиться читать научные книги. Дело в том, что г. полковник сказал мне, что им не по средствам платить английскому толмачу, дабы тот просматривал книги, так быть может можно возместить расходы? Опять-таки, это не к спеху. Пишу дабы, если будет случай, узнали.

Остальные книги ты знаешь. Прибавляю: Morgan «*Die gesellschaft*» и F. Engels «*Die Ursprung der Familie*». Эти книги можно передать когда угодно, ибо они для параллельных занятий. Первее всего русская история и политическая экономия. Если Smith'a по английски не пропустят, то начни с Зомбарт «Современный капитализм», потом М. Ковалевский «Экономический рост Европы», Куштер «Лекции по истории хоз. быта», К. Bucher «*Entstehung d. Volkswirtschaft*» и др. книги по истории хозяйства, узнать можешь у Степана. Итак, еще раз: русская история, история хоз[яйства] в Западной Европе — это прежде всего. Если Smith'a пропустят, то пойдет: Smith, Рикардо, Милль, Guesnag (Gevres), Родбертус с одной стороны, К. Фишер, Hegel и Feuerbach с другой.

Все о книгах! Все о книгах! Дело в том, что я рассчитываю на долгий период: тюрьма ли, крепость ли, каторга или ссылка, все равно занятия ~~этим~~ буду всеми силами поддерживать.

Знаешь, родная, на последнем свидании меня страшно огорчили глаза Веруши: хорошо ли ты сделала, что привела ее? На нее тюрьма может очень сильно подействовала? Да, тюрьма вообще-то снаружи страшной; человек живуч и проживет и не в таких условиях! Как там публика поживает? Что Миша с Мурмана пишет? Что Лева, Шура? О всех пиши. Воображаю Лелькину рожу, когда она узнала, что меня забабахали! Мнение А. Билимовича-младшего? Должен радоваться! О Калачевском нужно подумать, стоит ли брать, ведь это будет стоить деньги, а я не хочу, чтобы на меня зря и много тратили. (Единственно же с чем я не стесняюсь — это с книгами! Да и то уже, кажется, перехватываю!!). Я, вероятно, буду защищаться сам и мне нужно было бы лишь адвоката, который бы мне помог разобрать юридико-догматическую сторону вопроса. Одним словом, подумайте.

Ну, до свидания, родная, целую. Поклон всем.

Г. Пятаков.

Р. С. Нужно уплатить по счету в маг[азин] «Труд». Пусть Илья Лазаревич это сделает. Привет и ему от меня, его пятидневного соучастника (от «участок», а не «участие»). Как его служба? Не потерял ли место в управе?

Целую. Г. П.

26/VII.

Ф. 274, оп. 1, спр. 2971, арк. 150з—150и. Автограф.

* Ergo — таким чином (лат.).

№ 4

1912 р., серпня 9.— Донесення начальника Київського губерньського жандармського управління київському губернатору про результати обшуку в квартирі Г. Л. Пятакова

Арестантское. В[есьма] спешно. Секретно.

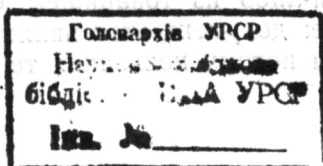
При обысках, произведенных 25 июля сего года в связи с ликвидацией местного комитета РСДРП, у арестованного Георгия Пятакова взят целый архив разного рода писем и рукописей, указывающих на революционную деятельность этой организации в продолжении многих лет, причем получены указания о сношениях членов этой организации не только с организациями других городов России, но и на сношения их с Центральным комитетом этой организации в Париже.

Имея в виду, что добытыми обысками материалами изобличается преступная деятельность не только целого ряда новых лиц, но и усугубляются данные против некоторых лиц, уже арестованных по настоящему делу, к числу коих, по-видимому, относится и студент Киевского политехнического института Иван Францевич Шильган, я покорнейше прошу ходатайства Вашего превосходительства о продлении ему срока ареста еще на один месяц, т. е. по 21 сентября сего года, дабы за этот период времени разобрать все новые материалы, касающиеся преступной деятельности названного Шильгана, в зависимости от которых можно будет просить о наложении на него того или другого административного наказания, хотя есть основание полагать, что по имеющимся данным можно будет возбудить о нем дознание в порядке 1035 ст. Уст. Угол. Суд.

Полковник Шредель.

Ф. 274, оп. 1, спр. 2968, ч. 1, арк. 378. Відпуск.

2. Архіви України № 3

№ 5

1912 р., серпня 14.— Донесення начальника Київського охоронного відділення начальнику Катеринославського охоронного відділення про знайдені у Г. Л. Пятакова листи Н. К. Крупської

Секретно. Арестантское.

В подлинных письмах Н. К. Крупской, взятых формальным порядком по обыску у секретаря Киевской организации Российской социал-демократической рабочей партии Г. Л. Пятакова (партийная кличка Петр), упоминается о партийном работнике в г. Екатеринославе некоем «Семе»*, находящимся в непосредственных сношениях с Н. К. Крупской.

Сообщая о сем для сведения, прошу Ваше высокоблагородие о результатах установки «Семы» и разработки сообщить отделению.

Копия настоящего отдельного требования вместе с сим за № 9084 представляется начальнику Киевского губернского жандармского управления.

Подполковник Леонтьев.

Ф. 1597, оп. 1, спр. 346, арк. 171. Оригінал.

* «Сема» — член Катеринославської організації соціал-демократів Симон Мееров Асін.

№ 6

1912 р., жовтня 9.— Протокол допиту арештованого Г. Л. Пятакова

1912 года октября 9 дня в г. Киеве отдельного корпуса жандармов подполковник Иванов, руководствуясь 1035 ст. Уст. Угол. Суд., допрашивал привлеченного в качестве обвиняемого нижепоименованного, который, дополнительно к данному ранее (11 июля) объяснению, показал:

Зовут меня Георгий Леонидович Пятаков. Предъявленные мне предметы (предъявлены предметы, описанные в протоколе № 1)* принадлежат мне. Относительно прокламаций, описанных в пунктах 1, 2, 3, 4, 5, 16, 17, 19, 20 показываю следующее: все означенные прокламации отданы мне на хранение, когда и кем назвать отказываюсь. Относительно рукописи, описанной в пункте 6, показываю следующее: составлена эта рукопись мною, приблизительно в июне сего года, составлена в качестве наброска для произнесения речи перед собранием рабочих одним из пропагандистов Киевской организации РСДРП. Как в данном случае, так и в будущем членов партии называть отказываюсь. В Киевской организации возник вопрос о внесении организованности в стачечное движение, получившее в последнее время весьма значительное развитие, но протекающее во многих случаях чрезвычайно неорганизованно ввиду неподготовленности отдельных стачек; ввиду этого во многих кружках организации обсуждался этот вопрос, и я, принимая в этом обсуждении участие, на одном из собраний предложил определенную схему формы обращения к рабочим пропагандистом, которому пришлось бы столкнуться с назревающей стачкой; рукопись эта и является началом наброска указанной схемы. Относительно пункта 7 показываю: рукопись эта отдана мне на хранение вместе с предметами, указанными в пунктах 1—5, 16, 17, 19, 20. Относительно пункта 9 и 10 то же, что и относительно пункта 7. Относительно пунктов 11, 12, 13 показываю следующее: рукописи эти переданы мне, кем — назвать отказываюсь, в качестве материала для составления корреспонденции кем-либо из товарищей. Относительно пункта 14 показываю следующее: документ этот является вариантом рукописи, указанной в пункте 7, а потому показания те же. Относительно пункта 15: чертеж состав-

лен мною по просьбам товарища для того, чтобы почерк означенного товарища не был известен в политической полиции. Относительно приписки, сделанной на документе, обозначенном в пункте 16, показываю следующее: приписка эта является неудачной попыткой разбора шифра из письма, обозначенного в пункте 9. По поводу рукописи, обозначенной в пункте 18, показываю следующее: рукопись составлена мною в мае или июне 1912 г. в качестве проекта обращения в ЦК; она является проектом, обсуждавшимся в одном из кружков Киевской организации при обсуждении вопроса о «январской» 1912 г. конференции и предполагаемом созыве новой, обсуждении, имевшем место почти во всех кружках Киевской организации; в качестве пояснения добавлю: все вопросы партийной жизни могут обсуждаться во всех кружках организации и затем поступают на обсуждение комитета. По поводу приписки, сделанной на «Дневнике социал-демократа», обозначенном в пункте 19, показываю: кем, когда и при каких обстоятельствах написана, не знаю (очевидно, написана экспедицией «Дневника социал-демократа»). Относительно пункта 21 показываю: книги принадлежат лично мне и куплены разновременно. Относительно предметов, взятых по обыску у меня 20-го июня сего года и описанных в протоколе осмотра № 18 (предъявлены предметы, описанные в протоколе осмотра № 18) ** показываю: письмо, указанное в пункте 1, принадлежит моему товарищу бывшему студенту СПб университета В. Василенко, содержание письма относится ко времени весны 1911 г., когда я отбывал наказание, наложенное на меня СПб градоначальником, в Спасской части, где одновременно содержался и Василенко. Письмо, обозначенное в пункте 2, принадлежит моему товарищу по статистическому кабинету СПб университета М. Птухе ***; упоминаемый в письме Ан. Ник. это Андрей Николаевич Гиршфельд, тоже один из участников статистического семинария при СПб университете под руководством проф. Ил. Иг. Кауфмана ****. Письмо в пункте 3 принадлежит И. К. Гринштейну — студенту СПб политехнического института (товарищу по статистическим работам); обозначенные в оном фамилии объясняю: «Иоаникиевич» — Константин Иоаникиевич Соколовский, студент СПб политехникума; «Ковалев» — С. А. Ковалев, студент СПб университета; «Мишко» — мой брат Михаил; «Карп» — Петр Петрович Карпов, студент СПб университета. Письмо, обозначенное в пункте 4 принадлежит Варфоломею Ивановичу Бурцеву, студенту-статистику СПб университета; «Карпов» — тот же, о котором я уже говорил в пункте 3. Письмо, обозначенное в пункте 5, принадлежит Василию Петровичу Шибаеву, студенту-статистику СПб университета; слово «гости» означает царский проезд в Киев в 1911 г. Письмо, описанное в пункте 6, принадлежит С. А. Ковалеву — студенту СПб университета. Письмо, описанное в пункте 7, принадлежит моему брату Михаилу; слова «узнать источники Левиной рекомендации у Кулябко» означают постараться узнать, кто дал Кулябко ***** очень неверные и неприятные сведения о моем брате Леониде. На странице первой зачеркнуты слова «описан», «кем», вставлены «июнь сего года», «схему», «началом»; на стр. 2 зачеркнуто «в», «обр», «В». Настоящие показания написаны мною собственноручно. Георгий Пятаков.

Подполковник Иванов.

Ф. 274, оп. 1, спр. 2969, арк. 311—312. Оригінал.

* Див.: ф. 274, оп. 1, спр. 2971, арк. 231.

** Див.: там же, арк. 233.

*** Птуха М. В. — український радянський економіст, статистик.

**** Кауфман І. Г. — російський буржуазний економіст, статистик.

***** Кулябко — начальник Київського охоронного відділення.

№ 7

1912 р., листопада 16.— Постанова начальника Київського губернського жандармського управління про діяльність Київської організації РСДРП і, зокрема, її секретаря Г. Л. Пятакова

1912 года, ноября 16 дня в г. Киеве, я, начальник Киевского губернского жандармского управления полковник Шредель, рассмотрев настоящую переписку, нашел:

в ночь на 20 июня сего года в г. Киеве был обыскан и арестован ряд лиц, входящих в состав Киевской организации Российской социал-демократической рабочей партии; поводом к этому послужило то, что при систематизации в Киевском охранном отделении агентурных данных устанавливалось, что Киевский комитет названной партии еще с конца прошлого 1911 года проявлял особо интенсивную работу не только на месте, по объединению отдельных местных партийных организаций, но и в деле объединения всей партии, что он принимал особо активное участие как в созыве январской 1912 года конференции в Праге, последствием коей образовался Центральный Комитет, так называемый «Ленинский», при чем представительно на этой конференции выразилось в посылке делегата от Киевской организации, так и в поддержании образовавшегося ЦК «общепартийного», при чем в этом последнем направлении, т. е. в домогательствах признания «Ленинского ЦК» органом «общепартийной» особенно усиленную работу проявили местные большевики-ленинцы во главе с Е. Г. Бош, М. П. Зарницыным и другими лицами, ликвидированными в г. Киеве 18 апреля сего года.

После ареста названных лиц большевистского направления «Киевский комитет» начинает искать новые пути к созданию «общепартийного» центра и в мае месяце сего года, усматривая неспособность Ленинского ЦК объединить все Российские организации, он в лице секретаря Киевской организации «Петра» (Георгия Леонидовича Пятакова) завязывает сношения с Г. В. Плехановым через Анну Николаевну Пригоровскую * в целях склонить меньшевиков-партийцев войти в сношения с ЦК и совместно с националистами (поляками, латышами и бундовцами) образовать новый «организационный комитет», дабы тем самым «положить начало столь долгожданному объединению партии» и что в случае согласия Г. В. Плеханова ими будет сделан шаг побудить к тому ЦК, и если бы последний предложение отклонил, то Киевская организация имеет возможность почти заставить его сделать это, ибо нынешний ЦК как фракционный центр она поддерживать не станет.

Таким образом, деятельность Киевского комитета в партийной организационной своей работе далеко вышла за пределы местных проявлений.

На месте же в Киеве таковая выражалась в районных организациях: Подольской, Шулявской и городской, в транспортировке партийной из-за границы литературы, в постановке техники, производившей обильный систематический выпуск листовок и прокламаций, как издание Киевского комитета, так и Центрального, в распространении таковых, особенно среди членов различных профессиональных обществ и в среде рабочих, в участвовавших в последнее время собраниях последней и т. д.

Помимо того наблюдением были установлены два собрания 15 июня в Золотоворотском сквере и 17 июня на Трухановом острове, каждое 15—18 человек, руководителем и организатором коих являлся тот же Г. Л. Пятаков, что отмечено как наружным наблюдением, так и указаниями агентуры; по сведениям последней на собраниях этих были

преимущественно уполномоченные от местных типографий наборщики и разрабатывался вопрос об организации типографских рабочих и местного «стачечного комитета» ** [...]

Верно. Помощник делопроизводителя В. Дашкевич.

Ф. 442, оп. 862, спр. 253, арк. 5, 9. Засвідчена копія.

* Пригоровська Г. М. — член Київської організації РСДРП, в квартирі якої було розміщено підпільну друкарню.

** Пропущено частину тексту про арешт та результати обшуків у членів Київської організації РСДРП.

№ 8

1913 р., січня 23. — Постанова начальника окремого корпусу жандармів про звільнення Г. Л. Пятакова з в'язниці під заставу

1913 года января 23 дня в г. Киеве, я, отдельного корпуса жандармов подполковник Иванов, рассмотрев вторичное ходатайство жены инженер-технолога Александры Ивановны Пятаковой об изменении принятой в отношении сына ее Георгия Пятакова меры пресечения — способа уклоняться от следствия и суда ввиду прогрессирующего у последнего легочного процесса и принимая во внимание, что наличность у обвиняемого означенного процесса установлена медицинским его освидетельствованием, по соглашению с товарищем прокурора Киевского окружного суда А. И. Александровичем, постановил: избранную в отношении названного Георгия Леонидовича Пятакова меру пресечения — содержание под стражей — заменить отдачей его под залог в сумме сорока тысяч, а впредь, до представления указанного залога, содержат его под стражей в Киевской губернской тюрьме.

Подполковник Иванов
Товарищ прокурора Александрович

Ф. 274, оп. 1, спр. 2969, арк. 173. Оригінал.

№ 9

1915 р., січня 26. — З перлюстрованого листа О. Ф. Розмирович * до М. П. Майш ** про перебування Г. Л. Пятакова у Нью-Йорку

Slagens (Швейцария) 26 января 1915 года (нов. стиль) «Леля» * в Киев, Чеховский пер., дом № 8, кв. 11, Марии Парфентьевне Майш.

Милая, дорогая, хорошая мамочка. Наконец-то я получила от вас весточку. Совсем я измучилась, не получая писем... Я боюсь подумать даже, что ты можешь серьезно заболеть. Что тогда будет с девочками? Родная моя, ты должна лечиться... Если тебе нужны для этого деньги, ради бога, пользуйся моими, мы здесь проживем и на заработок... Ждем мы сюда со дня на день Женю ***. Какая радость была, когда я получила от нее из Америки открытку. Удивилась я, буквально ахнула. Вот штука. Сейчас она и Пятаков в Нью-Йорке. Думают скоро двинуться в наши края. Я так рада, ужасно рада, что увижу Женю, что она будет здесь жить. Легче буду переносить разлуку со всеми вами, не буду так одинока.

...Целую тебя горячо, крепко. Твоя Леля.

Ф. 274, оп. 4, спр. 365, ч. 2, арк. 504. Копія.

* Розмирович О. Ф., «Леля» — рідна сестра Є. Г. Бош.

** Майш М. П. — мати Є. Г. Бош.

*** Женя — Є. Г. Бош.

У СВІТЛІ ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО ЮВІЛЕЮ

«ПРОХАННЯ НАДІСЛАТИ «КОБЗАР» ШЕВЧЕНКА НА ФРОНТ...»

Не перебільшуючи, можна з впевненістю сказати: життя українського народу, його історія і сьогодення якнайтісніше пов'язані з іменем Великого Кобзаря, його безсмертними творами. Свідчень цьому — безліч! Твори Т. Г. Шевченка близькі й зрозумілі людям у всі часи, вони підтримували їх у час лихоліття і доречні в годину радості. Без «Кобзаря» Тараса Шевченка не можна уявити собі й воїна часів Великої Вітчизняної, народного захисника. У 1942 р. в Уфі тиражем 100 тис. примірників було видруковано безсмертний «Кобзар». У передмові до цього видання П. Г. Тичина, який разом з Н. С. Рибаким підготували його, писав: «В численних листах червоноармійців (не лише українців!) — в листах, що надходять до Спілки письменників, до наших редакцій, до Академії наук — є одне прохання, що без кінця повторюється, прохання надіслати «Кобзар» Шевченка на фронт. Так гнівне слово Тарасове допомагає нам сьогодні і духовною зброєю своєю в боротьбі проти німецьких загарбників. І ми, разом з своїм поетом, ще голосніше підносимо сьогодні його клич бойовий: «Нехай ворог гине!».

У багатьох листах з фронту до П. Г. Тичини, що зберігаються ніні у ЦДАМЛМ УРСР в його особовому фонді і становлять значну цінність, висловлено прохання — надіслати українську літературу, передусім Шевченкові твори. Пропонуємо увазі читачів добірку цих листів.

Публікацію підготувала мол. науковий співробітник ЦДАМЛМ УРСР О. Ф. ПАВЛОВА.

№ 1

Лист П. Г. Тичині від А. І. Микитенка

3 січня 1943 р.

Павло Григорович!

Всі бійці нашого фронту шлють Вам пламенний привіт і бажають Вам великої творчої праці. По прозьбі товаришів і я бажаєм, щоб Ви не відказали нашої прозьби і вислали нам в подарунок бійцям-українцям «Кобзаря» Шевченка на рідній мові. А також збірку Вашої творчості за минулий рік війни. Ми ждемо з упевненістю, що одержимо від Вас подарунок, за який будемо щиро вдячні Вам. Ми жаждемо читати на рідній мові, а в фронтовім житті Ви знаєте, що ніде дістати ніяких книжок, особливо на рідній мові. А також не маємо газет на рідній мові, які ми читали в мирний час. Якщо Ви, Павло Григорович, не дістанете нам проханого подарунку, то все ж дайте відповідь на цей лист. Ждемо від Вас щасливого подарунка. До скорого побачення в нашій рідній квітучій столиці. З пошаною до Вас Микитенко.

№ 2

Лист П. Г. Тичині від В. І. Коробки

4 січня 1943 р.

«Без надії таки сподіваюсь!...»

Дорогий товаришу!

Я звертаюсь до Вас з незвичайним, але щирим проханням, і дуже-дуже сподіваюсь, що Ви вдовольните його.

Справа в тому, що немає зараз у мене ні близьких, ні рідних, ні відкого почути рідного слова. Завітне бажання у мене — мати з собою книжечку Шевченка Т. Нехай гнівне й ласкаве, тужливе й бадьоре слово Тараса Шевченка буде моїм бойовим другом, найкращим порадином в хвилини тяжкі. Звертаючись до нього, згадаю часом свою батьківщину Україну, рідних, учителя ... і голос гнівний Кобзаря звучатиме немов наказ:

«Кари ляхам, кари!

Кари страшної, щоб сонце

Палало та гріло!»

Ми чуємо твій голос, батьку! Ми помстимося за все — за горе, сльози, неньки, пожежі і кров Батьківщини, за пам'ять поругану твою. Наше слово — тверде! Закінчуючи, я ще раз благаю Вас — не відмовте моему прохання.

До побачення! Бажаю Вам сил і здоров'я в Вашій благородній праці на благо Вітчизни! Міцно тисну Ваші руки. Завжди Ваш Володимир Коробка.

Які будуть витрати, напишіть.

З нетерпінням чекаю «Кобзаря»!!!

Ф. 464, оп. 1, спр. 6501.

№ 3

Лист П. Г. Тичини до А. І. Микитенка

2 березня 1943 р.*

Шановний товаришу! Сердечний привіт Вам і Вашим товаришам — бійцям червоним! Ви стільки зараз робите для блага свого народу — як ніхто! Успіхи Червоної Армії — це слава наша, від якої світ гримить, це гордість наша, це запорука того, що Батьківщина буде вільна. Знаємо, з яким трудом дається наша перемога, — от тому ще більше хочеться й собі усіх прикласти сил, щоб лютого ворога та було б врешті знищено. Про свою роботу колись згодом розповім, а зараз прийміть від мене «Кобзар» і книжку свою. Всього доброго П. Тичина.

Ф. 464, оп. 1, спр. 5769.

* Лист не отримано і повернено П. Г. Тичині: «Адресату доставить нет возможности. 29.IV.43».

№ 4

Лист гвардії старшого лейтенанта В. В. Малюги
до П. Г. Тичини

19 лютого 1943 р.

Здравствуйте, Павел Григорьевич! Извините, может быть и грубо и неуместно обращаться к Вам, но я должен все же Вас попросить в одном для меня больном деле. Я фронтовик, вот уже восемнадцать месяцев непрерывно нахожусь в боях и не имею возможности достать

себе необходимых как воздух книг. Те, которые имелись при мне, пропали, так как я все же ... ну, Вы понимаете, что я не в тылу, а на фронте, а здесь все бывает.

Я сам украинец, люблю свою Родину и сейчас с трепетом в сердце слежу за боевыми успехами моих товарищей на Юге. Кроме этого, люблю литературу, в частности поэзию. До войны я писал стихи на украинском языке в гор. Харькове, теперь печатаюсь во фронтовых и армейских газетах. Я очень уважаю Ваши стихи, они мне во многом напоминают Вл. Маяковского. Вот почему сейчас я обращаюсь к Вам с просьбой, если Вас это не устроит, то вышлите мне сборники Ваших стихов, «Кобзарь» Шевченко и поэзию Маяковского. Если это сделаете, то я буду очень благодарен Вам. В материальном отношении я могу это возместить, Павел Григорьевич! У меня нет сейчас связи ни с кем с Украины, поэтому Вы один, с кем я могу маленько переписываться.

Может быть я и груб в письме, но, честное слово, это только потому, что я солдат-фронтовик. Извините за это. Жду с нетерпением ответа. С коммунистическим приветом Владимир Малюга.

Ф. 464, оп. 1, снр. 6795.

№ 5

Лист П. Г. Тичині від В. Величка

28 червня 1943 р.

Дорогой товарищ, Павло Тычина! Вы извините за беспокойство Вас, этим коротким письмом оторвал у Вас время просмотреть его.

За последний период времени у меня большое стремление к чтению книг, хотя оно было и раньше. Но сейчас как никогда жажда к чтению. И, читая Ваши и всех писателей книги, у меня подымается бодрость, храбрость, бесстрашие. С Вашими стихами смелее совершаешь марш, с гордостью переносишь тяготы военной жизни.

Я молодой воин Красной армии, армии Страны Советов, к тому Командир Красной армии, который прекрасно помнит слова генерал-лейтенанта Г. Ф. Морозова о книге: «Книга — богатейшая сокровищница, в которую одни вложили свои лучшие мысли и чувства, а другие безвозмездно берут их. Книга — духовное завещание одного поколения другому». И, помня эти слова, я обращаюсь к Вам, дорогой товарищ, с маленькой, скромной просьбой, которую, я думаю, сможете выполнить. Хотя она несовместима, может быть, в данный период времени. Но другого выхода у меня сейчас нет, ибо я везде обращался, но ответ один и тот же — нет. Я очень большой любитель чтения книг, еще в школе в Каменец-Подольске Украинской ССР изучал и читал много книг и сейчас, когда трудно достать хорошую книгу, я обращаюсь к Вам. Если имеете возможность, то выполните мою просьбу, вышлите мне книгу на украинском языке, где было бы описано героизм и бесстрашие украинского народа, особенно личные Ваши стихи и, если возможно, то Т. Г. Шевченко «Кобзарь». Ибо с этими книгами хочу идти в бой и освобождать нашу любимую черноглазую Украину. Если понадобятся деньги за перевод книги, пишите, я обязательно вышлю. А пока до свидания, еще раз извините за беспокойство. С приветом лейтенант Вася Величко.

Ф. 464, оп. 1, снр. 5781.

№ 6

Лист П. Г. Тичині від П. І. Грязького

1943 р.

Привіт з фронту! Дорогий наш письменник тов. Тичина! Я українець з Полтавщини. До війни працював директором школи. Любив свою рідну Україну, любив її рідну мову і літературу. Любив читати особливо Ваші праці. Зараз я уже два роки борюсь з німецькими фашистами, борюсь за повну їх ліквідацію до єдиного, кріпко держу свою зброю. А зі мною іще декілька українців і себе ми не опозорим. Ми всі вже орденоносці. Я прошу Вас як свого рідного земляка вислати нам українцям дещо з української літератури, бажаємо почитати на своїй рідній мові. Мої товариші особливо цікавляться «Кобзарем» Т. Г. Шевченка.

З привітом Ваш земляк капітан Грязький Петро Іванович.

Ф. 464, оп. 1, спр. 6009.

№ 7

Лист П. Г. Тичині від гвардії лейтенанта І. Г. Медведського

30 листопада 1944 р.

Добридень, Павло Григорович! Находячись далеко на Заході від рідної України, за дорученням офіцерів та червоноармійців діючої гвардійської частини ПП 10392 прохаю Вас надіслати нам української політичної і художньої літератури, особливо Тараса Шевченка «Кобзар», [а також] написане Вами під час Вітчизняної війни.

Чекаємо відповіді. Наша адреса ПП 10392. Будемо Вам щиро вдячні.

З бойовим привітом гвардії лейтенант Медведський І. Г.

Ф. 464, оп. 1, спр. 6843.

Листи П. Г. Тичині від І. О. Мележка *

№ 8

26 січня 1943 р.

«Моя Україна, краса Україна,
Святая, любимая мать».

Дорогий Павло Григорович! Надходять Шевченківські дні. В нас в училищі надзвичайно багато українців. Ми хочемо організувати хороший Шевченківський вечір, але з української літератури тут немає нічого. Є особливо велика потреба в українському літературному слові.

Дуже прошу Вас, Павло Григоровичу, від імені всього училища — вислати нам хоч дещо з української літератури. Якщо можна, вишліть «Кобзар» — фронтове видання, кілька літ. газет і обов'язково свою збірку.

Вибачте, Павло Григорович, за турбування, але вишліть. З пошаною й палким привітом Ів. Мележко.

Туркменська РСР, м. Мари, в/ч.

№ 9

7 вересня 1943 р.

Добрий день, дорогий і любий Павло Григорович. Від усієї душі і від усього серця радий і вдячний Вам за вислану літературу. «Перемагають і жить!» по кілька раз перечитували мої товариші — командири і червоноармійці.

Знаєте, Павло Григорович, кожне Ваше слово це голос України. Кожне Ваше слово, як мати — близьке і рідне. Думки про рідний край не покидають ні на одну хвилину. Павло Григоровичу, на Уфу я Вам послав два листи, мені хотілось, щоб Ви їх одержали.

Якщо Вам відомий адрес Владислава — напишіть мені, будь ласка. Буду дуже вдячний Вам.

Мій адрес: Узбекская ССР, г. Канта-Курган. До востребования Мележко.

№ 10

7 вересня 1944 р.

...А нам перемагають і живуть!

Привіт Вам, Павло Григорович! Привіт щирий, щирий і найкращі побажання!

Дорогий, щиролюбимий Павло Григорович! Сьогодні в нас відбувся офіцерський вечір. На вечорі на повні груди лунала наша чудова українська пісня.

По проханню товаришів мені прийшлося продекламувати Ваші «В безсонну ніч» («Думи про Україну») і «Голос Матері».

Ще в 1943 році, коли я був в Туркменії, одержав від Вас «Перемагають і живуть», «Кобзар» та два номери літ. газети. І це все, Павло Григорович, я зберіг аж до сьогодні. Все це було зі мною в бою, в поході, на відпочинку ... А скільки командирів і бійців зверталися до мене, щоб взяти хоч на годину і почитати. Павло Григорович! Утворилась якась особлива жадова до читання на рідній мові, а достати абсолютно нічого не можна. Самі знаєте, Павло Григорович, наше положення — сьогодні тут, а завтра там. За які-небудь 1/2 місяці ми пройшли з боями майже 1000 км. Не так давно, всього тільки в червні місяці були за 60 км. від Могилева, а сьогодні уже майже біля кордону Східної Пруссії.

Щиролюбимий Павло Григорович! Дуже прошу Вас, прошу від себе і всіх офіцерів нашої частини, вислати нам хоч що-небудь на укр. мові, тільки обов'язково вишліть хоч одну із своїх збірок.

Якщо Вам відомий адрес Владислава, будь ласка, напишіть мені. Як же хочеться, Павло Григорович, повернутися на рідну Україну і віддати всього себе тій справі, якій віддано стільки років. Кожен день пригадую школу, рідну, близьку, незабутню школу...

Кінчаючи, хочу сказати, що в 1944 р. «победим и вернемся, и радость вернем!»

Прошу пробачення за те, що потурбував Вас. Бажаємо Вам доброго здоров'я і багато-багато років життя! З глибокою повагою і шануванням до Вас Ів. Мележко.

Полевая почта.

№ 11

8 травня 1965 р.

Дорогі наші Павло Григорович, Ліда Петрівна! З святом Перемоги Вас! Доброго здоров'я і щастя Вам! Великих творчих успіхів на радість і щастя Вам! Великих творчих успіхів на радість людям! Не всім судилось діждатись дня Перемоги, побачити її. Тож в цей день згадаймо всіх тих, хто боровся, перемагав і переміг!

«Перемагають і живуть». Я ж, Павло Григорович, цю збірку Вашу проніс через всю війну, разом з фотографією своєї коханої Галочки.

І потім скільки років свято беріг «Перемагать і жить». Я і зараз дуже часто згадую про неї.

Перемогли, живем і будем жити! Вище ж бокали за тих, хто переміг! Міцно цілуємо Ваші Мележко.

Ф. 464, оп. 1, спр. 6848.

* Зберігаються 13 листів, датованих 26 січня 1943 р.— 27 січня 1967 р.

ЛИСТ УЧНІВ З АЛМА-АТИ ДО ЦДАМЛМ УРСР ПРО ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Ім'я Т. Г. Шевченка, великого сина українського народу, невіддільне від розвитку культури казахського народу. Український поет, перебуваючи у Казахстані на засланні, зокрема на півострові Мангишлак у Новопетровському укріпленні (17 жовтня 1850 р.— 2 серпня 1857 р.), безпосередньо спілкувався з казахами, бачив їх тяжке, злиденне життя. У багатьох літературних і малярських творах Т. Г. Шевченка втілено образи казахів, природу Казахстану. Особливо хвилювала художника тема нещасливої долі дітей казахів-бідняків. І понині нікого не залишають байдужими його малюнок «Байгуші під вікном» (1856 р.), що відтворює образи маленьких злидарів, яким з вікна погрожує важкий кулак, чи мистецьки виконані твори «Т. Г. Шевченко і байгуші» (1856 р.), «Казахський хлопчик дрімає біля грубки» (1848—1849 рр.), «Т. Г. Шевченко і казахський хлопчик, що грається з кішкою» (1856—1857 рр.).

Казахський народ, у тому числі й діти Казахстану, вважають Т. Г. Шевченка своїм поетом і художником, у ювілейному році глибоко вшановують його пам'ять. Переконливим свідченням цього є лист, одержаний архівом-музеєм з середньої школи № 61 м. Алма-Ати, на адресу якої працівники ЦДАМЛМ УРСР надіслали ряд документів і матеріалів про Великого Кобзаря. Текст цього листа наводиться нижче.

М. І. КРЯЧОК,
директор ЦДАМЛМ УРСР

Уважаемый тов. Н. И. Крячок,

уважаемые сотрудники Центрального государственного архива-музея литературы и искусства УССР, мы, учащиеся школы № 61 им. Т. Г. Шевченко, наш руководитель Иванова Л. И. и весь педагогический коллектив благодарят Вас за присланный материал, копии некоторых документов из фонда Т. Г. Шевченко.

Сообщаем, что провели декаду, посвященную 175-летию Великого Кобзаря (конкурсы чтецов, песен, танцев, рисунков, литературные вечера, рефераты, доклады, сообщения — и все это связано было с именем Т. Г. Шевченко). Приняли участие в открытии выставки Т. Г. Шевченко в Доме дружбы. Правда, вся экспозиция — подарок г. Шевченко. Но нам Дом дружбы передал в дар (нашему музею) от зам. Председателя Совета Министров Украинской ССР тов. Орлик М. А. чудный двухтомник поэзии Шевченко, юбилейную медаль и значок.

Да, с композицией о Т. Г. Шевченко выступали перед родителями школы (дважды) и на смотре художественной самодеятельности в районе нашего города.

Декада стала настоящим праздником и, как писали дети в своих отзывах о декаде, навсегда останется запоминающимся событием в их школьной жизни. Воспитательное значение его велико.

Спасибо Вам за отклик на нашу просьбу. Если у Вас будет возможность порадовать нас еще какими-либо документами, материалами о Т. Г. Шевченко, то будем Вам очень благодарны.

Фотографии о событиях декады еще не готовы, но газетную статью посылаем.

С уважением коллектив СШ № 61.
26 марта 1989 г.

ФОТОІНФОРМАЦІЯ

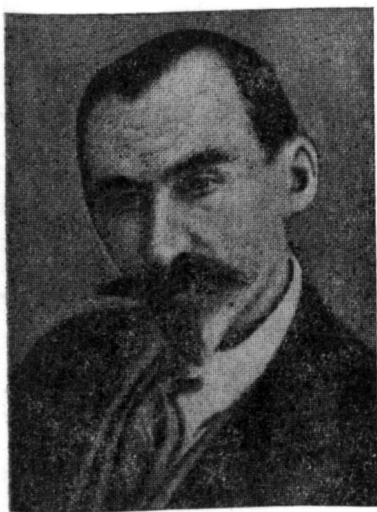
Житель м. Луцька, персональний пенсіонер, автор ряду книг про партизанську боротьбу на Волині і Ровенщині в роки Великої Вітчизняної війни, колишній комісар партизанського з'єднання Михайло Сергійович Корчев передає на зберігання до Державного архіву Волинської області свій особистий архів.

Фото оператора мікрофільмування
Держархіву Волинської області
Л. І. БЕЗРУЧКА

НА ПРОХАННЯ НАШИХ ЧИТАЧІВ

КЕРІВНІ ДІЯЧІ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ *

Уряд Радянської України — Народний Секретаріат (грудень 1917 р. — квітень 1918 р.); Тимчасовий Робітничо-Селянський Уряд України (листопад 1918 р. — січень 1919 р.); Раду Народних Комісарів (РНК, Раднарком) УРСР, (січень 1919 р. — березень 1946 р.); Раду Міністрів УРСР (з 1946 р.) очолювали:

СКРИПНИК Микола Олексійович — березень — квітень 1918 р., Голова Народного Секретаріату.
Примітка: до 4 березня 1918 р. постійної посади Голови в Народному Секретаріаті не було.

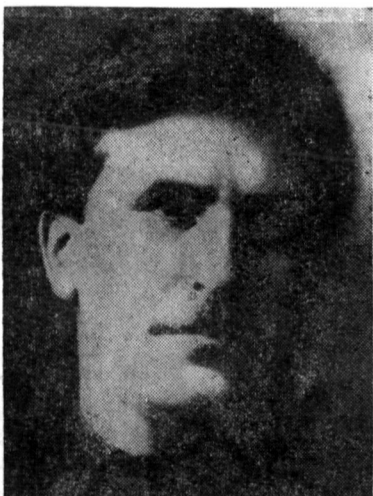

ПЯТАКОВ Георгій Леонідович — листопад 1918 р. — січень 1919 р., Голова Тимчасового Робітничо-Селянського Уряду України.

* Продовження. Початок див.: «Архіви України», 1989, № 2, с. 44—47.

РАКОВСЬКИЙ Християн Георгійович — січень 1919 р. — липень 1923 р., Голова Ради Народних Комісарів України.

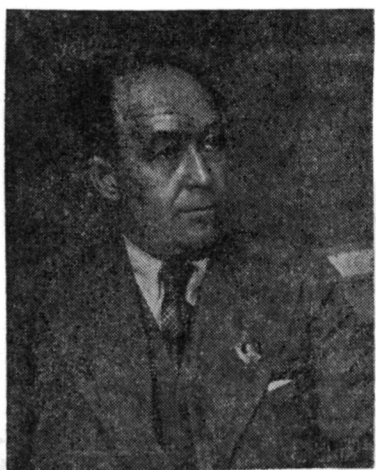
ЧУБАР Влас Якович — липень 1923 р. — квітень 1934 р., Голова РНК УРСР.

ЛЮБЧЕНКО Панас Петрович — квітень 1934 р. — серпень 1937 р., Голова РНК УРСР.

БОНДАРЕНКО Михайло Ілліч — серпень 1937 р. — січень 1938 р., Голова РНК УРСР*.

* Фотографії М. І. Бондаренка у фондах ЦДАКФД УРСР не збереглося. Звертаємося до читачів «Архівів України» з проханням допомогти в її пошуку.

КОРОТЧЕНКО Дем'ян Сергі-
йович — лютий 1938 р. — липень
1939 р., Голова РНК УРСР.

КОРНІЄЦЬ Леонід Романо-
вич — вересень 1939 р. — лютий
1944 р., Голова РНК УРСР [з пе-
рервами].

ХРУЩОВ Микита Сергійо-
вич — лютий 1944 р. — грудень
1947 р., Голова РНК (з 1946 р. —
Ради Міністрів) УРСР.

КОРОТЧЕНКО Дем'ян Сергі-
йович — грудень 1947 р. — січень
1954 р., Голова Ради Міністрів
УРСР.

КАЛЬЧЕНКО Никифор Тимо-
фійович — січень 1954 р. — лютий
1961 р., Голова Ради Міністрів
УРСР.

ЩЕРБИЦЬКИЙ Володимир
Васильович — лютий 1961 р. —
червень 1963 р., Голова Ради Мі-
ністрів УРСР.

КАЗАНЕЦЬ Іван Павлович —
червень 1963 р. — жовтень 1965 р.,
Голова Ради Міністрів УРСР.

ЩЕРБИЦЬКИЙ Володимир
Васильович — жовтень 1965 р. —
травень 1972 р., Голова Ради Міні-
стрів УРСР.

ЛЯШКО Олександр Павло-
вич — травень 1972 р. — липень
1987 р., Голова Ради Міністрів
УРСР.

МАСОЛ Віталій Андрійович —
з липня 1987 р., Голова Ради Міні-
стрів УРСР.

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА АРХІВНОЇ СПРАВИ

ВИКОРИСТАННЯ ДОКУМЕНТІВ АРХІВІВ У ГАЛУЗІ ІСТОРИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА, ПРИ ПІДГОТОВЦІ СТАТЕЙ ДО ЗВОДУ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

Останнім часом у читальному залі ЦДІА УРСР у м. Львові помітно збільшилося число дослідників, які працюють над документами з історичного краєзнавства та для створення нарисів до Зводу пам'яток історії та культури. Останній раз таке пожвавлення спостерігалось більш як 20 років тому, коли готувалося до друку багатотомне видання «Історії міст і сіл УРСР». До речі, складений тоді за завданням Головархіву УРСР на основі наших документів географічний каталог успішно допомагає сьогодні численному загонowi краєзнавців та авторській групі «Зводу...». А якщо врахувати і той факт, що за два десятиріччя він значно зріс, то зрозуміло, чому дослідники вдаються в першу чергу не до описів, а до географічного (інколи й іменного) каталога.

Збільшення кількості дослідників-краєзнавців у архіві відбулося і за рахунок збору матеріалів для відкриття цілого ряду нових музеїв не лише в містах і селах республіки, а й вузах, школах, на фабриках, заводах тощо. Повсюдне відкриття музеїв, що набрало широкого розмаху останнім часом, завдає багато клопотів архівістам. Настав час, коли кожний хоче мати у себе музей, навіть незважаючи на те, потрібний він чи ні. Іноді такі музеї подібні до виставки архівних документів, звичайно, у фотокопіях. Вони дублюють районні історико-краєзнавчі та інші музеї, є нецікавими, і насправді існують за принципом «музей задля музею», — лише для того, щоб виконати рішення радянських чи партійних органів про створення в даній місцевості, установі чи на підприємстві музею. Причому бувають і такі парадокси, що над збором матеріалів для одного музею працюють різні дослідники, відряджені різними установами, нічого не знаючи один про одного. Тут не було нічого обтяжливого для архіву, якби це були лише дослідники, які працюють в читальному залі. Архівісти радо їх приймають, заохочують для дослідницької роботи, допомагають консультаціями й археографічним опрацюванням документів, перекладами тощо. Але ж, крім цього, є ще десятки запитів чисто краєзнавчого характеру, які виконуються також архівістами.

Завдяки зусиллям архівістів, деякі новозасновані районні історико-краєзнавчі музеї, використавши документи (у фотокопіях), дуже вдало побудували свої експозиції і вважаються одними з кращих музеїв, що відповідають сучасним вимогам (Жидачів, Перемишляни), а Бродівський музей, на думку членів ІКОМу, які його відвідали, оформлений на рівні кращих світових музеїв.

Свої експозиції останнім часом поповнили фотокопіями архівних документів і такі відомі державні музеї, як Київський і Львівський історії релігії та атеїзму, Стрийський регіональний «Верховина», Коломийський «Гуцульщина» та інші.

Архів виконує також цілий ряд запитів, пов'язаних із відзначенням різних ювілейних дат у житті міст і сіл, вузів, шкіл тощо, що також має зв'язок з історичним краєзнавством, причому цей спосіб святкуван-

ня переріс в останні роки у свого роду «ювілеєманію». Чи то у дослідників, чи у запитах простежується одна мета — будь-що знайти причину для ювілею. Тут не має значення — чи це перша письмова згадка, чи заснування, чи якась інша причина, лише б ювілей. Зрозуміло, що такі святкування справляють велику приємність для даного міста чи села, школи, вузу чи промислового підприємства. Але архівісти іноді не можуть відбитися від настирливих прохачів, які просять знайти будь-яку причину для ювілею, називаючи навіть дату, коли вони хочуть його відсвяткувати. В цьому випадку також іноді доходить до абсурдів, коли деякі міста відзначають своє «заснування» на основі першої відомої згадки в документах, а після того, як «відгрімилі фанфари», хтось знаходить «першу» згадку на цілесторіччя раніше. Тут доречно навести декілька прикладів. Як можна було, наприклад, відзначати 600-річчя заснування міста Стрия Львівської області, коли в документі (ще й, до того ж, на сьогодні втраченому), опублікованому на початку XIX ст., Стрий згадується уже як повітове (центр волості) місто? Або 150-річчя курорту Трускавець, коли його лікувальні води були відомі ще у XVIII ст.? І, нарешті, ще один випадок. У 1970 р. Понінківський целюлозно-паперовий комбінат на Хмельниччині відзначив своє 100-річчя лише на підставі того, що на залізних дверях старого фабричного корпусу коваль, що викував ці двері, проставив напис «Понінка, 1870». Пізніше було знайдено в ЦДАДА в Москві документ про заснування цієї фабрики ще в 1787 р. Довелося комбінатові справляти ще один — справжній ювілей.

Іноді архіви видають довідки про заснування певного населеного пункту під тиском обкому чи облвиконкому. Такі ювілеї «пробивають» пізніше в ЦК Компартії України і Верховній Раді УРСР, однак нам невідомий хоча б один випадок перевірки правильності таких довідок. Це ж стосується й деяких обласних центрів, які гучно відзначили свої ювілеї. Не будемо тут перераховувати всі такі населені пункти, їх відомо чимало, але вважаємо, що відзначення ювілейних дат на основі не лише пізньосередньовічних, а навіть більш ранніх літописних згадок — неправомірне. Традиція — традицією, а історичний факт залишається фактом.

Виконуючи численні запити з питань історичного краєзнавства, архівіст сам, хоче він цього чи ні, з часом стає краєзнавцем. А в декого, захопленого цією цікавою ділянкою радянської історичної науки, ці, спочатку службові, обов'язки переходять у постійні заняття. У зв'язку з цим виникає цілий ряд проблем, і найголовніша з них — публікація зібраного і нагромадженного впродовж багатьох років матеріалу. На сьогодні у нас в республіці немає спеціального видання, яке б систематично публікувало матеріали і нові дослідження з історичного краєзнавства. Тези доповідей обласних історико-краєзнавчих конференцій, що проводяться раз на рік у деяких областях (Вінниця, Кам'янець-Подільський, Івано-Франківськ, Дніпропетровськ, Луцьк та деякі інші), а також тези щорічної республіканської конференції Українського Товариства охорони пам'яток історії та культури неспроможні за своїм обсягом задовольнити усіх бажаних. Є у нас і таке видання, як «Пам'ятки України», яке згуртовує навколо себе усіх краєзнавців. Однак, його обсяг та періодичність до останнього часу не відповідали сучасним потребам. Тому численні краєзнавці повністю залежні від доброї волі редакторів районних газет, які час від часу, хоч і не дуже радо, все ж публікують деякі матеріали.

Слід підкреслити той факт, що для краєзнавця не мають значення гонорари чи інші заохочення. Єдиним стимулом для роботи є, як пра-

вило, публікація його досліджень. Тому Головархівові УРСР слід було б подбати не лише про вміщення подібних матеріалів в «Архівах України», а й про інші періодичні (можливо регіональні) видання з історичного краєзнавства.

ЦДІА УРСР у м. Львові бере також активну участь у підготовці статей до Зводу пам'яток історії та культури. Усі статті написані й пишуться нашими працівниками на громадських засадах. Щодо планової роботи, то вона зводиться виключно до подання допомоги авторам статей, які працюють у читальному залі, у вигляді консультацій, доборі архівного матеріалу тощо. Обсяг матеріалів з історичного краєзнавства, як і документів, які можна використати для підготовки статей до Зводу пам'яток історії та культури, настільки великий і багатий, що для його висвітлення чи бодай переліку потрібний окремий великий нарис. З їх змістом дослідники можуть ознайомитися у читальному залі архіву.

Документи ЦДІА УРСР у м. Львові, як і інших архівів, — невичерпна база для досліджень з історичного краєзнавства. Їх необхідно постійно розвивати, залучаючи до цієї справи молодих спеціалістів, які поряд з архівознавством та іншими допоміжними історичними дисциплінами повинні збагачувати радянську історичну науку на цій ділянці досліджень у світлі перебудови архівної справи, гласності і демократизації нашого суспільства, поступово ліквідовуючи «білі плями» у вітчизняній історіографії.

О. Я. МАЦЮК,
заступник директора ЦДІА УРСР у м. Львові

ІНФОРМАЦІЯ

Ворошиловград. Держархів області підготував і провів науково-практичну конференцію, присвячену знаменній даті в історії краю — 70-річчю героїчної оборони м. Луганська в квітні 1919 р.

У роботі конференції поряд з архівістами взяли участь представники Ворошиловградського трубного заводу ім. Ф. Р. Якубовського і середньої школи № 11, з якими держархів області підтримує постійні зв'язки, а також ветерани Великої Вітчизняної війни, ветерани праці.

Працівники держархіву області В. С. Висоцька, С. П. Гнисько, завідувача музеєм історії трубного заводу О. В. Камі-

шева, учитель СШ № 11 І. Г. Ключко, а також учні школи виступили з повідомленнями, присвяченими знаменній події, говорили про увічнення пам'яті загиблих учасників оборони Луганська.

На конференції було підбито підсумки конкурсу малюнків учнів середньої школи № 11, що проводився з нагоди знаменної дати, переможцям було вручено призи і грамоти.

Учасники конференції ознайомились з виставками фотокопій документів і книг на тему «Оборона Червоного Луганська».

В. С. ВИСОЦЬКА

ОГЛЯДИ ДЖЕРЕЛ І ДОКУМЕНТАЛЬНІ НАРИСИ

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА БІОГРАФІЇ С. В. КОСІОРА

Невід'ємною складовою історичної і, зокрема, історико-партійної науки є персоналістика, що дає фактичний матеріал, висновки, необхідні для того, щоб минуле поставало перед нащадками як кипіння дій живих людей — творців історії.

Важко переоцінити значення праць історико-біографічного плану для розкриття спадкоємності поколінь, нерозривного зв'язку процесу оновлення і перебудови з героїчними звершеннями минулого партії і народу, засвоєння молоддю історичного досвіду ленінської гвардії більшовиків.

Безособовість, яка насаджувалась в умовах культу особи Сталіна, масових незаконних репресій, напрямом, визначеним «Коротким курсом історії ВКП(б)», породила найбільше «білих плям», які нині ми ліквідуємо. Створення повноцінних фундаментальних праць з історії СРСР і КПРС в цілому, окремих регіонів і організацій, зокрема, вимагає прискореного розвитку персоналістики.

Станіслав Вікентійович Косіор був одним з визначних будівників соціалізму. Протягом десятиліття між першою і другою буржуазно-демократичними революціями в Росії С. В. Косіор провадив керівну роботу в підпільних більшовицьких організаціях Донбасу, Дону, Харкова, Полтави, Києва, Москви, Іркутської губернії. Під безпосереднім керівництвом В. І. Леніна, на чолі більшовиків найбільшої в столиці Нарвсько-Петергофської районної організації РСДРП(б) — авангарду пролетарів легендарної Нарвської застави, він боровся за перемогу соціалістичної революції. Визначний будівник Комуністичної партії і Української Радянської держави в роки громадянської війни, секретар Київського підпільного обкому партії у листопаді 1918 року — лютому 1919 року, голова Зафронтбюро ЦК КП(б)У, що керувало партизанською війною на Україні в тилу у Денікіна, секретар ЦК КП(б)У в 1919 і 1920 рр., С. В. Косіор багато зробив для мобілізації сил українського народу на боротьбу за розгром іноземних інтервентів і внутрішньої контрреволюції. Працюючи більше трьох років секретарем Сибірського бюро ЦК РКП(б), а потім Сибкрайкому партії, він очолював відбудову народного господарства величезного краю.

Секретар і член Оргбюро ЦК ВКП(б) у 1926—1928 рр., кандидат у члени (1927—1930 рр.) і член Політбюро ЦК ВКП(б) (1930—1938 рр.), С. В. Косіор був одним з визначних діячів партії того часу. Майже десять років — з липня 1928 р. по січень 1938 р. — він працював генеральним (потім першим) секретарем ЦК Компартії України. У 1938 р. С. В. Косіор — заступник голови Ради Народних Комісарів СРСР, голова Комісії радянського контролю.

Станіслав Вікентійович загинув внаслідок незаконних репресій. 14 травня 1938 р. його було заарештовано і 26 лютого 1939 р. розстріляно за наклепницьким обвинуваченням. XX з'їзд КПРС відновив чесне ім'я комуніста. Повернення імені Косіора на сторінки історії допомог-

У президії XVII з'їзду ВКП(б). 1934 р.

ло науково висвітлити ряд важливих питань історії КПРС, Компартії України, історії Української РСР. Створено його наукову біографію¹.

Дальша розробка наукової біографії С. В. Косіора, як і інших представників старої більшовицької гвардії,— назріле завдання історико-партійної науки. Вона необхідна як для висвітлення його участі у політичній, теоретичній і будівничій діяльності партії, так і для дальшого вивчення актуальних питань історії КПРС, Компартії України, партійних організацій Москви, Ленінграда, Сибіру, керівних державних органів у різні роки.

Джерельну базу наукової біографії С. В. Косіора складають опубліковані й неопубліковані документи і матеріали партійних і державних органів, підприємств, періодичні видання, мемуари, праці С. В. Косіора. В силу того, що йдеться про період понад 40 років, події різних епох і періодів, історію партійних організацій багатьох районів країни, велику кількість важливих проблем і питань, коло їх дуже різноманітне і різнохарактерне. Збереглися, зокрема, записи Володимира Ілліча Леніна, зроблені під час обговорення І Петербурзькою загальноміською конференцією більшовиків його доповіді «Про поточний момент», в зв'язку з промовою С. В. Косіора на захист Квітневих тез². Важко переоцінити значення підписаного В. І. Леніним власноручно мандата С. В. Косіора, як представника ВРК, датованого 30 жовтня 1917 р. До речі, це єдиний документ, підписаний В. І. Леніним як головою ВРК³. С. В. Косіору та іншим керівникам ЦК Компартії України адресував В. І. Ленін ряд телеграм і листів у 1919—1920 рр.⁴

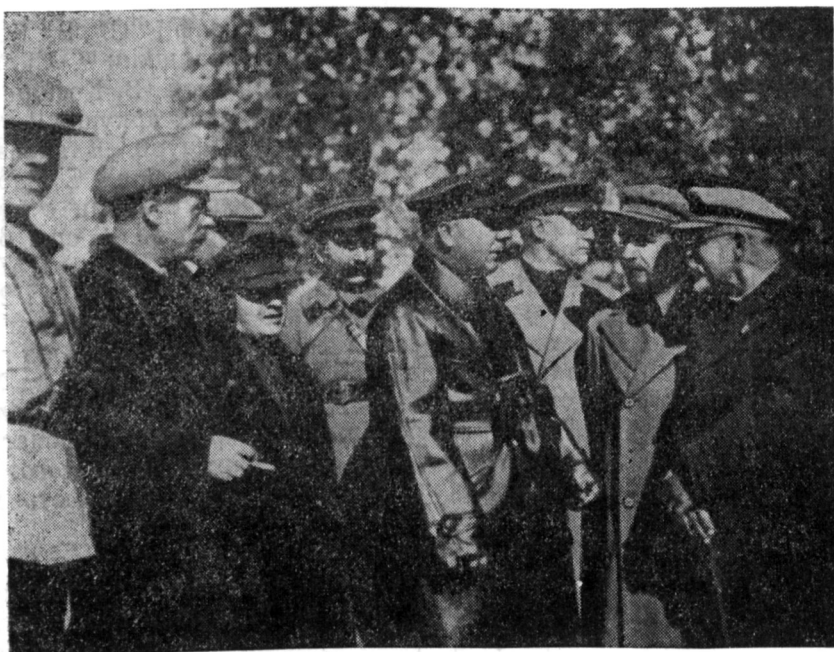
Виняткового значення джерелом є рішення з'їздів, конференцій і пленумів Центрального Комітету партії. С. В. Косіор був делегатом VI, XII—XVII з'їздів, VII (Квітневої), XIII—XVII конференцій ленінської партії. У стенографічних звітах і протоколах цих партійних фо-

¹ Див.: М. Б. Погребінський. Станіслав Вікентійович Косіор. К., 1963; Його ж. Станіслав Вікентійович Косіор. К., 1967; Його ж. Станіслав Вікентійович Косіор. Жизнь и деятельность. К., 1981; А. И. Мельчин. Станислав Косиор. М., 1964.

² Ленинский сборник XXI, с. 36.

³ Див.: В. І. Ленін. Повне зібр. творів, т. 50, с. 1—2.

⁴ Там же, т. 51, с. 331.

Під час маневрів Київського військового округу. Вересень 1935 р.

румів знаходимо його доповіді, промови, виступи, репліки⁵, дані про обрання до керівних органів і комісій партійного форуму, участь у їх роботі. Виняткове значення має Організаційний звіт ЦК ВКП(б) XV з'їздові ВКП(б) і Заключне слово по ньому, з яким виступив С. В. Косіор⁶.

Цінні відомості про участь С. В. Косіора в керівництві Петроградською більшовицькою організацією і Нарвсько-Петергофською районною партійною організацією знаходимо у протоколах ЦК РСДРП(б)⁷, матеріалах I—III Петроградських загальноміських партійних конференцій⁸.

С. В. Косіор був діяльним учасником підготовки й організації роботи I, II з'їздів, IV—VI конференцій, XI—XIII з'їздів, II і III Всеукраїнських конференцій КП(б)У, виступав на них з доповідями, промовами тощо. Протоколи або стенографічні звіти більшості з них опубліковані, хоч і не завжди повністю⁹.

⁵ Необхідно відмітити, що упорядники іменного покажчика до книги: Шестнадцатая конференция ВКП(б). Стенографический отчет. М., 1962, всі репліки у випадках, коли не вказані ініціали одного з братів Косіорів, віднесли на адресу Йосипа Вікентійовича. Між тим, зміст ряду реплік дозволяє твердити, що вони належать С. В. Косіору (с. 86, 98, 213, 257, 260, 267, 269, 334, 591).

⁶ Пятнадцатый съезд ВКП(б). Стенографический отчет. М., 1961, с. 91—118, 402—411.

⁷ Первый легальный Петербургский комитет большевиков в 1917 г. М., 1927.

⁸ Седьмая (Апрельская) Всероссийская конференция РСДРП(б). Петроградская общегородская конференция РСДРП(б). Протокол. М., 1958; Вторая и третья Петроградские общегородские конференции большевиков в июле и октябре 1917 г. Протоколы и материалы. М.—Л., 1927.

⁹ Наприклад, у книзі: Первый съезд КП(б)У. Протоколы. М., 1918, не було вміщено промови С. В. Косіора на з'їзді. (Див. її: Партархів Інституту історії партії при ЦК Компартії України, ф. 4, оп. 13, спр. 2, арк. 189). Нині її опубліковано у виданні 1988 р. Не публікувалися промови С. В. Косіора на XIII з'їзді КП(б)У при обговоренні кандидатур до складу ЦК КП(б)У (там же, ф. 1, оп. 13, спр. 478, арк. 296—301, 333—344).

Формування джерельної бази наукової біографії С. В. Косіора нерозривно зв'язане з вивченням його творчої спадщини¹⁰. Складена М. Б. Погребінським бібліографія друкованих праць С. В. Косіора обіймає понад 260 назв, обсягом більше 200 друкованих аркушів¹¹. Вони видавалися багатьма мовами. Понад 50 праць—брошури. Вдалося розшукати близько 70 неопублікованих виступів С. В. Косіора. Є відомості про понад 100 нерозшуканих його промов. Перспективними є пошуки його епістолярної спадщини (ЦДАЖР СРСР, ф. 58, оп. 4, спр. 674/II, 1915, арк. 263, 263 зв., 308 зв., 322, 357, 357 зв., 364 зв., 378 зв., 379 зв., 406 зв., 411; спр. 847/18, 1916 р., арк. 1 зв., 4 зв., 14, 16, 24 зв., 29 зв., 31, 39 зв.)¹².

Праці С. В. Косіора містять багатий фактичний матеріал по головних питаннях боротьби партії і народу за соціалізм, особливо на Україні і в Сибіру, його участь у розв'язанні докорінних проблем політичного, економічного і внутріпартійного життя, у розвитку пропаганди, захисті і втіленні в життя генеральної лінії партії. Крім того, вони містять і конкретні автобіографічні відомості, що доповнюють документальні дані.

Тридцятирічна політична діяльність С. В. Косіора знайшла відображення у величезній кількості матеріалів, які водночас є документами з історії організацій і установ, у яких він працював. Щоб увести всі ці джерела до наукового обігу, потрібні зусилля дослідників. Ряд документів, що стосуються діяльності С. В. Косіора, опубліковано в археографічних виданнях з історії КПРС та історії народів СРСР. Перші такі публікації були здійснені у двадцятих—на початку тридцятих років, зокрема у журналі «Літопис революції»¹³. У виданнях кінця п'ятидесятих—початку шестидесятих років зустрічаємо лише одиничні матеріали про С. В. Косіора¹⁴. Останнім часом спостерігається поступове збільшення числа документів, пов'язаних з ім'ям С. В. Косіора, в археографічних виданнях, особливо з питань історії Жовтневого

¹⁰ Про літературну спадщину С. В. Косіора див.: М. Б. Погребінський. Творча спадщина С. В. Косіора.—«Український історичний журнал», 1969, № 2, с. 132—140; Його ж. Питання економіки в працях С. В. Косіора.—В кн.: 3 історії марксистсько-ленінської економічної думки на Україні. К., «Наукова думка», 1966, с. 79—96; Його ж. За літературу соціалістичного наступу. Виступи С. В. Косіора з питань літератури.—«Радянське літературознавство», 1970, № 7, с. 12—22.

¹¹ В літературі наводились цифри: 80 праць (А. І. Мельчин), 150, потім понад 200, а далі 260 (М. Б. Погребінський), відбиваючи рівень наших знань у кожний даний момент. Дальший пошук розширить відомості про творчу спадщину С. В. Косіора. Але вже сьогодні нарізла потреба опублікувати бібліографію його праць.

¹² Так, у 1916 р. С. В. Косіор відправив понад 30 і одержав 6 листів з Московської тюрми на Таганці. Знайти їх поки що не вдалося. Встановлено лише дати їх відправки і адресатів у міцях, де він вів революційну роботу—Москва, Алчевськ (Комунарськ), Сулін, Київ, Харків, брату у сибірське заслання, майбутній дружині Є. С. Сичовій у Рязань.

¹³ Див.: Історія КП(б)У в матеріалах і документах. Вип. 2, 1917—1922. Х., 1934; Освободительная борьба украинского народа против немецких оккупантов в 1918 г. Документы и материалы. К., 1937; Путиловец в трех революциях. Сб. материалов по истории Путиловского завода. Л., 1933 та ін.

¹⁴ Упорядники збірника документів «Рабочее движение на Украине в годы нового революционного подъема». К., 1959, застерегли, наприклад, що «документи про революційну діяльність С. В. Косіора в Донбасі, Харкові, Києві не вміщені..., бо були виявлені після того, як його віддали до друку» (с. 683). У збірнику «Рабочее движение на Украине в период первой мировой империалистической войны» (К., 1966) опубліковано лише два документи про роботу С. В. Косіора в Києві у 1915 р. Але в одному якраз випущено частину, що стосується С. В. Косіора, помилково названого депутатом Думи (с. 85). У підрядковій примітці (с. 85) упорядники зазначили, що згадана в цьому документі записка від 15 червня 1915 р. про стан Київської організації РСДРП у справі відсутня. Нам вдалося її відшукати у тому ж фонді (ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 274, оп. 4, спр. 463, арк. 68—68 зв.).

збройного повстання у Петрограді, громадянської війни, індустріалізації, колективізації, культурного і національно-державного будівництва на Україні, відбудови народного господарства Сибіру, боротьби з опортунізмом. Цінні відомості про С. В. Косіора містяться у історичних хроніках. Джерельна база наукової біографії С. В. Косіора — це головним чином неопубліковані документи і матеріали партійних і державних архівів СРСР. Її особливістю є відсутність спеціального фонду С. В. Косіора. Одиначні й спеціально присвячені йому справи містяться у загальних фондах. Величезний документальний матеріал, що відклався в процесі його 30-річної партійної роботи, зберігається у багатьох архівосховищах, фондах і справах. На сьогодні такі матеріали виявлено майже в 750 справах 80 фондів 20 центральних республіканських, обласних і міських партійних і державних архівів. Дальший пошук, безумовно, дасть нові численні знахідки у цих та інших архівах.

С. В. Косіор майже протягом усього життя був партійним працівником. Природно, що провідне місце у джерельній базі його біографії належить матеріалам, що зберігаються в центральних і місцевих партійних архівах. Це протоколи засідань партійних органів, у яких відображено його участь у організації їх роботи, розв'язанні найрізноманітніших питань. Тут зосереджена також значна кількість написаних або підписаних С. В. Косіором як секретарем партійних комітетів документів — постанов, циркулярних листів, доповідних записок, інформацій, довідок, листів, записок, оглядів, повідомлень, телеграм, доповідей і промов, матеріалів до них, заміток тощо. Вирішальне значення їх, як першоджерел для створення політичної біографії С. В. Косіора та дальшої розробки питань історії КПРС та її організацій, безсумнівне.

Ідеться, передусім, про документи і матеріали Центрального партійного архіву Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, зокрема фонду ЦК ВКП(б), його органів і відділів. Тут знаходимо також чимало виступів С. В. Косіора на пленумах ЦК ВКП(б), проектів підготовлених ним документів, відомості про його конкретну діяльність. У фондах відділів ЦК ВКП(б) у ЦПА ІМЛ відклалися підписані С. В. Косіором двомісячні звіти Сиббюро ЦК РКП(б) і Сибкрайкому партії, регулярні оглядові листи секретаріату про стан справ у краї, крайовій і шести губернських парторганізаціях, актуальні питання діяльності сибірських комуністів. Для вивчення діяльності С. В. Косіора в Сибіру ключове значення мають протоколи Сиббюро ЦК РКП(б), Сибкрайкому партії. Протоколи засідань Сиббюро ЦК РКП(б) за 1922—1923 рр. зберігаються у ЦПА ІМЛ, за 1924 р. — у Партархіві Новосибірського обкому КПРС, так само, як і протоколи засідань Сибкрайкому РКП(б). У ЦПА ІМЛ зберігаються також матеріали колишнього сектора історії громадянської війни, серед яких є чимало оригіналів і копій документів, що відображають діяльність С. В. Косіора на Україні в 1919—1920 рр.

Документи ф. І (ПК РСДРП(б) Інституту історії партії при Ленінградському обкомі КПРС вивчають вже кілька поколінь істориків. Проте ще не введені до наукового обігу документи, що стосуються С. В. Косіора. Відзначимо, зокрема, зроблений ним фінансовий звіт ПК IV загальноміській конференції РСДРП(б) у лютому 1918 р. Матеріали Нарвсько-Петергофського райкому РСДРП(б) за 1917 р., коли його організатором (секретарем) був С. В. Косіор, майже не збереглися. Але фінансові документи, підписані С. В. Косіором, що є у фонді ПК, дають цікаві відомості для вивчення організаційно-партійної роботи більшовиків Нарвської застави і столичної організації у період Великої Жовтневої соціалістичної революції.

У партархіві Московського інституту історії партії збереглися документи про участь С. В. Косіора у боротьбі з троцькістсько-зінов'євською опозицією, зокрема доповідь і заключне слово на VI Пролетарській (Рогозько-Симоновській) райпартконференції м. Москви (10—11 листопада 1927 р.)¹⁵.

Особливо багато документів, що висвітлюють політичну діяльність С. В. Косіора, відклалися у фондах Партійного архіву Інституту історії партії при ЦК Компартії України. Це пояснюється тим, що С. В. Косіор дві третини свого життєвого шляху працював у більшовицьких організаціях України.

Доречно відзначити, що С. В. Косіор був одним з організаторів створення системи партійних архівів на Україні. Навесні та влітку 1919 р. С. В. Косіор як секретар ЦК КП(б)У безпосередньо організовував роботу по створенню легального апарату Секретаріату ЦК КП(б)У і, зокрема, партійних архівів. 14 березня 1919 р. в пресі було опубліковано повідомлення, в якому відзначалося, що ЦК КП(б)У «постановив утворити при ЦК архів партії»¹⁶. Йшлося саме про історичний архів. Постанова зобов'язувала всіх комуністів «негайно доставити в ЦК КП(б)У всі документи (газети, листування, листівки тощо), що стосуються історії партії на Україні як в цілому, так і в окремих організаціях її, що вийшли до відновлення Радянської влади»¹⁷. Це стосувалося навіть одиничних документів діяльності парторганізацій за весь період їх існування. Разом з тим парторганізації зобов'язані були всі сучасні друковані видання в трьох примірниках негайно, копії архівних документів щомісяця надсилати до ЦК КП(б)У. Реалізацію цієї директиви безпосередньо організовував С. В. Косіор.

Для вивчення діяльності С. В. Косіора як першого секретаря ЦК КП(б)У виняткове значення мають протоколи засідань Політбюро і Оргбюро Центрального Комітету КП(б)У і зв'язані з ними матеріали. Вони містять багато даних про його вклад у колективне керівництво республіканською партійною організацією, розв'язання нагальних проблем, ініціативу у постановці багатьох питань, участь у підготовці рішень по них, організації втілення в життя в конкретних умовах республіки політичного курсу партії. В матеріалах до них зберігається багато автографів Станіслава Вікентійовича.

У партійних архівах Київського, Харківського, Донецького, Ворошиловградського, Полтавського, Чернігівського та ряду інших обкомів Компартії України відклалися матеріали про участь С. В. Косіора в роботі обласних, окружних і міських конференцій, пленумів обкомів і міськкомів Компартії України, зборів партійного активу. У фондах партархівів Ворошиловградського, Полтавського та деяких інших обкомів партії є чимало директивних листів і телеграм, підписаних С. В. Косіором як секретарем ЦК ВКП(б) у 1926—1928 рр., матеріалів про роботу місцевих організацій по їх виконанню.

Великий масив документів, що відбивають участь С. В. Косіора у партійному керівництві радянським, господарським і культурним будівництвом, характеризують його як визначного державного діяча, зберігається у центральних, республіканських і обласних державних архівах.

Участь С. В. Косіора у діяльності вищих органів державної влади і управління СРСР широко відображено в документах, що зберігаються в ЦДАЖР СРСР, зокрема, у фондах Всесоюзних з'їздів Рад, ЦВК

¹⁵ ПА при МК і ММК КПРС, ф. 80, спр. 265, арк. 16—48; спр. 258, арк. 48—72.

¹⁶ «Известия» ВУЦИК Советов (Харків), 14 березня 1919 р.

¹⁷ Там же.

СРСР, РНК СРСР. Особливий інтерес викликають матеріали Ради Народних Комісарів СРСР (ЦДАЖР СРСР, ф. 5446, оп. 1, спр. 142—145 та ін.), заступником голови якої С. В. Косіор працював у 1938 р., та Комісії радянського контролю РНК СРСР, яку він очолював у той же період.

Державна діяльність С. В. Косіора на Україні досить повно відображена у фондах вищих органів влади республіки, що зберігаються в ЦДАЖР УРСР. Так, у фонді ВУЦВК міститься ряд матеріалів про багаторічну діяльність С. В. Косіора як члена цієї комісії (ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 1, спр. 2, 8, 9, 10 ч. I; 11, 12, 13, 14, 24 ч. I, 25, 26, 28, 36, 39). Багато цінних документів, що відбивають напружену роботу С. В. Косіора у вищих державних органах УРСР, зберігається у фондах РНК УРСР (там же, ф. 2, оп. 1, спр. 3, 19, 21, ч. I, 2; 48, 232, 553; 559, 562, 567, 627, 791, 825), Ради Робітничо-Селянської оборони (ф. 2579, 1919 р., оп. 1, спр. 2, 14, 15), Наркомпроду УРСР (ф. 340, оп. 1, спр. 6; оп. 2, спр. 5, 9, 10, 13, 14, 15, 19, 22, 23, 25, 30, 38, 39, 45).

Окремі документи Нарвсько-Петергофського райкому РСДРП(б) з автографами С. В. Косіора відклалися у фондах Нарвської (ф. 100) і Петергофської (ф. 101) районних Рад Петрограда Держархіву Жовтневої революції і соціалістичного будівництва Ленінградської області.

Яскравою сторінкою життя С. В. Косіора є його участь як члена Комітету революційної оборони Петрограда у керівництві організацією відсічі нашестю кайзерівської Німеччини в лютому — березні 1918 р. У ЦДАЖРСБ Ленінградської області у фонді цього Комітету дослідник може ознайомитися з рядом документів, написаних і підписаних С. В. Косіором¹⁸, що розкривають його роль у формуванні частин Червоної Армії та перших радянських партизанських загонів.

Важливе значення для дослідження революційної діяльності С. В. Косіора, організацій, в яких він працював, встановлення і уточнення багатьох конкретних фактів його політичної біографії мають документальні матеріали урядових установ і підприємств царської Росії. У них зафіксовані численні фактичні відомості з історії революційного руху, відклалися захоплені властями документи більшовицьких організацій тощо. При виключно критичному підході до цих документів дослідник з успіхом використовує їх для встановлення об'єктивної істини.

Справи каральних органів самодержавства як загальноросійського масштабу — міністерства внутрішніх справ, департаменту поліції і охоронного відділення, так і їх місцевих органів — жандармських управлінь, поліції, охоронних відділень Катеринославської, Харківської, Київської, Полтавської, Московської та Іркутської губерній, Облзасті Війська Донського донесли до наших днів цінні фактичні відомості про діяльність революціонера-більшовика С. В. Косіора, безперервне стеження за ним жандармів. Найціннішими серед них є, звичайно, прокламації, автором яких був С. В. Косіор¹⁹, відомості про знайдену у нього вдома під час обшуку літературу, особливо праці В. І. Леніна і партійні рішення, документи партійних організацій та їх активних працівників, копії написаних ним та адресованих йому і братам листів.

¹⁸ Деякі з них вперше опубліковані в журналі «Исторический архив», 1960, № 6.

¹⁹ Авторство С. В. Косіора щодо прокламації Сулінської організації РСДРП із закликом до боротьби проти чорної сотні, опублікованої в книзі «С. В. Косіор. Вибрані статті і промови» (К., 1968, с. 5—7), встановлено як на основі одностайного висновку експертів, залучених жандармами (ЦДІА СРСР, ф. ДП-7, оп. 1911 р., спр. 1593, арк. 15), так і за свідченням заарештованого разом з Косіором по цій справі К. М. Скоропупова (ПА Ростовського обкому КПРС, ф. 12, оп. 3, спр. 1040, арк. 9).

Важливі відомості про партійну діяльність С. В. Косіора, його зв'язки з ЦК партії, В. І. Леніним, більшовиками багатьох міст, співробітництво з рядом визначних революціонерів-ленінців містить листування між урядовцями, донесення провокаторів охранки, матеріали слідкування за ним шпиків зовнішнього нагляду.

Історико-партійна персоналістика особливо зацікавлена у виявленні документів про репресії царських властей щодо революціонера. У згаданих фондах каральних органів збереглися численні матеріали такого характеру, що стосуються С. В. Косіора, — ордери на обшуки і протоколи про їх результати, постанови про арешт, матеріали слідства і зв'язані з його перебуванням у тюрмі, вироки міністерства внутрішніх справ і губернаторів про висилку або заслання тощо. Ці матеріали дозволяють точно датувати кожний арешт, строки та місце ув'язнення і заслання С. В. Косіора і, відповідно до цього, точно встановити хронологічні рамки його роботи у кожній з підпільних більшовицьких організацій.

Дуже важливими для висвітлення умов, у яких формувалися революційні погляди С. В. Косіора, є документи Сулінської організації РСДРП(б) з фонду Сулінського металургійного заводу Держархіву Ростовської області. У матеріалах цього фонду за 1900—1907 рр., що непогано збереглися, слід виділити книги особистих рахунків майстрових і робітників Сулінського заводу. Вони містять дані про щомісячні заробітки молодого робітника Станіслава Косіора, початок його роботи, переміщення. Відомо, що на Сулінський завод С. Косіора було прийнято 14 червня 1904 р.²⁰, потім він перейшов до слюсарні доглядацького цеху учнем слюсаря, а в серпні — вересні 1905 р. — до доменного цеху, де працювали його батько і брати²¹. Прибутково-розрахункові книги дають можливість встановити і дату повернення С. В. Косіора до Суліна з початком реакції, коли він очолив місцеву більшовицьку групу. Це було в липні 1908 р. (Держархів Ростовської області, ф. 678, оп. 1, спр. 1459, арк. 113)²².

У фонді ПОЮР (ф. 1111) ЦДІА УРСР у м. Києві знаходимо цікаві дані про роботу С. В. Косіора у робітничій споживчій кооперації в м. Харкові в 1912—1914 рр., яка була прикриттям його діяльності в підпільній більшовицькій організації (ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 1111, оп. 1, спр. 1, 29, 327, 328, 532)²³.

Серед першоджерел наукової біографії С. В. Косіора — важливі матеріали партійної і радянської преси, що веде публіцистичний літопис соціалістичної ери. Насамперед це газета «Правда», в якій у двадцятих—тридцятих роках неодноразово публікувались доповіді, промови, статті С. В. Косіора, матеріали, що містять інформацію про його політичну діяльність. Протягом 1926—1928 рр. «Правда» на своїх сторінках видрукувала ряд рішень ЦК ВКП(б), офіційних повідомлень та ін. за підписом секретаря ЦК ВКП(б) С. В. Косіора. Принципове значення мають вміщені в «Правде» матеріали, які розповідають про діяльність партійних організацій України і Сибіру в роки, коли їх очолював С. В. Косіор. Чимало цікавого знайде дослідник і в інших

²⁰ Ця дата встановлюється за «Іменним списком малолітніх робітників чоловічої статі» Сулінського заводу, у якому під № 52 йде С. Косіор (Держархів Ростовської області, ф. 678, оп. 1, спр. 983, арк. 5).

²¹ Держархів Ростовської області, ф. 678, оп. 1, спр. 985, арк. 20; спр. 1194, арк. 113; спр. 1196, арк. 114.

²² Дата встановлена за книгою рахунків позаштатних службовців Сулінського заводу за 1908 р., де його прізвище і підпис з'явилися вперше у липні.

²³ У цьому фонді зберігається, зокрема, велика — півметра завдовжки і майже така ж завширшки книга «Меморіал комісійних і торгових операцій за 1912—1914 рр.», чимало сторінок якої заповнено рукою С. В. Косіора.

центральных газетах, зокрема «Известиях», «Комсомольской правде» та ін.

Газети «Комуніст» та «Вісті ВУЦВК», докладно висвітлюючи діяльність Компартії України і її Центрального Комітету, а «Советская Сибирь» — партійних організацій Сибіру, Сиббюро ЦК РКП(б) та Сибкрайкому партії, систематично публікували доповіді, статті С. В. Косіора, інформації про його діяльність у відповідні роки²⁴.

Важливе значення при висвітленні діяльності С. В. Косіора в ЦВК Рад України і Народному Секретаріаті після II Всеукраїнського з'їзду Рад має газета «Вісті Української Народної Республіки», що виходила у Таганрозі (№№ 47—68)²⁵. У ній, зокрема, опубліковано докладні звіти про засідання ЦВК Рад України 27 і 29 березня 1918 р., на яких більшовики України дали відсіч спробі лівих есерів вчинити державний переворот мирними засобами, виступи С. В. Косіора з цього питання²⁶.

У партійних журналах «Известия ЦК ВКП(б)», «Известия Сиббюро ЦК ВКП(б)», «Известия Сибкрайкома РКП(б)», «Известия ЦК КП(б)У», «Комуніст України», «Красная Сибирячка» та багатьох інших систематично друкувались праці С. В. Косіора, партійні документи, інформації про роботу партійних органів, пов'язані з його діяльністю.

Одним з наріжних каменів джерельної бази наукової біографії С. В. Косіора є мемуарні матеріали. Для праць біографічного жанру їх роль дещо більша, ніж для інших видів історичного дослідження, хоча вони і лишаються допоміжним джерелом.

Збереглися власні спогади С. В. Косіора. Всі вони присвячені подіям, маловисвітленим у літературі, відзначаються конкретністю, точністю і вірогідністю. Це насамперед спогади про зустріч з В. І. Леніним у дні ліквідації заколоту Керенського — Краснова²⁷ та про роботу VII (Квітневої) конференції РСДРП(б)²⁸. Крім того, збереглася автобіографія, в якій С. В. Косіор²⁹ вказав основні віхи своєї революційної і партійної роботи, відзначив деякі події, що справили вплив на формування його як більшовика. Вона є незамінним путівником для вивчення його життєвого шляху³⁰. Невеличкі спогади про свою роботу в Харківській більшовицькій організації в роки нового революційного піднесення С. В. Косіор опублікував у 1927 р.³¹.

Цінним історичним джерелом є також стенограма спогадів С. В. Косіора про роботу очолюваного ним Київського (Правобережного) підпільного обкому КП(б)У у листопаді 1918—лютому 1919 рр.³², до-

²⁴ «Большевик» (Київ), «Брянский рабочий», «Всероссийская кочегарка» (Донбасс), «Диктатура труда» (Донець), «Известия исполкома Киевского Совета», «Киевский коммунист» (1918—1919), «Киевский пролетарий», «Пролетарий» (Харьков) та ін.

²⁵ У статтях про «Вісник Української Народної Республіки» в УРЕ, т. 2, с. 495 і РЕІУ, т. I, с. 346 зазначено, що вийшло лише 52 номери.

²⁶ Див. докладніше: М. Б. Погребинский. Борьба большевиков с левыми эсерами на Украине весной 1918 г. — «Вопросы истории СССР», 1972, № 1.

²⁷ С. В. Косіор. Из прошлого. Вперше опубліковано в журналі «Красная Сибирячка», 1924, № 2, с. 73—74, потім у книгах: В. І. Ленин в 1917 году. Воспоминания. М., 1967, с. 257—258; С. В. Косіор. Вибрані статті і промови. К., 1968, с. 97—98.

²⁸ «Правда», 6 травня 1937 р.; «Комуніст», 8 травня 1937 р.

²⁹ Энциклопедический словарь русского библиографического института, изд. 7, т. 41, ч. 1, с. 213—214.

³⁰ Слід мати на увазі, що в автобіографії С. В. Косіора, яка писалася по пам'яті, є невеличкі неточності у датуванні подій його життя, встановлені нами на основі порівняльного аналізу документів.

³¹ 1917 г. в Харькове. Сб. статей и воспоминаний. Х., 1927, с. 23.

³² ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 5, оп. 1, спр. 162, арк. 2—24. Лише невеликий уривок з них було опубліковано у книзі «Освободительная война украин-

кументи про діяльність якого майже не збереглися. У ній докладно висвітлено організаційно-партійну і політико-масову роботу більшовиків Київщини, діяльність обкому партії по підготовці збройного повстання, керівництву партизанським рухом. У ній зафіксовано спогади С. В. Косіора про кривавий терор петлюрівців, загибель М. Врублевського, Г. Тимофєєвої та інших героїв революційного підпілля.

На сьогоднішній день виявлено понад 150 спогадів сучасників, що містять відомості про окремі епізоди життя і діяльності С. В. Косіора. Більшість з них — мемуари, опубліковані протягом 1920—1930 рр. (А. Адамова-Руданського, В. О. Антонова-Овсієнка, В. П. Антонова-Саратовського, А. С. Бубнова, А. Вітковського, П. М. Дехтяренка, Д. Ерде, В. П. Затонського, М. І. Лаціса, Ф. А. Лемеша, М. М. Майорова, А. Мінічева, В. І. Невського, Н. П. Паяліна, Г. Л. Сапожнікова, В. І. Чернявського та ін.)³³ та протягом двох останніх десятиріч (С. І. Авралова, В. І. Афанасьєва, В. А. Бабка, Є. І. Білої-Іванової, Є. С. Блудова, А. І. Буценка, В. Є. Васильєва, К. Є. Ворошилова, Є. М. Перр, В. М. Гіліса, Б. Д'якова, А. М. Уткіної, М. Казакової, Є. І. Кашевської, О. Мільчакова, Й. Савицького, О. Д. Стасової, Р. Я. Терехова, В. Н. Федорова, І. Яковенка, Т. С. Ялової). Чимало неопублікованих спогадів зосереджено у фондах спогадів у партійних архівах. Ряд спогадів про С. В. Косіора вдалося зібрати авторам цієї статті³⁴.

Спогади соратників, сучасників і рідних С. В. Косіора мають чимало фактів, характерних деталей, оцінок, що не відбиті в інших джерелах або істотно їх доповнюють. Вони особливо цінні для розкриття стилю його роботи. Спогади про С. В. Косіора відзначаються високою вірогідністю, але разом з тим, як і будь-які мемуари, вони вимагають критичного аналізу, зіставлення і перевірки фактів на основі інших джерел. Адже пам'ять людська недосконала, особливо, якщо йдеться про події віддаленого часу. При вивченні мемуарів можна виявити неточності в хронології, деталях, в деяких спогадах про С. В. Косіора³⁵.

Користуючись мемуарами, необхідно враховувати позицію автора, особливо якщо йдеться про питання, навколо яких точилися суперечки. Вона не може не позначитись на оцінках, відборі фактів тощо³⁶. Якщо

ского народа против немецких оккупантов в 1918 году». Документы и материалы. К., 1937.

³³ Див. також: Спогади про Перший з'їзд КП(б)У. К., 1958; Нарвская застава в 1917 г. В воспоминаниях и документах. Л., 1960; В огне революционных боев (Районы Петрограда в двух революциях 1917 г.).— Сборник воспоминаний старых большевиков-питейцев. М., 1967.

³⁴ Ідеться про спогади, іноді у формі листів, Я. Андрюхіна, В. А. Бабка, М. Бош, А. І. Буценка, В. Є. Васильєва, А. К. Косінова, А. К. Куць, К. В. Лихачова, О. В. Снегова, С. П. Хавкіна, В. Є. Фролова, Т. С. Ялової, М. С. Демченко, К. Г. Петрова, М. С. Косіора, Є. М. Косіора, К. З. Солдатенко, Н. М. Хотимченко, С. Т. Шевченко та ін., що зберігаються в особистому архіві авторів статті.

³⁵ Так, запис бесіди з ветераном партії Д. Ю. Костюченком свідчить про те, що він у донецькому підпіллі виконував завдання С. В. Косіора. Але в ньому багато помилок щодо датування і географії подій. (Див.: Н. Быковский. Почерк Косиора. — «Комсомолец Донбасса», 17 листопада 1963 р.).

³⁶ В. П. Антонов-Саратовський, наприклад, у спогадах дещо суб'єктивно охарактеризував свою позицію і погляди опонентів під час обговорення у 1916 р. засланнями с. Качуг Іркутської губернії питання імперіалізму. Це викликало заперечення качугців Г. І. Ломова (Оппокова) та Г. Курулова у журналі «Пролетарская революция», 1926, № 2 (49), с. 277. С. В. Косіор, тоді секретар ЦК ВКП(б), також висловив у листі у цьому ж номері журналу свою незгоду. «Під час перебування у засланні (в Качузі),— писав він,— я разом з Г. Ломовим та ін. сперечались з т. Антоновим по цілому ряду якнайважливіших питань. Тов. Антоновим ці незгоди, особливо позиція, яку займав сам т. Антонов, з одного боку, і ми, з другого, повністю

мемуарист припускався політичних помилок, треба рахуватись з можливістю неправильного змалювання картини подій³⁷. Все це зобов'язує історика до критичного аналізу мемуарів, але не знижує їх значення як історичних джерел. Якщо ж узяти до уваги, що з кожним роком все менше залишається ветеранів партії, які особисто знали С. В. Косіора, то стане зрозумілою нагальна потреба поспішати із записом відомостей, що зберігає їх пам'ять. Кроком у цьому напрямі є нещодавно видана книга «Станислав Викентьевич Косиор. Воспоминания, очерки, статьи современников» (Москва, Политиздат, 1989, 228 с.).

Як генеральний (з 1934 року перший) секретар ЦК КП(б)У С. В. Косіор знаходився у центрі величезної роботи Компартії України по індустріалізації, створенню колгоспного ладу, проведенню культурної революції, здійсненню ленінської національної політики. Разом з тим, як і інші керівники КП(б)У, він був причетний до провалів, деформацій, помилок на Україні, всього процесу формування і діяльності адміністративно-командної системи в роки першої і другої п'ятирічок. У процесі вироблення наукової концепції історії цих важких років, що розгортається, буде, звичайно, уточнюватись його роль у конкретних подіях, оцінено позиції і вчинки, виявлено, що робилось з власної ініціативи, з охотою, а де не було іншого виходу в умовах сталінського терору. Звернення до архівних матеріалів ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У, творчої спадщини С. В. Косіора, мемуарів дає щодо цього великий матеріал.

Історику, який вивчає діяльність представників ленінської гвардії, які загинули внаслідок сталінщини, має бути чужим прагнення очорнити їх діяльність, щоб обілити «вождя», він не може не помітити, що багато які думки і висловлювання С. В. Косіора не вкладаються у річище сталінських настанов, орієнтують на підходи, близькі і сьогодні. У неопублікованих виступах С. В. Косіора є висловлювання, які, безперечно, свідчать про прагнення обмежити шкідливі наслідки сталінщини, хоча б стримати наростання незаконних репресій, але можливості його були дуже обмежені.

Деякі історики, всупереч історичній правді, намагаються покласти на С. В. Косіора відповідальність за цькування і загибель М. О. Скрипника. Документи свідчать про те, що С. В. Косіор, Й. Е. Якір, Г. І. Петровський довго оберігали М. О. Скрипника, якого не терпів Сталін. Досить звернутись до стенографічного звіту XII з'їзду КП(б)У, що відбувся у січні 1934 р., щоб побачити, що С. В. Косіора якраз гостро критикували за недооцінку уявної небезпеки вигаданої скрипниковщини, і відзначали заслуги в цьому плані Й. В. Сталіна та П. П. Постишева. Звичайно, С. В. Косіору довелося у 1933 р. зайняти офіційну позицію щодо цього, що відбулося у його доповідях того часу, але ініціатором кампанії проти Скрипника він аж ніяк не був.

Джерела не містять свідчень про особисту близькість Косіора до Сталіна, залучення його останнім до вирішення кардинальних питань. Та й тримав його Сталін на віддалі. Загибель С. В. Косіора свідчить про те, що Сталін брав до уваги різні прояви непокори і нарешті знищив його.

викривлена. Тому разом з товаришами, які тут підписалися, вважаю своїм партійним обов'язком відновити істину» (там же, с. 279).

³⁷ Так, Г. Лапчинський, один з лідерів націонал-ухильницької групи федералістів, у боротьбі з якою визначну роль відіграв С. В. Косіор, у своїх спогадах про Гомельську нараду в ряді випадків неправильно характеризував дії і зміст виступів С. В. Косіора на ній.

У читача, природно, може виникнути питання: на основі яких матеріалів історик має висвітлити обставини загибелі С. В. Косіора?

Коло їх на сьогодні досить обмежене. Відомо, що з слідчої справи про С. В. Косіора на час XX з'їзду КПРС збереглася лише обкладинка. Деякі деталі було наведено у доповіді М. С. Хрущова «Про культ особи Й. В. Сталіна» на XX з'їзді КПРС. До членів сім'ї С. В. Косіора — М. С. Косіора, його покійної сестри Т. С. Косіор свого часу потрапили оригінали документів про реабілітацію батька й матері, брата Володи́мира, який загинув, захищаючи Ленінград. Відповідні довідки є у нащадків чотирьох братів С. В. Косіора, троє з яких також загинули внаслідок незаконних репресій. Деякі відомості про останні місяці життя С. В. Косіора містять спогади О. В. Снегова, К. З. Солдатенко.

Такою є джерельна база наукової біографії С. В. Косіора. Матеріали, що входять до неї, є водночас цінними першоджерелами для вивчення ряду важливих питань історії КПРС та історії народів СРСР. Наукове і політико-виховне значення документів, що становлять джерельну основу наукової біографії С. В. Косіора, як і інших партійних і державних діячів, важко переоцінити. Очевидно, що назріла потреба видати фундаментальну збірку документів і матеріалів про Станіслава Вікентійовича Косіора. Таке видання дало б цінний матеріал науковцям і пропагандистам, було б із задоволенням зустрінуте широким читачьким загалом.

М. Б. ПОГРЕБІНСЬКИЙ,

доктор історичних наук

І. М. ХАРИТОНОВИЧ,

кандидат історичних наук

УКРАЇНСЬКЕ РАДІОМОВЛЕННЯ В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

Однією з героїчних сторінок історії Комуністичної партії Радянського Союзу є її діяльність в роки Великої Вітчизняної війни. Партія очолювала й координувала боротьбу радянських людей проти німецько-фашистських загарбників, використовуючи всі можливості впливу на людей, і перш за все — засоби масової інформації, самим оперативним і доступним серед яких було радіомовлення. Специфічні особливості радіо зумовили його виняткову важливість в умовах війни. На жаль, його діяльність не знайшла належного відображення в історичній літературі та наукових дослідженнях. Праці, присвячені українському радіомовленню періоду Великої Вітчизняної війни, носять фрагментарний, оглядовий характер або характер спогадів¹. У них надзвичайно мало використані документи фондів Центрального державного архіву Жовтневої революції, вищих органів державної влади і органів державного управління УРСР, де зберігаються документи і матеріали республіканських радіостанцій «Радянська Україна», «Партизанка», «Дніпро» та Радіокомітету при Раднаркомі Української РСР². Більшість фондів обласних радіокомітетів вказаного періоду взагалі не використовувалися дослідниками. На нараді істориків у ІМЛ при ЦК КПРС, що відбулася у 1988 р., зокрема, зазначалося, що слід широко розгорнути роботу по використанню, введеному до наукового обігу нових джерел; розширити джерелознавчу базу.

¹ М. І. Захарченко. Радіостанції Радянської України в роки війни. — «Український історичний журнал», 1980, № 6, с. 61—65; В. Я. Миронченко. Інформаційне радіомовлення на Україні. К., 1984, с. 32—49; І. П. Стафійчук. Могутня зброя партії. К., 1985; А було це так. К., 1986; Українському радіо — 50 років. К., 1974; Д. В. Омельчук. В єдином строю. — «Русский язык и литература в средних учебных заведениях», 1984, № 5, с. 78—80.

² Див.: В. В. Кузьменко, М. М. Москалець. Документи фонду радіостанції «Радянська Україна» як джерело з історії Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр. — «Архіви України», 1982, с. 44—48; ЦДАЖР УРСР, ф. 4915, оп. 1.

Вивчення документів і матеріалів з даного питання, що зберігаються в державних архівах республіки, свідчить, що матеріали з цієї теми відклалися нерівномірно і їх умовно можна розділити на дві групи. До першої слід віднести організаційні питання радіокомітетів, до другої — тексти передач обласного радіомовлення. У даному огляді робиться спроба розглянути, на наш погляд, більш цікаву і змістовну групу — матеріали передач обласних редакцій мовлення, тексти яких є цінним джерелом до вивчення історії Компартії України та історії Великої Вітчизняної війни. Крім того, вони містять значну інформацію, яка розкриває багатогранну діяльність радянських людей, спрямовану на мобілізацію зусиль на боротьбу з фашистськими загарбниками, відбудову зруйнованого війною народного господарства країни та республіки.

У ряді архівів областей (Волинській, Ворошиловградській, Закарпатській, Івано-Франківській, Полтавській, Чернігівській) за згаданий період не збереглося жодних свідчень про роботу обласних радіокомітетів (далі ОРК). Тексти радіопередач не збереглися також у фондах Кіровоградського, Миколаївського, Одеського, Ровенського, Сумського, Тернопільського архівів.

Справи з матеріалами радіопередач, що зберігаються в архівах, кількісно різняться. Від однієї до десяти справ зберігаються у фондах держархівів Дніпропетровської (ф. 4418, оп. 1), Житомирської (ф. 4205, оп. 1), Запорізької (ф. 1227, оп. 2), Київської (ф. 5204, оп. 1), Львівської (ф. 1357, оп. 1), Херсонської (ф. 1993, оп. 1), Хмельницької (ф. 3369, оп. 1), Чернівецької (ф. 2162, оп. 1, 2) областей. Десять і більше справ відклалися у архівах Вінницької (ф. 4948, оп. 1), Донецької (ф. 4674, оп. 1) і Харківської (ф. 5767, оп. 1) областей. У Держархіві Харківської області зберігається найбільша кількість справ з мікрофонними папками — 85, 11 з яких належали радіостанції «Дніпро», що в 1943—1944 рр. працювала у м. Харкові. Всього у перелічених фондах зберігається 268 справ, 155 з них — з текстами передач. Саме вони дають досить повну картину роботи редакцій обласних радіокомітетів, дозволяють прослідкувати ідейно-політичну спрямованість, тематичну і жанрову різноманітність.

Всі матеріали, що виходили в ефір, можна розділити на чотири класифікаційні групи: інформаційну, агітаційно-пропагандистську, контрпропагандистську та культурно-освітню.

Інформаційна група об'єднує інформативні документи, які готували в ефір відділи «Останніх вістей» ОРК. Передачі складалися з матеріалів газет, Радінформбюро, ТАРС, РАТАУ та власних кореспондентів. Ці відділи готували підбірки про події, що відбувалися на фронтах Великої Вітчизняної війни, тимчасово окупованих територіях, у радянському тилу, з міжнародного життя. В ефірі звучали обласні та міські новини, що інколи знаходили своє місце в такій формі подачі матеріалів, як спеціальні мовні журнали «Радіохроніка» та радіопередачі галузевого напрямку, наприклад, в Донецьку трансливалася «Залізничник Донбасу».

Агітаційно-пропагандистська та контрпропагандистська група об'єднує матеріали, які більш аналітичні та різноманітні за тематикою, жанром і обсягом. До культурно-освітньої групи слід віднести програми музичних передач, заставки, літературні твори, які готувались відповідними відділами ОРК.

Хронологічно майже всі документи державних архівів областей відносяться до другої половини 1943—1945 рр. Винятком, унікальним і єдиним в республіці, є фонд Чернівецького ОРК, де збереглися матеріали перших воєнних випусків «Останніх вістей» за 22—24 червня 1941 р. (Держархів Чернівецької області, ф. 2162, оп. 1, спр. 5, арк. 57—74).

Значне місце у передачах радіомовлення належить матеріалам з ленінської тематики. У фондах ОРК зберігаються спогади тих, хто знав Володимира Ілліча, спілкувався з ним, — ветеранів партії П. В. Данилова та В. Г. Олександрова, тексти лекцій, з якими виступали лектори міськомів та обкомів партії, вчені. В архівах відклалися лекції та матеріали, які розкривають роль В. І. Леніна — вождя і організатора Комуністичної партії, засновника Радянської держави (Держархів Херсонської області, ф. 1993, оп. 1, спр. 4, арк. 146—149; спр. 5, арк. 133—135; спр. 6, арк. 21, 27; спр. 7, арк. 49—51, 172—175, 179, 184—186; Держархів Запорізької області, ф. 1227, оп. 2, спр. 5, арк. 262—268 зв.; спр. 6, арк. 28—39, 131, 165, 173—178; Держархів Чернівецької області, ф. 2162, оп. 2, спр. 18, арк. 217—286; Держархів Донецької області, ф. 4674, оп. 1, спр. 20, арк. 4—8, 17—21, 120—121, 157—164; Держархів Житомирської області, ф. 4205, оп. 1, спр. 7, арк. 142—154; Держархів Хмельницької області, ф. 3369, оп. 1, спр. 13, арк. 52; спр. 16, арк. 111; Держархів Львівської області, ф. 1357, оп. 1, спр. 4, арк. 78—93, 168).

Документи ряду архівів свідчать про велику роботу партійних комітетів республіки та обласних редакцій радіомовлення по пропаганді історико-партійних знань. Так, по радіомовленню систематично велася роз'яснення розділів «Короткого курсу історії ВКП(б)», окремих тем з історії партії, трансливалися передачі і матеріали, присвячені ювілейним датам революційних подій, окремим партійним з'їздам, досвіду кращих пропагандистів (Держархів Чернівецької області, ф. 2162, оп. 2, спр. 4, арк. 71—94; спр. 6, арк. 98—108; спр. 7, арк. 112; Держархів Херсонської області, ф. 1993, оп. 1, спр. 2, арк. 27, 140—148, 151—152; спр. 4, арк. 114; спр. 5, арк. 87—88; спр. 6, арк.

79—80, 108—112, 175, 275; Держархів Донецької області, ф. 4674, оп. 1, спр. 11, арк. 65—66, 93, 98—113; спр. 20, арк. 20—32, 151—164; Держархів Вінницької області, ф. 4948, оп. 1, спр. 11, арк. 52, 60, 76, 82, 103).

До окремої групи документів слід віднести тексти циклів спеціальних передач, лекцій, радіобесід, виступів учених, спрямованих на пропаганду науково-природничих знань. Такі матеріали носили регулярний характер й сприяли формуванню у трудящих наукового, діалектично-матеріалістичного світогляду, роз'яснювали ідеалістичні погляди, що їх несла у маси релігія, яка в роки воєнного лихоліття значно активізувала свою роботу. Це були «Популярні лекції з природознавства», цикли «Великі і різні явища природи», лекції, присвячені науковій діяльності Ч. Дарвіна, М. Ломоносова та інших вчених, матеріали, які розповідали про походження Сонця, Землі і Всесвіту тощо. Документи показують, що місцеві партійні організації спільно з ОРК областей створювали продуману, цілеспрямовану систему науково-пізнавальних радіопередач. Крім цього, вони дають можливість виявити склад ідеологічного активу, що згуртувався навколо редакцій обласних радіокомітетів. Так, наприклад, при Житомирському ОРК цю роботу очолив засновник обласного товариства «Знання», професор сільсько-господарського інституту А. С. Молостов, у Донецьку — професор індустріального інституту І. С. Коробчанський, у Харкові — професор М. П. Барашов та ін. (Держархів Херсонської області, ф. 1993, оп. 1, спр. 7, арк. 117—122, 142—144; Держархів Хмельницької області, ф. 3369, оп. 1, спр. 13, арк. 1—3; Держархів Донецької області, ф. 4674, оп. 1, спр. 19, арк. 79—84, 104, 101—116; спр. 20, арк. 49, 145—150, 166—171; спр. 21, арк. 33—34; Держархів Житомирської області, ф. 4205, оп. 1, спр. 8, арк. 31, 365—370; Держархів Харківської області, ф. 5767, оп. 1, спр. 13, арк. 26—27; спр. 95; арк. 45—48; спр. 96, арк. 58, 100; спр. 98, арк. 53—57).

Обласні редакції мовлення, як свідчать документи, велику увагу приділяли контрпропагандистській роботі, відображаючи лінію партії, спрямовану на викриття людоненависницької політики, ідеології фашизму, що виражала інтереси найреакційнішої імперіалістичної буржуазії.

Велику джерельну цінність становлять численні публіцистичні матеріали, які розкривали злочини гітлерівців на тимчасово окупованій території республіки. Перед журналістами стояло завдання розвінчати фашистську пропаганду, показати перевагу соціалістичного ладу. Щодня в ефірі звучали радіолекції на теми: «Що несли гітлерівці українському народові», «Запорожці в німецькій неволі», «Нацизм — найлютіший ворог радянської молоді» та багато інших. У передачах розповідалось про роботу обласних комісій по розслідуванню злочинів німецько-фашистських окупантів; у ряді міст, де проходили судові процеси над зрадниками, вони транслювались по радіо, крім того часто використовувались листи тих, хто потрапив до фашистської неволі і був вивезений до Німеччини, виступали свідки фашистських злочинів на радянській землі, наводились цифри і факти збитків, нанесених країні, республіці та області німецько-фашистськими загарбниками.

Листи і розповіді свідків, що вирвались з німецької неволі, про масові злочини фашистів мали велику силу емоційного впливу на слухачів. Їх виступи наочно демонстрували радянським людям справжнє обличчя фашизму, глибоку межу, яка розділяє соціалізм і так званий «новий порядок», викликали люту ненависть до ворога і прагнення ще краще допомагати фронту (Держархів Чернівецької області, ф. 2162, оп. 2, спр. 4, арк. 30—39; спр. 5, 207—228, арк. 2—9, 14; спр. 6, арк. 18—25; спр. 17, арк. 443; Держархів Запорізької області, ф. 1227, оп. 2, спр. 2, арк. 2—5, 147—148 зв.; спр. 5, арк. 23—33, 107—108, 140—141; спр. 6, арк. 77, 95—103, 143—150; Держархів Хмельницької області, ф. 3369, оп. 1, спр. 16, арк. 71; Держархів Київської області, ф. 5204, оп. 1, спр. 3, арк. 1; Держархів Львівської області, ф. 1357, оп. 1, спр. 3, арк. 41, 157; Держархів Донецької області, ф. 4674, оп. 1, спр. 2, арк. 212; спр. 4, арк. 87—93, 146—149, 195, 224, 269; спр. 9, арк. 32; Держархів Харківської області, ф. 5767, оп. 1, спр. 5, арк. 11^a—15^a; спр. 14, арк. 13—50, 63).

Партія постійно орієнтувала працівників редакцій на широке висвітлення ратних подвигів на фронті. З цією метою редакції організовували цикли передач, у яких звучали інтерв'ю з воїнами, які перебували на лікуванні у госпіталях, в коротких відпустках, кореспонденції, новели та радіонариси, що розповідали про бійців і командирів, які відзначилися у боях з фашистськими загарбниками. Так, наприклад, харків'яни з кореспонденції місцевого радіомовлення дізналися про свою землячку, безстрашну З. Дорофееву, яка винесла з поля бою понад 200 поранених бійців (Держархів Харківської області, ф. 5767, оп. 1, спр. 8, арк. 19). Спеціальні передачі і матеріали присвячувались героїчній обороні та бойовим операціям по звільненню міст і сіл країни, героям форсування Дніпра та ін. (Держархів Запорізької області, ф. 1227, оп. 2, спр. 5, арк. 129—137, 197, 206, 212; спр. 6, арк. 88—89 зв.; Держархів Вінницької області, ф. 4948, оп. 1, спр. 11, арк. 39—48; Держархів Харківської області, ф. 5767, оп. 1, спр. 58, арк. 42; спр. 69, арк. 29—33; Держархів Херсонської області, ф. 1993, оп. 1, спр. 2, арк. 85).

Значний інтерес викликають тексти виступів на радіо фронтовиків, які містять у собі багатий фактичний матеріал, свідчення безпосередніх учасників подій і доповню-

ють героїчний літопис боротьби радянського народу проти німецько-фашистських загарбників. Так, наприклад, у Держархіві Хмельницької області зберігається розповідь кулеметниці Філіпової про те, як вона збила німецький літак (ф. 3369, оп. 1, спр. 16, арк. 132).

Як свідчать документи, радіокомітети організовували передачі та окремі матеріали, в яких висвітлювалась всенародна боротьба в тилу ворога. Їх фонди зберігають тексти студійних записів партизанів України, у яких ідеться про загони народних месників на Вінниччині, розповіді про Героїв Радянського Союзу С. А. Ковпака та А. Одухи, тексти спеціальних передач про діяльність підпільної організації «Молода гвардія», а також розповідь матері Олега Кошового О. М. Кошової про безсмертний подвиг сина, кореспонденції про її зустрічі з трудівниками ланів та школярами. Передачі містять значний матеріал про Героїв Радянського Союзу Л. Павличенко, М. Поливанову, З. Космодем'янську та ін. (Держархів Херсонської області, ф. 1993, оп. 1, спр. 6, арк. 70; Держархів Чернівецької області, ф. 2162, оп. 2, спр. 4, арк. 76—88; спр. 5, арк. 89—106; Держархів Запорізької області, ф. 1227, оп. 2, спр. 3, арк. 135, 163—170, 179; спр. 5, арк. 216—221; Держархів Харківської області, ф. 5767, оп. 1, спр. 6, арк. 42, 88; спр. 9, арк. 39; спр. 11, арк. 25, 51, 75, 138—140; Держархів Житомирської області, ф. 4205, оп. 1, спр. 3, арк. 70—83; Держархів Вінницької області, ф. 4948, оп. 1, спр. 11, арк. 29—30).

Значний інтерес викликають листи фронтовиків та листи, які відправлялися на фронт, які систематично включалися до передач обласного мовлення у вигляді оглядів та підбірок.

У листах з фронту воїни розповідали про бойовий шлях частин, де вони служили, про подвиги героїв-фронтовиків. «Фронтовики уже безпосередньо підійшли до мерзеного лігва, в якому будуть добивати звироднілу звірюку, — говорилось у одному з листів до трудящих Житомирщини, який надійшов до радіокомітету, — а щоб швидше добити цю гадину, знищити її смердюче лігво, треба якнайшвидше відроджувати зруйновану промисловість, сільське господарство, треба давати побільше необхідної продукції... працювати вдень і вночі... як воюють вдень і вночі фронтовики» (Держархів Житомирської області, ф. 4205, оп. 1, спр. 2, арк. 158).

Про самовіддану працю робітників, селян, інтелігенції, які трудилися під гаслом «Все для фронту, все для перемоги», свідчать листи колективів підприємств і організацій, колгоспів і радгоспів, окремих робітників і службовців, колгоспників, діячів науки і культури, в яких трудівники тилу рапортували фронтовикам про свої виробничі успіхи, давали накази воїнам. «Щодня з нашого заводу йде на фронт міцна зброя, — писали на фронт харків'яни. — Ми горді з того, що у виготовленні цієї зброї є частка нашої праці. Ми просимо вас, дорогі бійці і командири, сильніше бити німецьких гадів, очистити нашу країну від цих катів, щоб сонце радості і щастя засіяло на нашій вільній радянській землі» (Держархів Харківської області, ф. 5767, оп. 1, спр. 33, арк. 34).

Значний масив таких матеріалів зберігається у фондах ряду архівів областей республіки, зокрема, Харківської (ф. 5767, оп. 1, спр. 5, арк. 50; спр. 7, 29—33, 64—68; спр. 12, арк. 67; спр. 18, арк. 37—40; спр. 37, арк. 24; спр. 66, арк. 29; спр. 69, арк. 15; спр. 70, арк. 89—90), Вінницької (ф. 4948, оп. 1, спр. 8, арк. 87; спр. 9, арк. 150, 181; спр. 20, арк. 203), Чернівецької (ф. 2162, оп. 2, спр. 9, арк. 290), Донецької (ф. 4674, оп. 1, спр. 19, арк. 76, 172, 178; спр. 12, арк. 287; спр. 17, арк. 11—13), Херсонської (ф. 1993, оп. 1, спр. 5, арк. 12, 23), Хмельницької (ф. 3369, оп. 1, спр. 13, арк. 35—36; спр. 15, арк. 72) та ін. Вони свідчать про велику роботу партійних організацій по зміцненню зв'язків армії і народу, що здійснювалася шляхом встановлення тісних контактів між трудівниками тилу і воїнами діючої армії, шефства міст, районів і областей республіки над військовими частинами. У цих документах містяться відомості про обмін делегаціями між працівниками тилу і воїнами фронту, збір подарунків для фронту, хід трудових вахт на честь визволителів та значну допомогу фронтовиків місцевим партійним організаціям у проведенні масово-політичної роботи серед населення (Держархів Вінницької області, ф. 4948, оп. 1, спр. 11, арк. 38; Держархів Донецької області, ф. 4674, оп. 1, спр. 5, арк. 131; Держархів Чернівецької області, ф. 2162, оп. 2, спр. 9, арк. 192, 390; спр. 21, арк. 21; Держархів Херсонської області, ф. 1993, оп. 1, спр. 5, арк. 42, 50, 75, 95; Держархів Харківської області, ф. 5767, оп. 1, спр. 5, арк. 4, 13 зв., 36, 80, 85; спр. 6, арк. 13; спр. 10, арк. 1; спр. 69, арк. 15, 16, 158; спр. 70, арк. 6, 22—23; Держархів Запорізької області, ф. 1227, оп. 2, спр. 3, арк. 84—107, 159—161; спр. 6, арк. 48—57).

У роки війни за ініціативою трудящих було започатковано патріотичний рух на допомогу фронту. Українське радіо підтримувало і допомагало швидкому розповсюдженню кожної нової народної ініціативи, спрямованої на допомогу фронту. Передачі обласного радіомовлення зберігають великий за обсягом матеріал про розвиток цих починань, їх підтримку і поширення. Так, протягом 1943—1945 рр. на Україні особливого розмаху набув рух за придбання на кошти трудящих зброї для Радянської Армії, зокрема, для частин і з'єднань, які були названі на честь українських міст. До-

кументи архівів свідчать, що обласні радіокомітети брали активну участь у пропаганді збору коштів на зброю. Серед них кампанії по зборі коштів на танкові колони «Колгоспник Харківщини», «Молодь Харкова», «Радянська Львівщина», «Колгоспник Донбасу», «Мелітопольський піонер», «Запорожець», «Радянська Буковина», на авіаескадрилі санітарних літаків «Колгоспник України», «Колгоспник Вінницького району», «Ім. П. Осипенко» та ін. (Держархів Харківської області, ф. 5767, оп. 1, спр. 39, арк. 95; спр. 71, арк. 146; спр. 72, арк. 2, 3, 91, 17; спр. 75; арк. 43; спр. 77, арк. 42; спр. 73, арк. 93; Держархів Львівської області, ф. 1357, оп. 1, спр. 3, арк. 258; Держархів Донецької області, ф. 4674, оп. 1, спр. 5, арк. 7679; Держархів Запорізької області, ф. 1227, оп. 2, спр. 3, арк. 107, 135; спр. 4, арк. 39—41 зв.; Держархів Чернівецької області, ф. 2162, оп. 2, спр. 77, арк. 97; спр. 8, арк. 13; Держархів Вінницької області, ф. 4948, оп. 1, спр. 10, арк. 38).

Документи архівів розповідають про участь у цьому русі усіх верств населення республіки. Так, у одній з передач Харківського ОРК йшлося про грошовий внесок, зроблений 90-річним колгоспником з Вовчанського району П. М. Костоглодовим, який, передаючи кошти, сказав: «Чотирнадцять моїх синів і онуків на фронтах Вітчизняної війни б'ють фашистських звірів. Я вирішив теж допомогти Червоній Армії, чим можу, і вніс на наші літаки 60 тис. крб.» (Держархів Харківської області, ф. 5767, оп. 1, спр. 69, арк. 139). У фондах архівів знаходяться документи, які зберігають номери рахунків Держбанку, куди надходили кошти від громадян, документи про індивідуальні закупки зброї і передачу її односельчанам, землякам, членам сім'ї, які у цей час захищали рідну землю, подяки військовослужбовців за надіслану зброю, звернення громадян і колективів до уряду про зроблені внески коштів на будівництво зброї і телеграми з подяками, багато повідомлень про недільники, кошти від яких перераховувались у фонд Червоної Армії, тексти виступів та звернень учасників руху по зборі коштів, матеріалів, у яких знайшли своє відображення хід підписки на воєнні державні позики (Держархів Вінницької області, ф. 4948, оп. 1, спр. 7, арк. 39; спр. 9, арк. 98, 171, 172, 199, 211; спр. 11, арк. 75; спр. 20, арк. 168; Держархів Херсонської області, ф. 1993, оп. 1, спр. 6, арк. 134; Держархів Харківської області, ф. 5767, оп. 1, спр. 40, арк. 2; спр. 70, арк. 19; спр. 74, арк. 47; Держархів Дніпропетровської області, ф. 4418, оп. 1, спр. 8, арк. 3 зв.; Держархів Чернівецької області, ф. 2162, оп. 2, спр. 4, арк. 253, спр. 7, арк. 302, 335, спр. 8, арк. 253; Держархів Житомирської області, ф. 4205, оп. 1, спр. 1, арк. 15, 16, 18, 19, 23, 29, 33, 44, 49, спр. 2, арк. 1—3, 31).

Численні матеріали архівів містять відомості про значні внески у фонд оборони колгоспниками республіки не тільки коштів, а й зерна, м'яса, молока, інших продуктів з власних запасів, а також про щомісячні відрахунки у фонд певної кількості трудоднів. Ці матеріали містяться у фондах державних архівів областей: Дніпропетровської (ф. 4418, оп. 1, спр. 2, арк. 11), Хмельницької (ф. 3369, оп. 1, спр. 5, арк. 8, 185, спр. 13, арк. 88), Херсонської (ф. 1993, оп. 1, спр. 1, арк. 1), Запорізької (ф. 1227, оп. 2, спр. 3, арк. 103, 128 зв.; спр. 5, арк. 87), Чернівецької (ф. 2162, оп. 2, спр. 4, арк. 202; спр. 5, арк. 54, 74; спр. 9, арк. 22), Вінницької (ф. 4948, оп. 1, спр. 8, арк. 96; спр. 9, арк. 47, 124, 151, 160), Житомирської (ф. 4205, оп. 1, спр. 3, арк. 40, 181; спр. 4, арк. 121, 135, 211, 213), Харківської (ф. 5767, оп. 1, спр. 18, арк. 66—68; спр. 71, арк. 89, 116; спр. 82, арк. 22, 63; спр. 83, арк. 3, 48, 236).

Документи фондів відтворюють картину великої роботи, яку проводили партійні комітети областей, подаючи допомогу пораненим фронтовикам та інвалідам війни. Дослідники можуть використати значний матеріал про розвиток на Україні патріотичного донорського руху, руху по поданню шефської допомоги військовим лікувальним закладам трудовими колективами підприємств, колгоспів, шкіл, які вносили свій вклад у забезпечення їх різним медичним устаткуванням, меблями, інвентарем, постільною білизною, літературою. Вони проводили велику культурно-масову роботу, брали участь у організації добровільних фондів допомоги госпіталям коштами, продуктами, подарунками (Держархів Чернівецької області, ф. 2162, оп. 2, спр. 6, арк. 157, 266; Держархів Донецької області, ф. 4674, оп. 1, спр. 4, арк. 64; спр. 20, арк. 34—38; Держархів Запорізької області, ф. 1227, оп. 2, спр. 6, арк. 41; оп. 2, спр. 3, арк. 17—18; Держархів Вінницької області, ф. 4948, оп. 1, спр. 8, арк. 48; спр. 9, арк. 154—156, 100, 107; спр. 20, арк. 205, 264; Держархів Херсонської області, ф. 1993, оп. 1, спр. 5, арк. 44—47; Держархів Хмельницької області, ф. 3369, оп. 1, спр. 16, арк. 104; спр. 5, арк. 5, 131, 141—143; спр. 16, арк. 101, 107; спр. 14, арк. 42—43; 107, 145—149; Держархів Харківської області, ф. 5767, оп. 1, спр. 5, арк. 88, спр. 39, арк. 21—24; спр. 70, арк. 148—149; спр. 14, арк. 53; спр. 77, арк. 12, 41, спр. 95, арк. 146, спр. 96, арк. 11).

У фондах обласних радіокомітетів містяться відомості про піклування партії, уряду і всього народу про сім'ї військовослужбовців, дітей, яких осиротила війна (Держархів Харківської області, ф. 5767, оп. 1, спр. 95, арк. 138, спр. 12, арк. 55, спр. 82, арк. 66 зв., 10 зв., 15, 12 зв., 70, спр. 71, арк. 8, 9; Держархів Донецької області, ф. 4674, оп. 1, спр. 3, арк. 54; Держархів Херсонської області, ф. 1993, оп. 1, спр. 2, арк. 38, спр. 4, арк. 82, спр. 1, арк. 10, 11, 43, 60, спр. 6, арк. 48, 49, 159, спр. 2, арк. 10, 25, 37, 65, спр. 4, арк. 23, 77, 150, спр. 5, арк. 109, 110; Держархів Хмельницької області, ф. 3369, оп. 1, спр. 5, арк. 11 зв., 14 зв., спр. 13, арк. 20, 133 зв.).

спр. 15, арк. 76—77, 127, спр. 16, арк. 15; Держархів Житомирської області, ф. 4205, оп. 1, спр. 2, арк. 34, 68, 161, спр. 3, арк. 51, 97, 145, 190, спр. 8, арк. 89—93; Держархів Вінницької області, ф. 4948, оп. 1, спр. 8, арк. 58, 62, спр. 9, арк. 66, 90, спр. 20, арк. 17, 77, 170; Держархів Чернівецької області, ф. 2162, оп. 2, спр. 7, арк. 12, 95, 178, 192).

Тексти передач містять матеріали про патріотичні почини, ініціативи, рухи, спрямовані на скорочення строків відновлення господарства і збільшення випуску продукції для фронту. Це, насамперед, почин за збір інструментів і обладнання, необхідного виробництву, по ремонту старих деталей, за краще використання рухомого складу на залізниці, за відбудову власними силами житлових будинків, шкіл, залізничних вузлів, електростанцій, по благоустрою міст і сіл, за використання на відбудовчих роботах місцевих матеріалів та економію сировини і палива, за розвиток шефських зв'язків між трудівниками міст і сіл республіки та багато інших (Держархів Житомирської області, ф. 4205, оп. 1, спр. 1, арк. 2, 65, 80, 90; Держархів Дніпропетровської області, ф. 4418, оп. 1, спр. 2, арк. 8; Держархів Харківської області, ф. 5767, оп. 1, спр. 5, арк. 25 зв. — 27, спр. 6, арк. 93, спр. 11, арк. 1, спр. 17, арк. 75; Держархів Херсонської області, ф. 1993, оп. 1, спр. 6, арк. 204, спр. 7, арк. 6, 40, 64, 87; Держархів Запорізької області, ф. 1227, оп. 2, спр. 3, арк. 15, 16, 69, спр. 5, арк. 109, 110, Держархів Львівської області, ф. 1357, оп. 1, спр. 3, арк. 26; Держархів Вінницької області, ф. 4948, оп. 1, спр. 8, арк. 58).

Важливим історичним джерелом є інформація про ту неоціненну допомогу, яку подали у цей час республіці братні народи Союзу РСР. Так, у одній з передач йдеться про відновлення трудового змагання і тісних зв'язків між шахтарями Донбасу і нафтовиками Азербайджану, азербайджанськими колгоспниками та колгоспниками Запорізької області (Держархів Донецької області, ф. 4674, оп. 1, спр. 2, арк. 69, 191—192, спр. 5, арк. 20, 69, 98, 139—144, спр. 13, арк. 114, спр. 19, арк. 128—133; Держархів Запорізької області, ф. 1227, оп. 2, спр. 4, арк. 137—140, спр. 9, арк. 3).

З братніх республік до України надходило все необхідне для найшвидшої відбудови народного господарства. Про обмін делегаціями, листами, досвідом праці, інші форми зв'язків трудящих міст і сіл України з трудовими колективами країни дають змогу дізнатись документи, що зберігаються у фондах багатьох архівів Української РСР (Держархів Харківської області, ф. 5767, оп. 1, спр. 6, арк. 12, 60—61, 100, спр. 7, арк. 12, спр. 8, арк. 5, спр. 11, арк. 108, спр. 70, арк. 141, спр. 69, арк. 17, спр. 13, арк. 64, спр. 5, арк. 27 зв., спр. 10, арк. 18, спр. 18, арк. 14; Держархів Херсонської області, ф. 1993, оп. 1, спр. 6, арк. 175, 295, спр. 1, арк. 21, спр. 6, арк. 69, спр. 7, арк. 59; Держархів Київської області, ф. 5204, оп. 1, спр. 3, арк. 1—3; Держархів Хмельницької області, ф. 3369, оп. 1, спр. 13, арк. 4; Держархів Донецької області, ф. 4674, оп. 1, спр. 2, арк. 14, спр. 3, арк. 108—114, 146, спр. 7, арк. 70—73, спр. 17, арк. 146, спр. 4, арк. 154, спр. 5, арк. 48—49, 54, спр. 12, арк. 20—28, спр. 14, арк. 44; Держархів Запорізької області, ф. 1227, оп. 2, спр. 5, арк. 212—215).

У фондах зберігаються також матеріали радіопередач з критичними матеріалами, в яких йшлося про недоліки у тій чи іншій галузі, вказувалося на шляхи їх усунення (Держархів Запорізької області, ф. 1227, оп. 2, спр. 3, арк. 110; Держархів Донецької області, ф. 4674, оп. 1, спр. 19, арк. 257—258). Так, у фондах Донецького ОРК, де зберігаються тексти радіогазет «Правда» в Донбасі, дослідник має змогу ознайомитися з матеріалами рубрик «Почта крокодила», «Ех, рубанем», «Беседи про Донбас» ведет шахтер ТАРАС». Вони не лише розповідали про відбудову рідного краю, а й виступали дійовими помічниками партійних комітетів у боротьбі з ледарями, голово-тяпами, нехлюями (Держархів Донецької області, ф. 4674, оп. 1, спр. 2, арк. 6—11).

У даному огляді наведено далеко не повний перелік джерел названих фондів. У них зосереджено великий комплекс інформації, яка ще чекає дослідників. Використання джерел цих архівів науковцями збагатить дослідження ідеологічної роботи Компартії України в роки Великої Вітчизняної війни, документальну базу з історії Української РСР у роки війни.

В. П. ЛЯХОЦЬКИЙ

ШЕФСТВО ТРУДЯЩИХ УКРАЇНИ НАД ГОСПІТАЛЯМИ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

Турбота трудящих про поранених бійців та командирів Червоної Армії в роки Великої Вітчизняної війни є яскравим свідченням підтримки народними масами Радянських Збройних Сил у їх боротьбі проти німецько-фашистських загарбників. Під керівництвом Комуністичної партії трудящі робили все для того, щоб врятувати життя

поранених і якнайшвидше повернути їх у бойовий стрій або до трудової діяльності. Комуністи організовували і поширювали патріотичні починання трудящих, роз'яснювали необхідність термінової допомоги госпіталям. У своїй діяльності вони керувалися наказами В. І. Леніна, який в роки громадянської війни та іноземної воєнної інтервенції писав: «Нехай же кожний в тилу пам'ятає про свій обов'язок — допомагати всім, чим можна, пораненому червоноармійцеві»¹.

Архівні документи дають можливість прослідкувати, вивчити та проаналізувати багатогранну діяльність партійних організацій по розгортанню всенародного руху допомоги бійцям і командирам Червоної Армії, які пролили кров, захищаючи Радянську Батьківщину.

Однією з головних форм допомоги народних мас пораненим воїнам було шефство над госпіталями. Промислові підприємства, колгоспи і радгоспи, громадські організації, навчальні заклади допомагали воєнно-санітарній службі і органам охорони здоров'я у формуванні госпіталів та їх матеріальному забезпеченні, їх працівники доглядали важкопоранених, брали участь у проведенні ідейно-виховної і культурно-освітньої роботи серед воїнів тощо.

Значну роботу по організації шефства над госпіталями Червоної Армії проводила партійна організація України. Про це свідчать численні документи, що зберігаються в партійних і державних архівах.

Значний за обсягом і важливий матеріал з досліджуваної проблеми зосереджений у партійних архівах. Роль партійних організацій у справі керівництва і поширення патріотичного руху трудящих висвітлюють передусім джерела, що зберігаються в Центральному партійному архіві Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС (далі — ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС). Так, у фондах 603 і 17 зосереджені документи про діяльність Всесоюзного комітету допомоги по обслуговуванню хворих і поранених бійців і командирів Червоної Армії, звіти, доповідні записки, довідки про роботу обласних, крайових і республіканських комітетів допомоги пораненим, а також матеріали обкомів, крайкомів і ЦК компартій союзних республік по керівництву їх роботою. Ряд документів ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС висвітлює діяльність Компартії України по керівництву рухом трудящих на допомогу пораненим воїнам. Серед них — як документи, що свідчать про роботу окремих первинних партійних організацій, так і узагальнюючий матеріал про діяльність республіканської парторганізації в цілому (ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 43, спр. 2292, арк. 22, 27; спр. 2293, арк. 64; спр. 2298, арк. 21, 22; оп. 44, спр. 1750, арк. 119; оп. 88, спр. 363, арк. 12, 13; ф. 603, оп. 1, спр. 8, арк. 148, 176; спр. 17, арк. 1—80; спр. 18, арк. 39—43, 97, 98; спр. 19, арк. 152, 43, 44). Цінний матеріал з досліджуваної проблеми зберігається також у Партійному архіві Інституту історії партії при ЦК Компартії України (далі — ПА ІП при ЦК Компартії України), а також в обласних партійних архівах. Вивчення документів названих архівів дає можливість дослідити форми і методи партійної роботи, довідатися про її результати.

Разом з тим, цілісна картина шефства громадськості над госпіталями Червоної Армії не може бути створена без використання документів, що зберігаються у фондах державних архівів. Найбільша кількість джерел з порушеної теми зосереджена у фондах Центрального державного архіву Жовтневої революції, вищих органів державної влади і органів державного управління УРСР (далі — ЦДАЖР УРСР). Тут можна знайти, зокрема, інформацію про роботу Рад депутатів трудящих, Народного комісаріату охорони здоров'я УРСР, профспілкових та інших громадських організацій у справі шефства над пораненими бійцями і командирами Червоної Армії (ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 7, спр. 506; спр. 553; спр. 1090; ф. 45, оп. 2, спр. 4, спр. 15, спр. 16; ф. 342, оп. 14, спр. 373, спр. 376, спр. 455, спр. 460; ф. 348, оп. 3, спр. 4, спр. 10, спр. 12, спр. 26, спр. 32, спр. 36, спр. 39, спр. 45, спр. 85 та інші).

Заслуговує на увагу також фонд 4616, в якому зосереджені документи Товариства Червоного Хреста і Червоного Півмісяця УРСР. Тут міститься інформація про діяльність Товариства по підготовці медсестер, сандружинниць і санітарів для фронту і госпіталів тилу (там же, ф. 4616, оп. 1, спр. 3, арк. 3; спр. 6, арк. 2, 54; спр. 7, арк. 1, 2), забезпеченню госпіталів необхідним інвентарем, білизною, посудом, а також коштами для їх придбання (там же, спр. 7, арк. 17; спр. 6, арк. 2—11), залученню членів Товариства в ряди донорів (там же, спр. 3, арк. 3—9; спр. 6, арк. 26, 32, 44—54; спр. 10, арк. 5—8, 22, 24). У справах фонду досить широко представлені документи обласних, міських і районних комітетів Червоного Хреста. Їх вивчення дає можливість зробити висновок, що в роки Великої Вітчизняної війни шефство над госпіталями здійснювала чимала армія членів Товариства Червоного Хреста. На січень 1945 р. їх робота була розгорнута в 24 областях і 760 районах України. Активну діяльність здійснювала 25891 первинна організація Товариства, що об'єднувала в своїх рядах 1321248 членів (там же, спр. 7, арк. 1).

Цінні матеріали з цієї тематики виявлено в Центральному державному архіві Жовтневої революції, вищих органів державної влади і органів державного управління СРСР (далі — ЦДАЖР СРСР) (ф. 5451, оп. 25, спр. 23, спр. 26, спр. 1151;

¹ В. І. Ленін. Повне збір. творів, т. 41, с. 148.

ф. 8009, оп. 1, спр. 397; оп. 35, спр. 17, спр. 18; ф. 9501, оп. 1, спр. 473; оп. 2, спр. 644, спр. 722, спр. 770, спр. 789 та ін.). Документи цього архіву містять багатий матеріал узагальнюючого характеру. З нього можна дізнатися, зокрема, що в роки війни в країні було підготовлено тільки по лінії організації Червоного Хреста 282275 медсестер і 498668 санітарних дружинниць, у тому числі на Україні — 30178 медсестер і 29140 сандружинниць (ЦДАЖР СРСР, ф. 9501, оп. 1, спр. 473, арк. 56, 78, 79).

Свідчення всенародного руху допомоги пораненим червоноармійцям в роки Великої Вітчизняної війни можна знайти і в обласних державних архівах. Але їх там небагато, оскільки свого часу матеріали з цього питання передавалися на зберігання до партійних архівів обкомів Компартії України.

Повніше визначити місце і розкрити значення всенародної допомоги пораненим радянським воїнам, важливості цього руху для виконання завдань, поставлених перед воєнно-медичною службою Червоної Армії по врятуванню життя і відновленню здоров'я захисників Вітчизни, дозволяють матеріали архіву Воєнно-медичного музею Міністерства оборони СРСР (у Ленінграді).

Поширенню руху щодо подання допомоги пораненим захисникам Батьківщини значною мірою сприяло рішення Комуністичної партії про створення комітетів допомоги пораненим червоноармійцям. На них покладалось завдання по організації широкої громадської допомоги органам охорони здоров'я і воєнно-медичній службі у справі обслуговування хворих і поранених воїнів Червоної Армії, здійсненню постійного контролю за роботою госпіталів, організації шефської допомоги громадськості, проведенню ідейно-виховної та культурно-освітньої роботи серед бійців тощо. Згідно з постановою Політбюро ЦК ВКП(б) від 6 жовтня 1941 р. «Про організацію Всесоюзного комітету допомоги для обслуговування хворих і поранених бійців та командирів Червоної Армії» обкоми, крайкоми і ЦК компартій союзних республік були зобов'язані до 15 жовтня 1941 р. затвердити склад відповідних обласних, крайових і республіканських комітетів, до яких мали увійти представники партійних, радянських, комсомольських, профспілкових та громадських організацій, очолювані одним із секретарів обкому, крайкому, ЦК компартії союзної республіки².

Такі комітети були створені і в деяких областях України. Але на початковому етапі війни, у зв'язку з швидким просуванням ворога, вони не могли бути створені повсюдно. А ті, що й були засновані, працювали недовгий час і не могли достатньою мірою сприяти кращій організації лікування поранених. Пізніше, уже на звільненій від ворога території України, партійні органи республіки вживали термінових заходів по відновленню роботи комітетів допомоги пораненим. Вже у лютому 1943 р. була утворена урядова комісія сприяння госпіталям для поранених бійців та командирів Червоної Армії (ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 7, спр. 610, арк. 3), а 14 березня 1943 р. відновила свою роботу Республіканська комісія допомоги пораненим, яку очолив Голова Президії Верховної Ради УРСР М. С. Гречуха³.

Аналогічні рішення було прийнято обласними, міськими і районними партійними комітетами та виконкомом Рад депутатів трудящих. Постанови з цього питання зберігаються в обласних партійних архівах. Зокрема, їх можна знайти в партійних архівах Ворошиловградського (ф. 179, оп. 1, спр. 284, арк. 93—94; спр. 296, арк. 8, 9), Київського (ф. 5, оп. 2, спр. 159, арк. 16), Одеського (ф. 11, оп. 11, спр. 14, арк. 13), Вінницького (ф. 136, оп. 12, спр. 8, арк. 11, 12), Львівського (ф. 3, оп. 3, спр. 2, арк. 36) та інших обкомів партії.

Важливим завданням у роки війни було створення і організація належної роботи госпіталів. Як правило, розгортати їх доводилось у надзвичайно складних умовах, і, практично, без активної допомоги народних мас зробити це було неможливо. Саме тому питання організації та діяльності госпіталів було предметом обговорення на засіданнях обласних, міських та районних комітетів партії, на партійних активах та парадних зборах підприємств-шефів. Про це свідчать документи, які відклалися в обласних партійних архівах. Так, у фондах Партійного архіву Ворошиловградського обкому партії зберігаються постанови партійних комітетів області з питань розгортання госпіталів, залучення для їх обладнання трудящих області, закріплення за лікувальними закладами шефських організацій, здійснення партійного контролю за ходом робіт (Партархів Ворошиловградського обкому Компартії України, ф. 179, оп. 1, спр. 254, арк. 10; спр. 256, арк. 31, 32; спр. 284, арк. 93, 94; спр. 260, арк. 24; спр. 326, арк. 31, 32; спр. 414, арк. 41, 42; спр. 543, арк. 12, 13 та ін.).

Під керівництвом комуністів трудящі Ворошиловградщини робили все, щоб створити необхідні умови для лікування поранених. Так, домогосподарки Камбродського району м. Ворошиловграда в один із днів березня 1943 р. зібрали серед населення району і передали госпіталю 200 комплектів постільного приладдя і білизни, а жінки Жовт-

² КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (далі — КПСС в резолюциях...). Изд. 9-е. М., 1985, т. 7, с. 245—246.

³ Див.: Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945. Документы и материалы в трех томах. К., 1985, т. 2, с. 159—160.

невого району міста своїми силами підготували будинок для госпіталю і обладнали в ньому 70 ліжок (там же, ф. 179, оп. 3, спр. 87, арк. 31).

У державних архівах республіки зберігається чималий фактичний матеріал, який свідчить про масштаби народного руху у цьому напрямку. Наприклад, тільки в 1944 р. члени Товариства Червоного Хреста республіки зібрали для обладнання госпіталів понад 20 тис. ліжок, 7 тис. подушок, 70 тис. предметів посуду, 17 тис. комплектів білизни, багато іншого інвентаря, близько двох мільйонів карбованців грішми (ЦДАЖР СРСР, ф. 9501, оп. 1, спр. 473, арк. 106).

Активними учасниками патріотичного руху за подання допомоги пораненим воїнам Червоної Армії були комсомольці і несоюзна молодь України. Про це свідчать передусім документи, що відклалися в ПА ІІІ при ЦК Компартії України (ф. 7, оп. 2, спр. 3, спр. 4, спр. 25, спр. 76, спр. 166, спр. 168; оп. 3, спр. 1111, спр. 1121, спр. 1233, спр. 1280, спр. 1289 та ін.). У справах архіву знаходяться численні документи, які розповідають про наполегливу працю, щирі сердечність, милосердя молоді до поранених червоноармійців. Робота, яку вони виконували в госпіталях, була найрізноманітнішою. Так, у березні 1944 р. комсомольці Дніпропетровська створили 10 комсомольсько-молодіжних бригад для обладнання госпіталів міста, які відпрацювали 3900 людино-днів, зібрали 4500 штук різного посуду, понад 500 книг та ін. (ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 2, спр. 75, арк. 89). Силами Вінницької обласної комсомольської організації в 1944 р. було обладнано 35 госпіталів, створено 46 комсомольсько-молодіжних бригад по пранню і ремонту білизни для них (там же, оп. 3, спр. 1289, арк. 12).

Партійні організації республіки проводили велику організацьорську роботу по залученню шефів до підготовки госпіталів для роботи в зимових умовах. Розроблялись та затверджувались конкретні завдання шефським організаціям щодо подання допомоги госпіталям у проведенні ремонту приміщень, виділення для цього будівельних матеріалів, заготівлі палива, овочів і фруктів тощо (Партархів Ворошиловградського обкому Компартії України, ф. 179, оп. 3, спр. 410, арк. 81; Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 326, оп. 2, спр. 467, арк. 44; Партархів Київського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 3, спр. 44, арк. 79—80; Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 11, оп. 11, спр. 267, арк. 118—120; спр. 446, арк. 34). Для підготовки лікувальних закладів до роботи в зимових умовах організовувались недільники. Інформацію про це можна знайти у ЦДАЖР УРСР. Так, у фонді Товариства Червоного Хреста УРСР зберігається документ, який розповідає, що тільки з травня по грудень 1943 р. організації Червоного Хреста Сумської області організували 9 недільників по заготівлі палива для госпіталів області (ЦДАЖР УРСР, ф. 4616, оп. 1, спр. 4, арк. 30).

Численні архівні джерела дають можливість прослідкувати і за роботою окремих шефських колективів трудящих. Так, в інформації Центрально-Міського РК КП(б)У м. Сталіно відзначені кращі колективи міста, які провели значну роботу по підготовці лікувальних закладів до зими. Серед них названо комбінат Сталінвугілля, Шахтобуд, Донбасенергобуд, Донвугілля та ін. (Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 326, оп. 2, спр. 1107, арк. 31).

Враховуючи важливість для відновлення здоров'я поранених воїнів посиленого харчування, кожен радянський патріот намагався в той період допомогти забезпечити бійців необхідною кількістю висококалорійних продуктів. Рух трудящих у цьому напрямку очолювали партійні організації. Особливо велику роботу проводили райкоми партії сільських районів республіки. Документальні підтвердження такої роботи здебільшого відклалися в обласних партійних архівах (Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 326, оп. 2, спр. 482, арк. 53; ф. 329, оп. 2, спр. 93, арк. 35; Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 11, оп. 11, спр. 446, арк. 32, 33; Партархів Вінницького обкому Компартії України, ф. 136, оп. 27, спр. 4, арк. 4; Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 5001, оп. 6, спр. 287, арк. 12 та ін.).

Одним із засобів збільшення продовольчого запасу госпіталів було створення при лікувальних закладах підсобних господарств. За рішеннями партійних і радянських органів з цією метою виділялась значна кількість землі, посівного матеріалу, необхідного для обробітку землі інвентаря, робоча худоба та ін. Так, виконком Харківської обласної Ради депутатів трудящих виділив для підсобних господарств госпіталів області 704 га землі (Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 2, оп. 5, спр. 695, арк. 147). В Андріївському районі Сталінської області в 1944 р. було засіяно 15 га землі, відведеної для госпіталю (ЦДАЖР УРСР, ф. 4616, оп. 1, спр. 6, арк. 7). Необхідно підкреслити, що основну роботу у цих господарствах безкоштовно виконували шефські організації.

Завдяки народній турботі лікувальні заклади отримували щороку значну кількість додаткових продуктів. Тільки трудящі Ворошиловградщини в 1943 р. зібрали для поранених бійців 3385 кг м'яса, 10714 л молока, 1066 кг сиру, 30697 штук яєць, 372 кг меду, 2133 кг фруктів та багато інших продуктів (ЦДАЖР УРСР, ф. 4616, оп. 1, спр. 6, арк. 4).

Надзвичайно важливою в роки Великої Вітчизняної війни була робота по догляду за важкопораненими. Партія звернулась за допомогою в цій справі до радянських

жінок. Звертаючись до них, газета «Правда» писала: «Ви багато робите для поранених бійців, але можна зробити ще більше. Мова йде не про епізодичне відвідування госпіталів, а про постійне шефство, про постійну буденну допомогу їм»⁴.

На промислових підприємствах, у навчальних закладах та громадських організаціях створювались шефські комісії, ініціативні групи, які готували для лікувальних закладів та направляли до них найбільш знайомих і вмілих працівників. Тільки по лінії організації Червоного Хреста в 1944 р. до госпіталів м. Києва було направлено 657 чоловік (ЦДАЖР УРСР, ф. 4616, оп. 1, спр. 7, арк. 14).

Великого значення для лікування поранених воїнів набувало також донорство. Для успішного вирішення цього питання на Україні була розгорнута широка агітаційно-масова робота. Партійні і радянські працівники, пропагандисти і агітатори на мітингах та зборах громадськості закликали вступати до рядів донорів. Цьому питанню присвячувались статті в газетах та радіопередачі. У 1943 р. Галина Борсякова з Білокуракинського району Ворошиловградщини звернулася до молоді області із закликом здати кров для врятування життя поранених бійців. На цей заклик відгукнулись сотні молодих патріотів, а особливо активно — молодь Ново-Айдарського району області, де було заготовлено 800 л крові (ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 603, оп. 1, спр. 17, арк. 26). Значну роль у поширенні донорського руху відігравали зльоти донорів. У 1944 р. вони відбулися, зокрема, у Ворошиловграді, Полтаві, Харкові та багатьох інших містах України (ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 7, спр. 1090, арк. 98).

Активна робота по пропаганді донорства допомагала значно розширити ряди донорів. Так, у жовтні 1944 р. у м. Києві кількість жителів, які висловили бажання стати донорами, зросла до 13 тис. чоловік. Серед них були донор Тарновенко, яка здавала свою кров 87 разів, донори Попова і Первушина, які здавали кров по 43 рази, та ін. (ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 7, спр. 7090, арк. 98). Усього на Україні тільки по лінії організації Червоного Хреста на 1 квітня 1945 р. нараховувався 98251 донор (там же, ф. 4616, оп. 1, спр. 10, арк. 22).

Заслугує на увагу також питання здійснення контролю за діяльністю госпіталів і станом шефської роботи. Документи архівів дають можливість детально прослідкувати механізм здійснення такого контролю. З них дізнаємося, наприклад, що в першій половині 1944 р. Київський міськком партії організував перевірку роботи госпітальної бази МЕП-92 по лікуванню бійців і командирів 1-го Українського фронту. Комісія міськкому відмітила значну роботу госпіталів у справі лікування воїнів, але разом з тим звернула особливу увагу на проблеми і недоліки, що мали місце в роботі ряду лікувальних закладів. Так, палати ряду госпіталів були переповнені, приміщення знаходились в антисанітарному стані, одноманітним було харчування бійців, постійні перебої з подачею електроенергії перешкоджали ефективному використанню в лікуванні медтехніки. Все це зрештою впливало на якість лікування і затримувало повернення бійців до лав діючої армії. Питання роботи госпіталів обговорювалось на засіданні бюро Київського міськкому партії; були розроблені заходи по виправленню становища (Партархів Київського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 3, спр. 37, арк. 128, 129). Через деякий час міський комітет партії перевіряв хід роботи по ліквідації недоліків (там же, ф. 5, оп. 2, спр. 643, арк. 3). У тому ж архіві зберігаються звіти, інформації, повідомлення начальників госпіталів та їх заступників по політчастині, керівників шефських організацій, підготовлені для партійних органів (там же, спр. 643, арк. 25; спр. 644, арк. 77).

Питання шефської роботи в госпіталях Червоної Армії неодноразово були предметом обговорення на бюро обласних, районних та міських комітетів партії, а також у первинних партійних організаціях підприємств-шефів (Партархів Вінницького обкому Компартії України, ф. 1, оп. 3, спр. 36, арк. 276, 279; ф. 5, оп. 2, спр. 294, арк. 59, 61; Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 4, оп. 1, спр. 1, арк. 19, 41, 45; арк. 49 та ін.). Зусилля були спрямовані передусім на те, щоб зробити шефську допомогу громадськості госпіталям систематичною та більш ефективною.

До шефської роботи в госпіталях активно залучалась шкільна молодь України. Особливо багато учні зробили у справі заготівлі дикоростучих лікарських рослин. Серед документів ПА ІІІ при ЦК Компартії України можна знайти постанови ЦК ЛКСМУ з цього питання (ф. 7, оп. 2, спр. 3, арк. 67, 68; спр. 166, арк. 22, 82, 85), документи, що розповідають про хід соціалістичного змагання між учнівськими колективами республіки (там же, оп. 3, спр. 1206, арк. 68, 71; спр. 1233, арк. 113) та про успіхи і конкретні результати школярів (там же, спр. 1206, арк. 37, 71; спр. 1233, арк. 58, 66 та ін.). Тільки учні Запорізької, Київської, Чернігівської, Кам'янець-Подільської, Полтавської і Херсонської областей зібрали 85838 кг лікарських рослин (там же, спр. 1206, арк. 37, 38, 42, 44, 66, 68)*. А всього за літній період 1944 і 1945 рр. піонери та школярі України зібрали 519160 кг дикоростучих лікарських рослин (там же, спр. 1206, арк. 68, спр. 1233, арк. 113)*.

⁴ Забота о раненом бойце. — «Правда», 10 лютого 1942 р.

* Підрахунки автора.

У роки Великої Вітчизняної війни в госпіталях Червоної Армії проводилась значна ідейно-виховна та культурно-освітня робота. Її метою було підвищення рівня політичної свідомості і морального стану червоноармійців, виховання у них почуття любові і вірності Радянській Батьківщині та ненависті до фашистських загарбників, зміцнення їх впевненості в перемозі над ворогом. Як свідчать документи архівів, велику роль у проведенні цієї роботи серед поранених відігравали місцеві партійні організації. Її правильній організації та спрямованості значною мірою сприяли постанови ЦК ВКП(б) від 12 січня 1942 р. «Про партійно-політичну роботу в госпіталях Наркомздор'я СРСР»⁵ та від 17 лютого 1945 р. «Про культурно-освітню роботу в госпіталях»⁶. У цих партійних документах визначались головні напрямки ідеологічної роботи серед поранених, а також зверталась увага на недоліки у її проведенні. Вказувалось, зокрема, що у багатьох госпіталях не вистачало книг, газет, журналів, недостатньою була шефська робота закладів культури і мистецтва, низьким — рівень лекційної пропаганди тощо. Центральний Комітет зобов'язав місцеві партійні організації поліпшити партійно-політичну роботу серед поранених; виділити для госпіталів комісарів, пропагандистів, агітаторів, завідуючих госпітальних клубів та бібліотек, постійно забезпечувати лікувальні заклади газетами, журналами, організовувати культурне обслуговування бійців.

Документи, що висвітлюють культурно-освітню роботу в госпіталях, відклалися в багатьох архівах. Так, документальні джерела Партархіву Донецького обкому Компартії України свідчать, що за станом на січень 1945 р. міськкоми і райкоми КП(б)У області організували і провели в госпіталях 352 лекції, 406 концертів, 317 кіносеансів, передали пораненим 5323 примірники художньої та суспільно-політичної літератури, а також велику кількість музичних інструментів, настільних ігор (Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 326, оп. 2, спр. 467, арк. 75). Цікаві відомості про організацію культурного дозвілля бійців збереглися в ЦДАЖР УРСР. Викликають інтерес, зокрема, такі факти: за час війни у військових частинах і госпіталях Київський театр опери і балету ім. Т. Г. Шевченка провів близько 160 концертів; перед воїнами виступали провідні актори цього творчого колективу — М. Литвиненко-Вольгемут, І. Паторжинський, З. Гайдай, А. Іванов, Н. Захарченко та ін. (ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 7, спр. 553, арк. 7).

Загалом же ідейно-виховна і культурно-освітня робота в госпіталях Червоної Армії значною мірою сприяла підвищенню морального стану червоноармійців, що у свою чергу відіграло велику роль у зміцненні морально-політичного стану частин Червоної Армії.

Важливою ділянкою великої справи піклування про захисників Батьківщини була допомога інвалідам Великої Вітчизняної війни. При вивченні цього питання передусім стануть у пригоді документи ЦДАЖР УРСР, зокрема, справи фонду 348. Тут відклалися документи, які висвітлюють роботу по матеріальному забезпеченню інвалідів та створенню для них належних побутових умов (ЦДАЖР УРСР, ф. 348, оп. 3, спр. 85; спр. 45, спр. 42, спр. 12, спр. 39), розповідають про їх працевлаштування та навчання (там же, спр. 4, спр. 8, спр. 26, спр. 36, спр. 89), медичне обслуговування (там же, спр. 36, спр. 44, спр. 92), забезпечення протезно-ортопедичними виробами (там же, спр. 10, спр. 12, спр. 43) тощо.

Таким чином, документи, що відклалися в партійних і державних архівах, свідчать про всенародну турботу про воїнів, які пролили свою кров, захищаючи соціалістичну Батьківщину. Під керівництвом партійних організацій шефський рух трудящих над госпіталями Червоної Армії набув у роки Великої Вітчизняної війни масового характеру. Турбота радянського народу про поранених червоноармійців була яскравим свідченням непорушної єдності фронту і тилу в роки війни, сприяла її зміцненню, стала ще одним могутнім джерелом нашої перемоги.

Ю. А. ЗІНЬКО

⁵ КПСС в резолюциях... М., 1985, т. 7, с. 278.

⁶ Там же, с. 544—546.

НОВЕ В РОБОТІ ДЕРЖАВНИХ АРХІВІВ

СТВОРЕННЯ КООПЕРАТИВУ «АРХІВІСТ»

У М. ЛЬВОВІ

В останні роки у районних, міських, сільських установах та організаціях Львівської області упорядкування архівних документів здійснювалося в недостатніх масштабах і не могло задовольнити потреби фондотворювачів списку № 1. Більша їх половина з року в рік не мала змоги ліквідувати заборгованості щодо науково-технічної обробки архівних фондів. Обласна експертно-перевірна комісія нерідко повертала описи справ на доопрацювання через відсутність повноти фондового складу, низьку якість обробки документів. Це можна пояснити, зокрема, тим, що своєчасно не вдалося розв'язати питання щодо створення при райміськархівах підрозділів по впорядкуванню документів за рахунком спеціальних (позабюджетних) коштів, які на договірних засадах могли б упорядковувати архівні фонди установ, подавати їм допомогу в правильній організації діловодства.

Тому колектив Держархіву Львівської області, розробляючи програму перебудови своєї роботи, насамперед вжив заходів щодо виправлення становища з упорядкуванням архівних документів. Перш за все у трьох районах області були створені госпрозрахункові групи. Проте, враховуючи, що зарплата працівників цих груп була низькою і не могла економічно стимулювати зростання продуктивності праці, згідно із Законом СРСР «Про кооперацію в СРСР» вирішено було створити при держархіві галузевий кооператив по впорядкуванню документів установ, організацій та підприємств.

Ініціативна група по створенню кооперативу, до складу якої увійшли 12 співробітників, в основному — завідувачі райміськархівами, за допомогою держархіву області розробила проект статуту кооперативу, угоди про основні взаємозв'язки між кооперативом та держархівом, прейскурант на послуги, що їх надає кооператив, та планову калькуляцію відпускних цін. У січні 1988 р. Ленінський райвиконком м. Львова зареєстрував статут першого в республіці кооперативу по впорядкуванню документів при держархіві області, який було названо «Архівіст».

При розробці прейскуранту та планової калькуляції були враховані основні види робіт, виконуваних госпрозрахунковими підрозділами обласних архівів, але самі розцінки були дещо збільшені. При цьому було враховано, що госпрозрахункові підрозділи держархівів усі необхідні для роботи матеріали (картон, папір, лідерин, клей тощо) та обладнання отримують за оптовими цінами, а кооперативу всі ці матеріали та обладнання доводиться купувати за роздрібними цінами, які у кілька разів вищі за оптові. Крім того, співробітники госпрозрахункового відділу держархіву області, як правило, обслуговують організації списку № 1 обласного та республіканського підпорядкування, розташовані у межах міста, а робота членів кооперативу більше спрямована на роботу в організаціях міст та районів області, що потребує досить значних витрат на відрядження. Враховувалася й специфіка умов праці, з чим нерідко доводиться зустрічатися у практиці роботи: непристосовані (часто навіть неопалювані) приміщення у районних організаціях, недостатнє освітлення та значне запилення цих приміщень. Передбачалися й додаткові витрати на придбання (або часткову компенсацію) путівок на оздоровлення для членів кооперативу.

При визначенні розцінок було враховано, що протягом першого року роботи кооператив, на відміну від госпрозрахункового відділу держархіву області, повинен перерахувати 3% свого річного прибутку до бюджетних фондів райвиконкому, протягом другого року — 5%, а протягом третього і наступних років — 10%. Крім того, щороку кооператив, згідно з умовами договору, повинен відраховувати 5% прибутків своїй організації — держархіву області. Необхідно враховувати й те, що госпрозрахунковому відділу приміщення виділено держархівом області, а кооперативу треба сплачувати за аренду приміщення й комунальні послуги (електроенергію, газ, воду тощо). Тільки з урахуванням усіх цих факторів було встановлено найбільш оптимальні розцінки на послуги, що надає кооператив.

З метою удосконалення технологічного процесу впорядкування документації кооперативом розроблено свою структуру, відмінну від структури госпрозрахункових підрозділів обласних архівів. Так, замість посад архівістів I та II категорій, методистів та ін. у кооперативі працівників розподілено за фахом: експерти, палітурники, оформлювачі, друкарки. Такий розподіл дає змогу застосувати «конвейерний» спосіб технологічного процесу: роботу в організації розпочинає експерт, який здійснює експертизу наукової й практичної цінності документів. Після цього до роботи приступає палітурник, а експерт включається у роботу з документами наступної організації. На наступному етапі з документами працює оформлювач, і тільки після нього — друкарка, яка друкує описи справ, акти про виділення документів до знищення, номенклатури справ та інше. Проте ця технологія роботи може застосовуватися лише у населених пунктах з великою кількістю установ та організацій, наприклад, у м.м. Львові, Червонограді. Практично цією технологією користуються львівська група кооперативу та виїзні бригади, що працюють у районах області, де немає філіалів кооперативу.

Крім «конвейерної» технології деякі філіали кооперативу успішно застосовують бригадний метод обробки документації. До складу такої групи входять 2—3 чоловіки, які, як правило, обробляють невеликі за обсягом фонди. Найбільш успішно групи такого виду у складі 3 чоловік (експерт, палітурник та оформлювач) працюють у м.м. Стрий та Самборі.

Поряд з цими формами у деяких районах (Мостиський, Нестерівський, Радехівський, Старосамбірський та ін.) є філіали кооперативу, у яких працюють по 1—2 чоловіки. На сьогоднішній день у кооперативі «Архівіст» працюють 34 чоловіки, з яких 12 чоловік — повний робочий день; в основному це працівники львівської групи та виїзних бригад.

Практично у кооперативі працюють 12 членів кооперативу з вирішальним голосом, 17 членів кооперативу з дорадчим голосом та 5 чоловік, які працюють у кооперативі за угодами.

На початку своєї діяльності (березень 1988 р.) кооперативом було розроблено фінансовий план, яким передбачалось надати послуг організаціям і підприємствам на суму 42,0 тис. крб. Поквартально: квітень-червень — 13,0 тис. крб., липень-вересень — 14,0 тис. крб., жовтень-грудень — 15,0 тис. крб.

У період за квітень-червень кооперативом було допущено відставання від виконання фінансового плану на 2,4 тис. крб., що сталося з ряду об'єктивних причин, таких, як нестача матеріалів, відсутність необхідного обладнання, недосконалість технологічних процесів. Проте вже у наступному кварталі кооператив не тільки виконав встановлене завдання, а й перекинув відставання попереднього кварталу. Практично у 1988 р. кооператив здійснював роботи у 74 організаціях, 65 з яких є

організаціями списку № 1, тобто джерелами комплектування держархівів. У 1989 р. планується подати організаціям та підприємствам послуг на суму 60,0 тис. крб., в основному щодо впорядкування документів, а також у галузі поліпшення організації діловодства в установах, організаціях та на підприємствах, тому що досвід роботи кооперативу доводить, що в більшості установ та організацій області діловодство знаходиться на низькому рівні. Так, у деяких організаціях відсутні номенклатури справ, інструкції по діловодству, положення про експертні комісії та відомчі архіви.

Слід вказати й на такі негативні явища, що погано впливають на забезпечення схоронності документів ДАФ СРСР, як відсутність у ряді організацій сховищ для відомчих архівів або непридатність виділених приміщень для зберігання документів, низький рівень технічного оснащення відомчих архівів, відсутність у них металевих стелажів, картонажів для документів.

Водночас позитивним прикладом є Львівське обласне виробниче управління будівництва та експлуатації автомобільних шляхів, де в період упорядкування кооперативом документів управлінням був обладнаний відомчий архів, в якому встановлено комбіновані стелажі, полиці яких просякнуто вогнезахисною рідиною, впорядковані справи постійного зберігання та з особового складу закартоновано.

Враховуючи стан відомчих архівів установ області, кооператив на 1989 р. запланував експеримент по ремонту приміщень, виділених під архіви, монтаж у цих приміщеннях металевих стелажів та їх фарбування. Робота у цьому напрямку проводилась, зокрема, на Львівському виробничому об'єднанні «Колос». Тут було проведено ремонт приміщень відомчого архіву та монтаж металевих стелажів.

Значним недоліком в роботі кооперативу є відсутність відповідного приміщення. Досягнута домовленість з керівництвом держархіву області про виділення кооперативу приміщення архіву, що знаходиться по вул. Пушкіна, 56, після того, як з нього будуть вивезені документи та проведено ремонт. Отримання цього приміщення дає можливість не тільки розмістити правління кооперативу й склад необхідних матеріалів, а й обладнати невелику картонажну майстерню для проведення робіт по картонуванню документів установ та організацій. Крім того, кооператив матиме можливість створити стаціонарну зварювальну майстерню по виготовленню металевих стелажів, конструкція яких розробляється кооперативом. Наявність такої майстерні дозволить кооперативу здійснювати всі види робіт по впорядкуванню документів установ та організацій і обладнанню відомчих архівів згідно з діючими правилами.

При розширенні діяльності кооперативу виникає необхідність більш чіткого оперативного й довгострокового контролю виробничо-фінансової діяльності працівників за допомогою комп'ютера й створення електронного центру контролю. На жаль, на сьогоднішній день кооператив ще не має можливості придбати досить дешевий та надійний комп'ютер.

Львівський кооператив «Архівіст» є піонером кооперативного руху в галузі, в його діяльності є ще багато нерозв'язаних проблем, помилок і недоробок, які можуть бути вирішені в міру нагромадження певного досвіду як у процесі своєї роботи, так і аналогічних організацій в інших областях, які рано чи пізно, на нашу думку, обов'язково почнуть діяти.

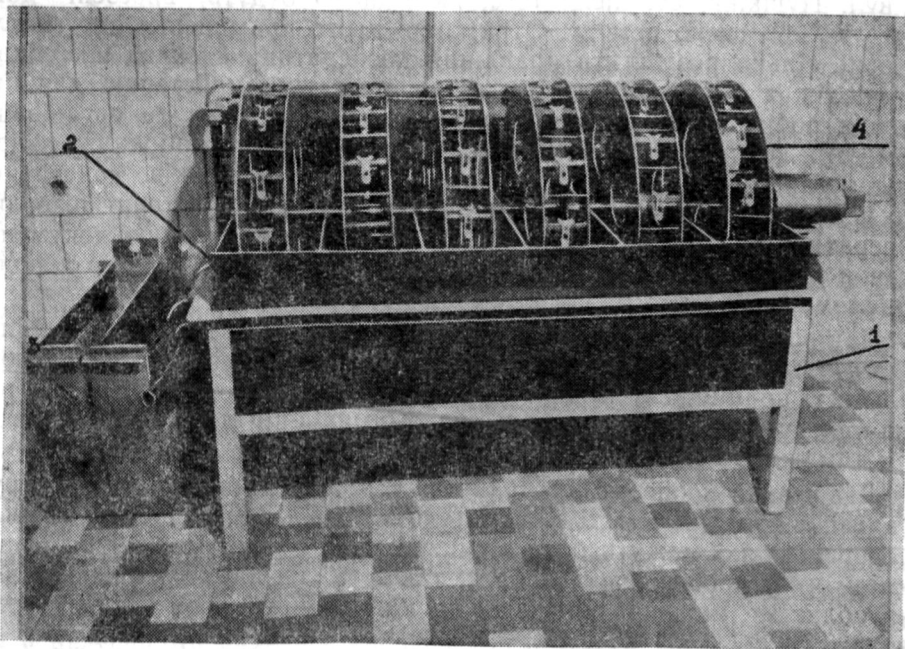
С. І. КУЦИНДА,
директор Держархіву Львівської області

МАШИННИЙ СПОСІБ КОНСЕРВАЦІЙНО-ПРОФІЛАКТИЧНОЇ ОБРОБКИ ФОТОДОКУМЕНТІВ

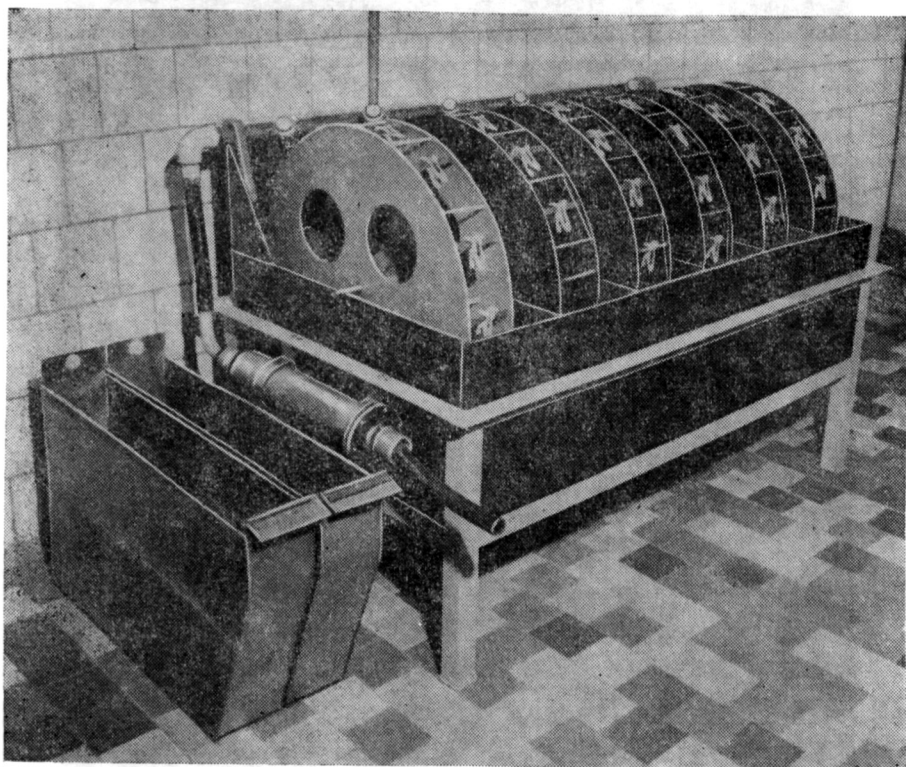
Важливою складовою частиною проблеми забезпечення схоронності архівних документів, і особливо кінофотофонодокументів, є їх консервація і реставрація. Зокрема для фотодокументів це обумовлено перш за все властивостями матеріалів, з яких вони виготовлені — багатошарових полімерних основ. Встановлено, що навіть за сприятливих умов виготовлення, зберігання і використання у носіях документної інформації відбуваються складні і різноманітні процеси, які призводять до змін їх фізико-хімічних і функціональних властивостей. Несприятливі ж умови різко погіршують технічні характеристики документів і призводять до їх руйнування. Вже зараз реставратори докладають чимало зусиль для відновлення негативів минулого століття.

Ряд спеціалістів галузевих НДІ, які проводять роботи по вивченню стійкості зображення і причин їх згасання, дійшли висновку, що на стійкість зображення особливо впливають процеси фіксування та недостатнє промивання плівки, у результаті чого в негативах залишається значно більша за норму концентрація тиосульфату натрію, з часом солі викристалізуються на поверхні емульсійного шару, плівка починає жовтіти, зображення втрачає чіткість. Експериментальні роботи по визначенню вологісних умов зберігання фотодокументів підтвердили припущення, що найбільше погіршення їх фізико-хімічних властивостей відбувається при різкому переході від високої вологи до низької і навпаки. Це свідчить, що спільна реакція вологи, кисню із залишками тиосульфату натрію особливо згубно впливає на стійкість зображення.

Наукові та практичні завдання забезпечення фізико-хімічної схоронності фотодокументів на плівці в нашій країні і за рубежом вирішуються шляхом розробки й удосконалення засобів і методів їх консервації і реставрації. Серед них особливе місце належить додатковій

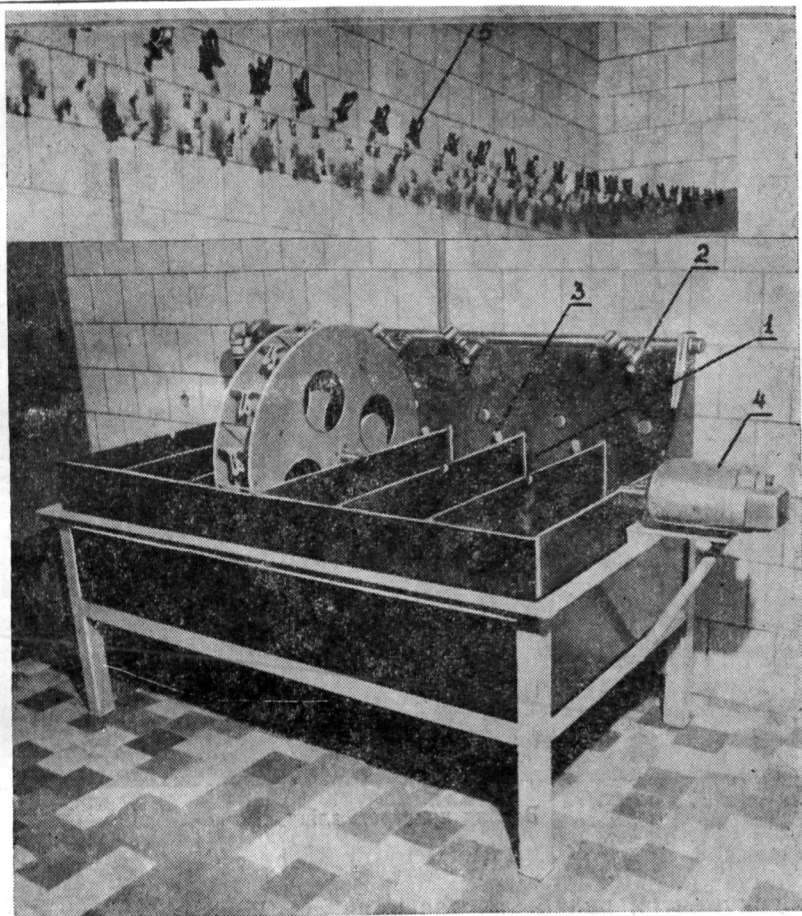
Загальний вигляд пристрою: 1) металевий каркас; 2) ванна з 6-ма камерами; 3) додаткові камери; 4) барабани.

Вигляд пристрою зліва.

обробці документів, яка б забезпечила стабілізацію та уповільнення процесів їх старіння. У державних архівах країни для консерваційно-профілактичної обробки фотодокументів загалом використовують кюветний (ручний) спосіб, але, на жаль, він не дає належного ефекту ні за якістю обробки плівки, ні за продуктивністю праці. В архівах ця робота виконується протягом багатьох років. Дану проблему можна було вирішити лише механізацією процесів обробки. З цією метою у Центральному державному архіві кінофотофонодокументів УРСР сконструйовано, виготовлено і введено в експлуатацію стаціонарну установку, на якій проведено консерваційно-профілактичну обробку всіх фотонегативів на плівці і склі 0, 2, 3, 4 розмірів (понад 360,0 тис. од. зберігання). З 1984 р. здійснюється планомірна консерваційно-профілактична обробка документів, які надходять до архіву, перед закладанням їх на постійне зберігання.

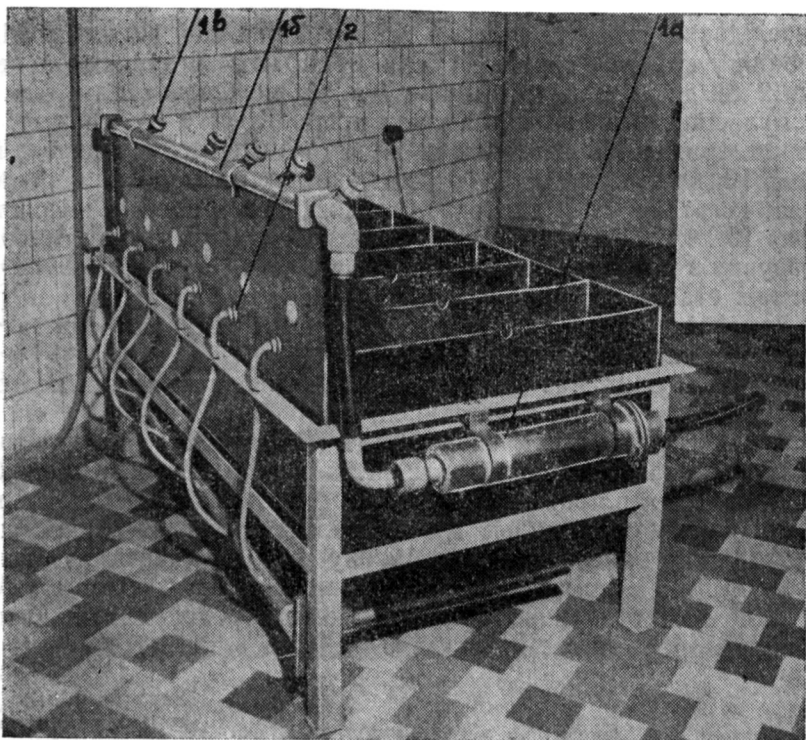
В порядку розробки наукової теми «Машинний спосіб консерваційно-профілактичної обробки фотодокументів» ЦДАКФФД УРСР провів вивчення результатів обробки фотодокументів на діючому обладнанні. Це дало змогу довести, що завдяки прогресивній технології даний спосіб не лише гарантує якість обробки документів, а й забезпечує високу продуктивність праці. Перевага машинного способу перед рекомендованим нормативно-технічними документами ручним полягає в тому, що негативи на барабанах постійно обертаються у розчинах і проточній воді. За рахунок цього прискорюється процес дифузії, вилучення з емульсійного шару шкідливих домішок — залишкових продуктів хіміко-фотографічної обробки, усунення загального забруднення та поверхневих пошкоджень, припинення і запобігання плісневих уражень.

Вигляд пристрою справа: 1) камера; 2) крани з форсунками; 3) система скидання води; 4) двигун; 5) кріплення для сушіння негативів.

На основі результатів проведеного аналізу та з метою вирішення проблеми довгострокового зберігання фотодокументів держархівів областей республіки у ЦДАКФФД УРСР розроблено нову конструкцію обладнання для консерваційно-профілактичної обробки фотодокументів. Створений за цією конструкцією пристрій порівняно з діючим у архіві обладнанням більш економічний у виготовленні і значно простіший в експлуатації. Його габарити дозволяють легко перемішувати і встановлювати пристрій, на якому одночасно без спеціального переобладнання можна промивати негативи на плівці різних розмірів (від 35 до 90 мм). Пристрій складається з ванни з шістьма камерами, які виготовлено з веніпласту, двох додаткових камер — з титану, та семи барабанів, які є основними елементами і також виготовлені з веніпласту.

Для зручності транспортування ванну вміщують у спеціальний металевий каркас, барабани з'єднують між собою і двигуном розбірними осями, що дає можливість послідовно перемішувати їх з камери в камеру. Вода до камери надходить з водопроводу через спеціальний фільтр у розподільний вузол. Регулювання подачі води проводиться металевими (бронза) кранами до кожної камери окремо. На виході

Вигляд пристрою ззаду: 1) система подачі води (а — фільтр, б — розподільник, в — крани); 2) система скидання води з камер.

кранів встановлено форсунки, через які струмінь води подається тонкою стрічкою по всій ширині барабана, що підвищує якість промивки, вода подається до рівня скиду. Таким чином, у рідкому середовищі постійно знаходиться $1\frac{1}{2}$ частини барабана. Для забезпечення інтенсивного виділення осадів скид води здійснюється сифонним способом у загальний зливник автономно з дна кожної камери.

Пристрій розраховано на проведення 8-ми послідовних операцій. В основу технологічного регламенту покладені рекомендації НДЦТД СРСР по машинній консерваційно-профілактичній обробці кінодокументів з урахуванням умов зберігання фотодокументів у республіці.

Вода з водопроводу ($15-20^\circ$) подається до камер 1, 3, 4—6. Камера 2 заповнюється 25% розчином тіосульфату натрію, камера 7 (додаткова) — 3% розчином аміаку, камера 8 (додаткова) — дистильованою водою.

Негативи кріпляться на барабан за перфораційні отвори або край плівки спеціальними затискачами емульсійним шаром зовні. Кожний барабан вміщує: на 35 мм плівці — 26 одиничних або 52 спарованих негативи (у два ряди відповідно по 13 і 26); на широкій — 13 негативів в один ряд. Негативи кріпляться за порядком архівних номерів.

Барабан з негативами (теж за порядковим номером) встановлюється в опорні пази камери так, щоб вісь барабана стикувалася з двигуном, який вмикається до мережі змінного струму напругою в 220 вольт. Після початкової промивки (4 хв.) у проточній воді двигун зупиняється так, щоб проріз стикованого вузла осі знаходився у вертикальному положенні, що забезпечує вільне виймання барабана з камери. Барабан переставляється до камери 2 на 5 хв. для додаткового фіксування. На його місце до камери 1 встановлюється інший барабан

і так, послідовно, переставляються всі сім барабанів. Після проміжного промивання у камері 3 протягом 5 хв. барабан з негативами переміщується на 2 хв. до додаткової камери 7 з 3% розчином аміаку для набування емульсійного шару, де барабан приводиться в рух вручну. Після цього в камерах 4 і 5 негативи знову промиваються у проточній воді протягом 10 хв. Водночас із промивкою в камері 6 здійснюється поліровка негативів спеціальною щіточкою, виготовленою з жолонкового волосу (5 хв.). Остаточне ополіскування виконується дистильованою водою вручну в додатковій камері 8 (4 хв.).

На всіх етапах обробки негативів проводиться контроль за рівнем води в камерах, концентрацією розчинів, температурою води, а також за фізичним станом негативів.

Періодично, один раз на місяць, вибірково визначається концентрація тіосульфату натрію в негативах, які пройшли обробку.

Проведений розрахунок економічної ефективності від впровадження пристрою показав, що продуктивність праці зростає: при обробці негативів на 35 мм плівці — у 6—7 разів, негативів на широкій плівці — в 4 рази. Пропонований спосіб дасть можливість за 3—4 роки здійснити консерваційно-профілактичну обробку фотодокументів на плівці 0 та 2 розмірів, які зберігаються у державних архівах областей республіки, а також систематично проводити обробку документів перед закладанням на зберігання.

Г. С. ПШЕНИЧНИЙ,
фотограф-реставратор,
конструктор обладнання

Л. Б. ПІЛЬКЕВИЧ,
ст. науковий співробітник,
керівник наукової теми

ІНФОРМАЦІЯ

Кіровоград. При держархіві області створено раду наставників, до складу якої увійшли завідувачі відомчими архівами установ та організацій, що належать до числа джерел комплектування обласного архіву.

Згідно із спеціально розробленим положенням головними завданнями ради є подання допомоги заново призначеним завідувачим відомчими архівами та особам, відповідальним за архівну справу в установах, поліпшення на місцях стану архівної справи і діловодства. Передбачено, зокрема, що рада наставників буде заслуховувати звіти про роботу зав. архівами та відповідальних за архіви і діловодство установ; здійснювати контроль за виконанням рекомендацій ради; пропагувати і поширювати кращий досвід роботи; заслуговувати звіти наставників про роботу з підшефними; вирішувати питання про доцільність заохочення зав. архівами та

відповідальних за архіви і діловодство за успіхи в праці, а також наставників, діяльність яких принесла хороші результати.

Рада працює згідно з планом, який має складатися на рік і затверджуватись на засіданні ради наставників. Питання закріплення наставників також вирішує рада.

При створенні ради було використано досвід у цьому напрямі Держархіву Челябінської області, до якого направлявся запит. Колеги з братньої республіки надіслали у відповідь спеціальний інформаційний лист та положення про раду наставників. У свою чергу, Держархів Кіровоградської області відправив до Челябінської області план, програму і список методичної літератури за 45-годинною програмою постійно діючих курсів для відповідальних за архівну справу і діловодство установ и організацій.

Е. О. КОЛЯДА

СПОГАДИ

Від редакції. Починаючи з цього номера, на сторінках «Архівів України» відкривається нова рубрика, в якій будуть публікуватися невідомі або маловідомі широкому загалу читачів спогади визначних партійних і державних діячів, діячів літератури і мистецтва, активних учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни, Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр., людей, які пережили сталінські репресії. Спогади будуть публікуватися мовою оригіналу.

Розпочинають серію таких публікацій спогади відомого партійного і державного діяча, комуніста-інтернаціоналіста, радянського дипломата, голови Уряду Української РСР у 1919—1923 рр. Х. Г. Раковського. Вони присвячені маловідомим сторінкам однієї з найвизначніших подій революції 1905—1907 рр. в Росії — повстанню на броненосці «Потьомкін».

КОНЕЦ ВОССТАНИЯ НА «ПОТЕМКИНЕ»

Нижеподписавшемуся было суждено быть свидетелем конца восстания на броненосце «Князь Потемкин» — одного из самых захватывающих эпизодов революционной борьбы рабочих и крестьян.

С тех пор прошло уже 18 лет. Я успел уже многое позабыть, но и то, что еще осталось у меня в памяти, может представить некоторый интерес для лучшего понимания печального конца революционно-матросской эпопеи.

О моем прибытии на «Потемкин» писал и Матюшенко в своей брошюре, которой, к сожалению, я не имею, о нем упомянул и офицер-механик Коваленко, один из тех, которые присоединились к восставшим матросам и, наконец, Кирилл, с которым мы вместе писали книгу «Одиннадцать дней на Потемкине», изданную в Петрограде в 1907 г., конфискованную цензурой, и где первые две главы «Накануне восстания» и «Драма в Тендровской бухте» написаны мною. Остальное все написано Кириллом, являющимся одним из вождей одиннадцатидневной борьбы «Потемкина».

Вот как Кирилл пишет о моем прибытии на броненосец: «Только здесь в Констанце мы встретили, наконец, одного из товарищей социал-демократов — Раковского, посланного нам от заграничной организации «Искры». Ему с большим трудом удалось добраться до нас. Громадные волны бросали, как скорлупу, его лодченку, когда он стал приставать к нашему борту. Он, видимо, торопился, думая оказать нам всяческие услуги и содействие, достать необходимый провиант, воды и угля, чтобы дать нам возможность продолжать борьбу.

Все это он изложил сейчас же, лишь только мы привели его в кают-компанию. Мы в ответ на это ознакомили его с безнадежностью нашего положения и неизбежностью высадки на берег. Тогда он энергично принялся хлопотать о лучшем устройстве матросов и с того времени не оставляет их своей помощью и содействием и по сию пору».

Со своей стороны я сам расскажу здесь, как я попал на «Потемкин».

В это время я жил в Румынии, находился в постоянных агитационных разъездах по всей стране, но постоянным жительством имел город

Мангалию, отстоящий в 40 верстах от единственного румынского порта на Черном море — Констанцы. Только что я прибыл в Мангалию, как мне было сообщено по телефону из Констанцы о появлении русского революционного броненосца, о восстании которого уже было известно по газетным телеграммам.

Я отправился немедленно в Констанцу на лошадях. (Другого сообщения не было). Однако когда я прибыл в Констанцу, «Потемкин» уже ушел. Но я немедленно снесся с теми, кто был на броненосце и так как между румынскими флотскими офицерами, находившимися в это время во главе управления гаванью было несколько сочувствующих нашей партии, я мог от них получить сведения и прокламации, которые им дали потемкинцы. Сведения говорили о том, что «Потемкин» остался без угля, без мяса и что для продолжения дальнейшей борьбы он отправился получить все это в какой-нибудь русский порт. Румынские власти с своей стороны, конечно, не только не оказали никакого содействия восставшему броненосцу, но старались скорее избавиться от него. Между прочим, потемкинцы расспрашивали о судьбе остальной части русского черноморского флота. Они даже ожидали его встретить в море и чуть ли не в самой Констанце.

Румынскими властями были приняты меры для того, чтобы уничтожить или скрыть и те документы, которые потемкинцы им передали, но благодаря связям, о которых я упомянул выше, мне удалось получить начисто напечатанные экземпляры двух воззваний восставшего броненосца: «Ко всему цивилизованному миру» и «Ко всем европейским державам». Эти два воззвания мною были немедленно целиком переданы по телеграфу за границу, а именно в парижскую газету «Юманите» — орган французской партии, откуда они впервые стали известны и всему остальному миру.

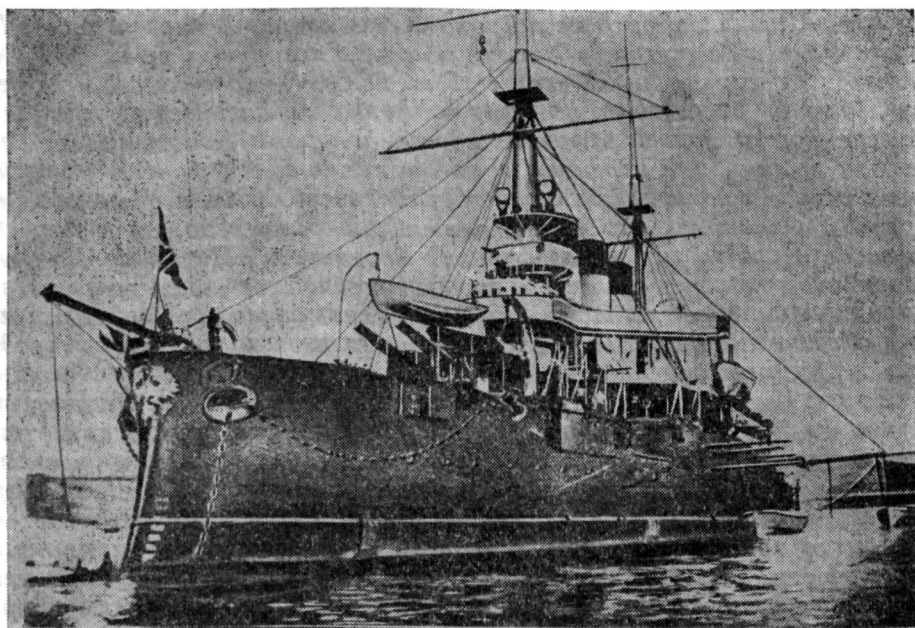
Воззвания были написаны чрезвычайно удачно. Я напомним здесь начало первого воззвания*:

«Ко всему цивилизованному миру. Граждане всех стран и всех народов! Перед вашими глазами проходит грандиозная картина великой освободительной борьбы. Угнетенный и поработенный русский народ не вынес векового гнета и своеволия деспотического самодержавия. Разорение, нищета и бесправие, до которого русское правительство довело многострадальную Россию, переполнили чашу терпения трудящихся масс. По всем городам и селам вспыхнул уже пожар возмущения и негодования. Могучий крик многомиллионной русской груди — долой рабские цепи деспотизма и да здравствует свобода, — как гром раскатился по всей необъятной России».

Указывая дальше, что самодержавие разразилось гонениями, преследованиями и казнями над борцами за освобождение русского народа и что в этом своем деле царское правительство, главным образом, рассчитывало все время на армию, думая, что она никогда не проснется и никогда не поймет своих интересов, воззвание говорит, что «Потемкин» своим восстанием хочет дать пример всему флоту и всей армии: «И вот мы, команда эскадренного броненосца «Князь Потемкин Таврический», решительно и единодушно делаем этот первый великий шаг. Пусть все те братские жертвы рабочих и крестьян, которые пали от солдатских пуль и штыков на улицах и полях нашей родины, снимут с нас их проклятия, как с их убийц. Нет, мы не убийцы, мы не палачи своего народа, а защитники его и наш общий девиз — смерть или свобода для всего русского народа».

Я сделал со своей стороны все, чтобы популяризировать борьбу

* Оба они воспроизведены в книге «Одиннадцать дней на Потемкине». — Х. Р.

Броненосец «Потёмкин». 1905 р.

«Потемкина». Все эпизоды и все мельчайшие подробности, которые мне были переданы от очевидцев, побывавших на броненосце, я в свою очередь по телеграфу сообщил в Париж. В моих тогдашних телеграфных и почтовых корреспонденциях, описывающих историю восстания «Потемкина», можно найти и теперь соответствующий материал, но я далеко не считал, что этим я уже исполнил свой долг революционера. Меня беспокоила дальнейшая судьба «Князя Потемкина». Зная, что у потемкинцев не было ни угля, ни провианта, я боялся, что борьба может кончиться преждевременно из-за чисто случайных причин. Но что вызвало у меня еще более сильную тревогу, это было получение телеграммы из редакции «Искры», в которой меня просили не только оказать поддержку «Потемкину», но и дать ему маршрут на Батум, где тогда происходила всеобщая забастовка грузчиков, в то время как вообще все Закавказье, и Грузия, в частности, было охвачено повстанческим крестьянским движением.

Я стал придумывать всякие планы. У меня зародилась даже немного фантастическая идея зафрахтовать парусник и идти искать «Потемкина». Но, во-первых, для этого нужно было много денег, во-вторых, мой парусник мог быть легко захвачен любой русской канонеркой. Между тем, если бы я приехал всего на несколько часов раньше, я был уверен, что я мог бы доставить «Потемкину» и провиант, и уголь. Между Констанцей и Мангалией, приблизительно, на полдороги у берега моря находится большая богатая деревня, поблизости к которой, я думал, можно было бы подойти «Потемкину», а там уже с берега ему можно было подвезти и хлеб, и мясо, и уголь.

Знакомые мне офицеры, однако, высказывали свое мнение, как будто бы на основании разговоров и впечатлений, получившихся от всего состояния экипажа, что «Потемкин» опять будет в Констанце.

Крайне недовольный, после того, как я сделал все распоряжения, чтобы меня поставили в известность немедленно, если получатся какие-нибудь сведения, я возвратился в Мангалию. Через два дня томимый

ожиданием решил ночью же поехать в Констанцу. В первый раз «Потемкин» был в Констанце 20 июня, а ночь, в которую я решился снова поехать в Констанцу, была ночь с 25 на 26-ое. К городу я стал подъезжать, когда рассветало, но уже, примерно, за пять верст, откуда с возвышенностей дороги открывается вся панорама Констанцы, с гаванью и рейдом, при утреннем свете на темно-синем фоне моря перед моими глазами показался силуэт трехмачтового судна необыкновенной формы. Я решил, что это «Потемкин». Однако, уверенность в том, что это военное судно, тот же восставший броненосец «Потемкин», у меня получилась только по приезде в город. Я сейчас же навел соответствующие справки. Мне сообщили, что комендант гавани уже ведет переговоры о сдаче потемкинцев. Нужно было принять меры, чтобы предупредить этот печальный конец.

Во что бы то ни стало я хотел попасть на броненосец. Однако, это было не легкое дело. Во-первых, гавань была занята румынскими матросами и солдатами, которые не пропускали никого на «Потемкин», во-вторых, в день 26 июня бушевал сильный юго-восточный ветер. Море было страшно бурное и обыкновенные лодки не рисковали отправиться в открытое море. Через своих знакомых мне удалось все-таки найти человека шесть греческих лодочников, которые за хорошую сумму решились обойти и военный кордон, и морские волны. В лодку мы сели с берега вне города, далеко от бдительных глаз полиции. Дорога оттуда вела прямо на перерез к «Потемкину», который находился не больше, чем в пяти верстах от берега.

Я считался еще с одной трудностью. Я являлся к матросам, как их друг, рассчитывая, что может быть среди революционной молодежи, среди интеллигентов найдется кто-нибудь, кто меня знает и мою фамилию слышал. Но я считался также с возможностью, что там не найдется никакого ни прямого, ни косвенного знакомого и что мне нужно будет прежде всего удостоверить себя и приобрести доверие матросов. Для этого у меня была, во-первых, телеграмма из редакции «Искры», но, конечно, она не могла явиться абсолютным доказательством моей принадлежности к революционным партиям. Я рассчитывал больше на другое доказательство. Как раз в этом году, в 1905, ежегодный «Красный календарь», издаваемый болгарской партией социал-демократов — тесняков, теперешних коммунистов, напечатал на первой странице мой портрет с моей биографией. Так как по-болгарски может читать любой русский грамотный человек, этот Красный народный календарь должен был явиться для меня лучшим паспортом. Держа в руках этот календарь, почти стоя в лодке от нетерпения скорее попасть на броненосец, я приближался к нему с устремленным все время на его борт взором. Я ждал с нетерпением увидеть первую матросскую фигуру революционного экипажа. Приблизиться к «Потемкину» было не легко. Волны высотой с дом подбрасывали нашу лодку вниз и вверх на своих гребнях. Мы все были залиты водой, которая текла со шляп и обмочила карманы со всем содержимым в них. Я боялся за свой «паспорт», который держал высоко зажатым в руке.

Наконец, после трудного путешествия мы причалили к броненосцу. Здесь мы натолкнулись на новые трудности. Вследствие бурного моря никак нельзя было подъехать к трапу, потому что каждый раз, когда мы приближались, волны отбрасывали и трап, и лодку. Пришлось подыматься по железной неподвижной лестнице, прикрепленной к судну и известной под именем «кошачьей лестницы».

Приближение нашей лодки уже было своевременно замечено броненосцем. Когда я поднялся, группа матросов, среди которых я сразу заметил и вольных, т. е. штатских, встретила меня на палубе. Мы очень

быстро познакомились, и сейчас же я был приглашен в кают-компанию, чтобы вместе обсудить дальнейший план действий. Тогда я им изложил мой проект. Я сообщил им о забастовке в Батуме, о повстанческих отрядах на Кавказе, показал им полученную мною из Женевы телеграмму, предложил им мое полное содействие только, чтобы поддержать борьбу. За столом в кают-компании вокруг меня собралось большинство из революционного комитета броненосца; с ними мне пришлось потом познакомиться ближе, и со многими из них в течение 18 лет я сохранил постоянную связь.

Здесь был Кирилл, севший на пароход в Одессе, здесь был и Матюшенко — душа восстания, здесь был офицер механик Коваленко, присоединившийся к матросам, здесь был Резниченко, Шестидесятый, Денисенко, Кулик и многие другие. У всех был вид усталый. Многие из них почти не спали за все время передвижения броненосца, так как им приходилось дежурить дни и ночи, следить за исправностью машин, блюсти за дисциплиной среди матросов. На этом броненосце, на котором было около 800 матросов, революционная ячейка, которая держала весь корабль в дисциплине, сводилась к 40—50 человекам. Они должны были нести всю ответственность.

Недалеко от нас на скамейке сидел офицер в белом кителе, опустившийся как после большого горя, производящий чрезвычайно жалкое впечатление. Как я узнал впоследствии, это был Алексеев, недавно призванный подпоручик из запаса, согласившийся после восстания на Тендровской бухте стать во главе броненосца; но потом в Одессе, струсивши, он отказался от дальнейшего руководства и пассивно ожидал своей участи.

Между нами началась оживленная беседа. Члены революционного комитета колебались между перспективами, которые я им рисовал, там, близ Кавказского берега, где их ожидали рабочие и где они могли помочь распространению восстания, — и между усталостью, безнадежностью и, наконец, неуверенностью в команде.

Во время нашего разговора я заметил недалеко от стола человека, смотревшего на нас с дышащим злобой лицом. Это был кондуктор Бурдюков, один из тех, которому матросы простили его старые грехи в обмен обещания служить честно народному делу. Бурдюков следил за нашим разговором, не вмешиваясь. Но когда Кирилл стал поддерживать мое мнение и защищать мой план, Бурдюков крикнул: «Довольно слушать вольных». Матюшенко выругал его бранными словами и Бурдюков присмирел. Однако, было ясно, что он выявил то разложение, которое захватило уже девять десятых экипажа броненосца «Князь Потемкин».

После этого разговор перешел уже совершенно на другую тему.

Члены революционного комитета запрашивали меня, можно ли полагаться на заявления румынского правительства, что они не будут выданы России в случае высадки на берег. Я им заявил, что в Румынии политические эмигранты пользуются правом убежища и что, по существу, румынскому правительству при теперешних условиях вряд ли есть какой-нибудь интерес выдавать России матросов. Что касается вождей, то их нужно было бы в случае высадки скорее перебросить на румынский рубеж.

Сдача была предрешена до прибытия броненосца в Констанцу. Разрешив вместе с революционным комитетом ряд практических вопросов, в роде снабжения экипажа средствами на первое время, для чего было постановлено использовать находящиеся в судовой кассе, кажется, около 80000 рублей, я вспомнил о моей прежней принадлежности к

врачебному сословию и отправился в лазарет броненосца. Там лежали раненные во время перестрелки в Феодосии матросы, среди которых опаснее всех — Иван Козленко. За ним ухаживали оба фельдшера — единственный оставшийся на пароходе санитарный персонал.

Формальности переговоров с румынскими властями затянулись. Когда они были закончены, для того, чтобы удобнее матросам высадиться на берег, броненосец зашел в пристань.

Жалко было покидать плавучую крепость, где с 12-сантиметровыми пушками и с ее запасами от 2 до 3,000 снарядов, можно было еще многое сделать.

Достаточно было видеть панику, которую наводило на румынское правительство пребывание броненосца в румынских водах, достаточно было читать телеграммы в газетах, свидетельствующие о еще большей панике, которую вызывало присутствие революционного броненосца в турецких кругах и, в частности, у кровавого Абдул-Гамида, чтобы понять, какое мощное средство борьбы ускользало из наших рук. Но, конечно, больше всего теряла российская революция.

Я захотел перед высадкой устроить торжественное прощание с броненосцем. Но когда Матюшенко стал искать красное знамя, чтобы поднять его на мачту, то оказалось, что его больше нет. Считая его компрометирующим, какие-то матросы выбросили его в море еще до прибытия судна в Констанцу.

Один за другим матросы со своими мешками покидали корабль и отправлялись в город. Здесь, на одной из площадей по составленным спискам выдавались деньги из найденных в судовой кассе. В общем население относилось с большим сочувствием к матросам. Каждый старался получить какой-нибудь подарок на память. В большой ход пошли андреевские ленты. Что касается румынских властей, то они немедленно заняли броненосец, и в тот же вечер ограбили кают-компанию и каюты офицеров, захватив все то, что там находилось, — также на память.

Группа ответственных товарищей — Матюшенко, Кирилл и Коваленко в тот же вечер были отправлены поездом, ибо нужно сказать, что в Констанце уже начали показываться подозрительные фигуры русских шпионов, приехавших из Бухареста, как только там узнали о прибытии броненосца в Констанцу (из Бухареста в Констанцу езды всего 7 часов).

Нужно было разместить матросскую массу. На те несколько рублей, которые каждый матрос получил из судовых денег, он мог прожить всего несколько дней. Нужно было их разместить в Румынии и по различным городам и найти им работу, и в то же самое время, сохранив между ними связь, заняться их политическим воспитанием, ибо вся эта масса не отличалась большой политической грамотностью. Для этой цели создан комитет, приехали представители различных революционных организаций, были приняты меры для создания соответствующего фонда.

Часть матросов была размещена в Тульче, где мы рассчитывали на помощь имеющегося там русско-сектантского населения, другие поступили на заводы в Галаце, в Браилове, в Бухаресте, в Констанце, в Плаештах, в Кюмпене (эти два последних города являются центром румынской нефтяной промышленности). Третья категория отправилась на полевые работы.

Полтора года спустя, в марте 1907 года Румыния была охвачена всеобщим крестьянским восстанием. Это послужило поводом для румынского правительства начать гонение против потемкинцев, которых обвиняли в том, что они под моим руководством организовали якобы

восстание румынских крестьян. В результате этих гонений многие из потемкинцев должны были рассеяться по всему свету вплоть до Канады, откуда совсем недавно было получено мною письмо от одного из организаторов восстания на «Потемкине» — Денисенко. Другие отправились в Болгарию, в Венгрию, в Швейцарию и даже Бельгию.

Интерес, который возбуждал эпизод с восстанием броненосца «Потемкин», был огромный. В Констанцу наехало много журналистов, чтобы получить на месте всякие сенсационные сведения. Из-за границы от различных редакций и издательств получались запросы и предложения, чтобы описать подробно всю историю восстания. Это, между прочим, было сделано Кириллом и мною в вышеупомянутой книге — «Одиннадцать дней на «Князе Потемкине», которая, кроме русского языка, вышла на немецком языке в Вене и на голландском.

Я уже упоминал, что румынское правительство организовало гонение против потемкинцев, подозревая их в организации крестьянского восстания. Это был только предлог, чтобы избавиться от них. Потемкинцы, которые находились, главным образом, в городах, к восстанию не были причастны. Но с полной уверенностью можно утверждать, что рассказы о революционной борьбе в России и описания, даваемые в самой буржуазной прессе о революционных подвигах русских рабочих, крестьян, матросов и солдат и подробное описание всей эпопеи «Потемкина», которому румынская пресса месяцами посвящала столбцы своих газет, — несомненно оказали свое влияние на психологию даже забитого несчастного румынского крестьянина.

Х. РАКОВСКИЙ

ПОШУКИ І ЗНАХІДКИ В АРХІВАХ

МАЛОВІДОМИЙ ДОКУМЕНТ РОДИНИ ПИРОГОВИХ З ФОНДІВ ЦДІА УРСР У м. КИЄВІ

Значна частина документів про відомого вітчизняного вченого, педагога і громадського діяча М. І. Пирогова відклалися в ЦДІА УРСР у м. Києві. Вони привертали до себе увагу багатьох дослідників творчої спадщини вченого-новатора і були опубліковані в збірнику документів, присвяченому суспільно-політичному рухові¹, у вибраних педагогічних творах² та в окремих публікаціях³. Проте, пошук документів триває. Так, у фонді Управління Київського учбового округу (ф. 707) виявлено справу про відкриття у 1882 р. однокласного народного училища у с. Шереметці Вінницького повіту Подільської губернії*, яке належало дружині М. І. Пирогова Олександрі Антонівні.

Клопотання про відкриття училища було розпочате ще за життя М. І. Пирогова, у вересні 1881 р. Однак, справа уповільнювалася тим, що подружжя Пирогових висловило бажання, щоб учитель, крім занять з дітьми, навчав вечорами і дорослих жителів села. До того ж, дозвіл на відкриття училища слід було отримати як від єпископа, так і від міністра народної освіти. Дозвіл від останнього надійшов у червні і вже 26 вересня 1882 р. відбулося урочисте відкриття школи. Клопотання про присвоєння училищу імені М. І. Пирогова було відхилено.

О. А. Пирогова сумлінно дотримувалася усіх взятих зобов'язань щодо школи. У 1902 р. нею було складено духовний заповіт. Передаючи свій маєток у спадок сину Володимиру Миколайовичу Пирогову, вона обумовила, що, як він, так і доньки Лідія і Олександра, зобов'язані будуть утримувати училище. В разі ж продажу маєтку спадкоємці повинні внести до державного банку 10 тис. крб., з процентів з яких і буде оплачуватися праця учителя та опалення школи (ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 707, оп. 225, 1882 р., спр. 91).

Цей маловідомий факт з життя родини М. І. Пирогова знайшов документальне підтвердження у справі, один з документів якої і публікується. Документ цікавий тим, що засвідчує участь близьких М. І. Пирогова у тій благородній освітній справі, якій вчений надавав такого важливого значення.

В. С. ШАНДРА,
зав. відділом інформації,
публікації та використання документів ЦДІА УРСР у м. Києві

¹ Суспільно-політичний рух на Україні в 1856—1862 рр. Збірник документів і матеріалів. Т. 1, К., 1963.

² Н. И. Пирогов. Избранные педагогические сочинения. М., 1985.

³ «Советские архивы», 1984, № 6, с. 60—62.

* Сьогодні с. Пирогове Вінницької області. На той час до Шереметки відносилися і присілки Вишня і Людвиківка.

1882 р., березня 8.— С. Гаврилівка Вінницького повіту. Донесення інспектора народних училищ 3-го району Подільської губернії М. Д. Петровського попечителю Київського учбового округу С. П. Голубцову про відкриття школи у с. Шереметці на кошти дружини М. І. Пирогова Олександрі Антонівни

Господин мировой посредник 1-го участка Винницкого уезда Подольской губернии, препроводив ко мне от 1 сего марта за № 196, приговор Шереметского сельского схода Юзвинской волости Винницкого уезда Подольской губернии, составленный 18 октября 1881 года, о желании обществом открыть в с. Шереметке названной волости одноклассное народное училище Министерства народного просвещения, просит моего ходатайства о разрешении открыть в сказанном селе одноклассное народное училище.

Названный сельский сход в вышепомянутом приговоре, пояснив, что помещица имения с. Шереметки, жена действительного тайного советника Александра Пирогова, добровольно жертвует построенный на отведенном ими, крестьянами, куске земли, дом под помещение училища и, кроме того, изъявляет согласие ежегодно ассигновать на жалованье учителю 250 руб. и отпускать бесплатно дрова на отопление училища, и, постановив просить об открытии в с. Шереметке одноклассного народного училища, для какового постройку мебели классной и в квартиру учителя принимает на свой счет, предназначил к имеющемуся при доме участку земли прибавить еще часть до одной десятины и к тому пособию, какое назначено будет от казны, кроме принятия на свой счет натурою освещения, ремонта и страховки здания, прибавлять от себя еще ежегодно к жалованью учителя 30 руб. и отпускать на наем сторожа 71 руб. 60 коп.

Признавая при принятии обществом на свой счет единовременный расход на постройку мебели, жертвуемые 351 руб. 60 коп. госпожею Пироговой и обществом достаточным по местным современным условиям для существования в с. Шереметке одноклассного народного училища, при испрашиваемом от казны ежегодном пособии в размере 226 руб., я, представляя при сем вышепомянутый приговор со статистическими сведениями о населении, план и фасад дома, а также проект штата на содержание предполагаемого к открытию одноклассного училища почтительнейше имею честь просить ходатайства вашего превосходительства о разрешении открыть в с. Шереметке Юзвинской волости Винницкого уезда Подольской губернии одноклассное народное сельское училище Министерства народного просвещения и об ассигновании из казны на содержание оного ежегодно 226 руб. серебром.

Инспектор Н. Петровский

Резолюція попечителя округу: «Предложить господину министру».

ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 707, оп. 225, 1881 р., спр. 91, арк. 6. Оригінал.

КИЇВСЬКІ АДРЕСИ КИРИЛО-МЕФОДІЙЦІВ

Діяльність Кирило-Мефодіївців — учасників першої антикріпосницької організації на Україні, становить інтерес не тільки для дослідників, а й для широких кіл читачів, які цікавляться історичним мину-

лим українського народу, його революційними традиціями. Проте не всі київські адреси Кирило-Мефодіївців до останнього часу були встановлені. Це в першу чергу стосується М. І. Гулака.

За свідченнями очевидців, Кирило-Мефодіївці частіше за все збирались на квартирі М. Гулака, який належав до лівого революційно-демократичного крила товариства. Із спогадів О. Навроцького, М. Костомарова та інших відомо, що, прибувши до Києва в кінці листопада 1845 р., Микола Іванович Гулак був зарахований до канцелярії київського, подільського і волинського генерал-губернатора і зняв квартиру в будинку Грушецької, в якій і жив із своїм двоюрідним братом О. Навроцьким. У грудні 1845 р. до Києва приїхав хворий М. Костомаров і оселився у тому ж будинку. Ось як згадував про це М. Гулак у листі до О. Марковича 5 лютого 1846 р.: «З того часу, як ви залишили Київ, багато встигло перемінитися і змінитися. На другий день після вашого від'їзду приїхав М. І. Костомаров, але в самому тяжкому стані, декілька днів він мучився сильним запаленням в горлі, не маючи квартири і не будучи в змозі знайти собі більш зручнішу, Микола Іванович переселився тимчасово в будинок Грушецької і ми стали сусідами протягом майже цілого місяця. Ви можете собі уявити, як я благословляю свою долю. Батенька приїхав під час контрактів і прожив у мене цілий тиждень; 12 січня 1846 року повернувся і Василь Михайлович (Білозерський). Багато вечорів ми провели разом»¹.

Як згадували Кирило-Мефодіївці, будинок Грушецької в той час став центром товариства. Тут у дружніх бесідах висловлювалися думки, що лягли в основу програмних документів товариства. Про місцезнаходження будинку Грушецької можна дізнатись із свідчень І. Посяди на слідстві, а також спогадів О. Навроцького. Останній згадував, що Костомаров оселився в будинку, в якому мешкав Гулак, що знаходився «на Кадетській вулиці, біля валів, які в той час ще існували в Києві...» Зіставляючи лист М. Гулака із спогадами О. Навроцького, І. Посяди, М. Костомарова, можна зробити висновок, що йдеться про будинок, власницею якого була Грушецька, що знаходився біля валів на Кадетській вулиці (тепер вул. Леніна). В цьому будинку М. Гулак проживав принаймні до серпня 1846 р. (за наступні місяці документальних матеріалів не знайдено).

Відомо, що вже в листопаді 1846 р. М. Гулак знімав квартиру в будинку протоієрея Завадського. Саме там 25 грудня 1846 р. відбулося таємне засідання Кирило-Мефодіївців, на якому, за свідченням М. Костомарова, був і Т. Г. Шевченко. В будинку Я. В. Завадського М. Гулак жив до січня 1847 р., часу свого від'їзду з Києва.

У дослідників найбільше сумнівів викликало місцезнаходження будинку протоієрея Андріївської церкви Я. В. Завадського. Називалися різні адреси: Андріївський узвіз, Андріївська вулиця, Кадетська вулиця, приміщення при Андріївській церкві². Будинок Грушецької приписували Я. Завадському³. На питання про місцезнаходження будинку протоієрея вичерпну відповідь дають архівні документи⁴.

У 1843 р. протоієрей Іаков (Яков) Васильович Завадський подав прошение про призначення його священником Андріївської церкви⁵. 26 трав-

¹ «Киевская старина», лютий 1906 р.

² Шевченківські місця на Україні. К., 1957; П. Білецький. Шевченко в Києві. К., 1961; В. М. Уваров. Т. Г. Шевченко і Київ. Путівник-довідник. К., 1962; Л. Хінкулов. Тарас Шевченко. М., 1960.

³ Л. Хінкулов. Літературні зустрічі. К., 1980.

⁴ Т. Слюдикова. Нове місцезнаходження Т. Г. Шевченка у Києві. — «Літературна Україна», 10 березня 1981 р.

⁵ ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 127, оп. 711, спр. 291, арк. 1.

ня 1843 р. Київська духовна консисторія ухвалила: «...Із довідки видно, що при Андріївській церкві за штатом має бути два священики, а в наявності тільки один... а тому... протоіерея Завадського на вакансію старшого священика можна призначити, де є і приміщення»⁶.

У 1843 р. протоіерей з сім'єю (у нього було чотири доньки і два сини) переїхав до Києва і деякий час жив при Андріївській церкві. У 1846 р. Завадський придбав будинок у старокиївській частині міста. У фонді Київської палати цивільного суду зберігається справа «Про маєтність спадкоємців Я. В. Завадського», з якої дізнаємося, що після смерті протоіерея (помер у 1855 р. від холери) залишився «будинок з флігелем, службами і землею, який знаходиться в старокиївській частині по Стрітенській і Стрілецькій вулицях, придбаний ним за купчою кріпостою 4 листопада 1846 р. в Київській палаті цивільного суду, здійсненої... від жінки титулярного радника Марії Крижановської»⁷. У «Списках власників старокиївської ділянки за 1864 р.» є запис будинку на Стрілецькій вулиці, що належав сину протоіерея Льву Завадському: «Будинок дерев'яний, критий дранню, флігель на кам'яному фундаменті, критий залізом. Флігель і сарай дерев'яні, криті дранню». Будівлі оцінювались у 2800 крб.⁸ Будинок протоіерея, що знаходився на розі вулиць Стрітенської і Стрілецької, на жаль, не зберігся.

Наведені документи дають змогу констатувати, що за час діяльності Кирило-Мефодіївського товариства центрами зібрань його членів був будинок Грушецької на Кадетській вулиці і будинок протоіерея Завадського на розі вулиць Стрілецької і Стрітенської (тепер вул. П. Осипенко).

Т. Б. СЛЮДИКОВА

⁶ Там же, арк. 3.

⁷ Там же, ф. 486, оп. 1, спр. 18125, арк. 19.

⁸ Держархів м. Києва, ф. 17, оп. 5, спр. 673, арк. 62.

ІНФОРМАЦІЯ

ЦДАМЛМ УРСР. У рамках підготовки до Всесоюзного свята слов'янської писемності 17 травня 1989 р. у ЦДАМЛМ УРСР відбулася зустріч школярів, студентів, викладачів м. Києва з поетом, перекладачем, лауреатом болгарської премії — ордену Кирила і Мефодія Д. Білоусом, творчість якого полюбилася багатьом читачам. Д. Г. Білоус пише як для малюків і дітей шкільного віку, так і для дорослих. Він — відомий поет-сатирик, лауреат премії імені

М. Рильського за переклади творів болгарських поетів, упорядник і редактор «Антології болгарської поезії» у двох томах.

Д. Г. Білоус розповів присутнім про свій життєвий і творчий шлях, поділився спогадами про поїздку в Болгарію, вивчення історії та культури цієї країни, торкнувся історії створення своєї нової поетичної книги «Диво калинове», поділився творчими планами.

В. М. ШЕПЕЛЮК

НАУКОВІ КОНФЕРЕНЦІЇ, НАРАДИ ТА СЕМІНАРИ

ЗАСІДАННЯ З ПРОБЛЕМ «УСНОЇ ІСТОРІЇ»

Одним з результатів оновлення нашого суспільства у ході перебудови є, безумовно, переосмислення минулого з позицій історичної правди. Сьогодні, коли по-новому виявляється соціальна функція історії, набуває особливої гостроти питання якості джерельної бази історичних досліджень. Погляди істориків і архівістів звертаються до таких джерел, які раніше з різних причин здебільшого залишалися поза увагою. В цих умовах останнім часом значно посилюється інтерес спеціалістів до так званої «усної історії», тобто до такої форми організації і збереження історичної інформації, коли на магнітній стрічці закріплюються свідчення учасників або очевидців подій, фіксується їх індивідуальний життєвий досвід.

Проблемам «усної історії», її вітчизняним традиціям і перспективам розвитку було присвячене пленарне засідання Археографічної комісії АН СРСР, що відбулося 16 січня 1989 р. у м. Москві. Голова комісії, доктор історичних наук професор С. О. Шмідт у вступному слові зазначив, що усна традиція у нагромадженні історичних знань передуює письмовій, а потім супроводжує її. Він коротко охарактеризував шлях розвитку усної традиції, відзначивши при цьому, що звернення до методики «усної історії» є найбільш доцільним при вивченні масштабних і глибоких історичних подій та явищ, зокрема історії Комуністичної партії і революційних подій, Великої Вітчизняної війни тощо. Одним із завдань Археографічної комісії є розгляд проблеми «усної історії» у зв'язку з можливостями виявлення особистості в історії.

Представники різних наукових установ, які виступили на пленарному засіданні комісії, розповіли про конкретний досвід, нагромаджений у роботі по створенню «усної історії». Зокрема, С. В. Шуміхін (ЦДАЛМ СРСР) розповів про долю великої колекції фонографічних валиків і грамплатівок професора С. Бернштейна. Про використання методу «усної історії» при створенні в 30-ті роки за ініціативою О. М. Горького «Истории фабрик и заводов» йшлося у виступі С. В. Журавльова (МДІАІ).

Діяльності створеної у грудні 1941 р. Комісії з історії Великої Вітчизняної війни по збиранню усних спогадів і розповідей учасників бойових дій присвятив свій виступ О. А. Курносів (Археографічна комісія АН СРСР). Цікавим і змістовним був виступ представника МДУ В. Ф. Тейдер про діяльність групи фонових документів, яка існувала в університеті. Ця група під керівництвом відомого дослідника творчості В. Маяковського В. Д. Дувакіна провела в 60—70-х роках величезну роботу по збиранню незафіксованих ніде свідчень очевидців життя і творчості видатних діячів культури. Таким чином, було створено близько 900 одиниць зберігання фонових документів мемуарного характеру з відомостями приблизно про 2,5 тис. осіб. Характерними рисами цієї роботи є її дослідницький характер і сповненість високого чуття особистості вченого. Головним у записах було відновлення в історичному контексті імен, подій, фактів, збереження історичної конкретики, живого подиху епохи.

Перші спроби проведення досліджень в галузі «усної історії» зроблено у ВНДІДАС і МДІАІ. Так, у минулому році ВНДІДАС підготовлено оглядову брошуру «Устная история в зарубежных архивах». В іс-

торико-архівному вузі діє клуб «усної історії». З роботою цього клубу учасників пленарного засідання ознайомив викладач інституту В. О. Седельников. Зокрема, він повідомив присутніх, що студенти — члени клубу готують експедицію на Україну з метою створення джерельної бази з історії голоду 30-х років. Колишня випускниця, а зараз аспірантка цього вузу Д. М. Хубова, яка, до речі, захистила дипломну роботу за темою «Усна історія: історіографічний і джерелознавчий аспекти», поділилася думками про наступність і традиції в «усній історії».

Про різноманітну практичну роботу по збиранню «усної історії» Центрального державного архіву звукозаписів СРСР, яка здійснюється ним вже декілька років, розповіли працівники цього архіву В. О. Коляда і М. М. Жмуров. Спільно з різними організаціями ведеться магнітофонний запис мемуарів. За домовленістю з кореспондентами періодичних видань записи найбільш цікавих інтерв'ю архів перезаписує для архівного зберігання. Готуються грамплатівки із спогадами ветеранів праці і війни, що були записані працівниками ЦДАЗ СРСР безпосередньо на підприємствах.

Заступник начальника Головархіву СРСР А. В. Єлпатієвський підкреслив, що запорукою успіху в роботі по збору і запису спогадів є ентузіазм. Спроби заорганізувати цей рух можуть призвести до його згорання. Було запропоновано відшукати більш вдале і точне визначення цієї цілеспрямованої роботи по створенню джерел особового походження за допомогою технічних засобів.

Представник Головархіву УРСР К. Є. Новохатський наголосив на необхідності якнайшвидшого розгортання руху «усної історії», тому що кожен день зволікання може стати причиною непоправних втрат. Зазначалось, що критична оцінка стану джерельної бази настановляє на думку про необхідність надання руху «усної історії» масового, всеохоплюючого характеру переважно на основі єдиних програм. У виступі йшлося також про складність організації запису спогадів, небезпечність для «живої історії» заорганізованості й казенщини, відмічалось, що тільки скоординований широкий рух, який спирається на зацікавлених учасників і виконавців, буде дійсно плідним і ефективним.

Більш активною і дійовою, підкреслив промовець, повинна бути участь у розв'язанні проблем «усної історії» архівного відомства. Не можна вважати достатнім тільки схвалення самої ідеї «усної історії» і окремих практичних кроків у цьому напрямку. Роль Головархіву СРСР і головархівів союзних республік полягає перш за все в оцінці стану джерельної бази і формуванні на цій основі спільно з іншими науковими та культурними організаціями та установами відповідних програм, в організації широкої підготовки кадрів і матеріально-технічному забезпеченні робіт по запису та зберіганню матеріалів.

Загальну думку присутніх ще раз висловив Б. Г. Литвак (Інститут історії СРСР АН СРСР): поки живі люди, які пам'ятають те, що не зафіксовано ніякими джерелами, треба поспішати. На засіданні виступили зі своїми спогадами ветерани війни і праці Г. В. Закс, П. Я. Вольський, К. М. Кушева.

У заключному слові С. О. Шмідта підкреслювалась необхідність об'єднати зусилля всіх, хто причетний до створення «усної історії», і з урахуванням вітчизняних традицій та зарубіжного досвіду заповнювати прогалини нашої історії. Голова Археографічної комісії ознайомив учасників пленарного засідання з перспективами розгортання робіт по створенню, зберіганню і публікації таких джерел історичної інформації.

К. Є. НОВОХАТСЬКИЙ

ІНФОРМАЦІЯ ТА ХРОНІКА

ДО 175-РІЧЧЯ 3 ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

ЦДАЖР УРСР. Співробітники архіву підготували добірку документів «З хроніки Шевченківських святкувань», яку було опубліковано на сторінках журналу «Пам'ятки України»; проінформували зацікавлені установи Києва про документи з цієї тематики, підготували і передали до Залізничного райкому партії міста 4 комплекти добірки документів «Народ вшанує Кобзаря»; підготували і провели спільно з працівниками Українського республіканського радіомовлення 4 радіопередачі, присвячені життю і творчості великого сина України.

ЦДІА УРСР у м. Києві. До видавництва «Наукова думка» передано корпус документів «Кирило-Мефодіївське товариство (судова справа)». Для альманаху «Спадщина» та інших періодичних видань підготовлено добірки документів про відзначення шевченківських свят на Україні в до революційний час. Для музеїв Т. Г. Шевченка в м. Каневі і с. Моринцях виготовлено понад 100 фотокопій документів з історії Тарасової гори, фотокопії документів до біографії Кобзаря. Крім того, працівники архіву зібрали і надіслали до Алма-Атинської середньої школи, яка носить ім'я Т. Г. Шевченка, книги, що розповідають про поета-революціонера.

ЦДАМЛМ УРСР. 6 березня 1989 р. у приміщенні архіву-музею відкрито документально-книжкову виставку, присвячену 175-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка. Серед експонатів привертають увагу автографи творів поета «Думка», «Сон», «Бандуристе, орле сизий», його епістолярна спадщина, а також прижиттєве видання «Кобзаря», інші унікальні друковані видання творів Т. Г. Шевченка, видані в другій половині XIX — на початку XX ст. у Петербурзі, Києві, Львові, Лейпцигу та ряді інших міст. На урочистому вечорі, присвяченому відкриттю виставки, перед присутніми виступили лауреат Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка, академік Л. Новиченко, письменники О. Іваненко, В. Шевчук, бібліограф Ф. Сарана та ін.

ЦДАКФФД УРСР. Документальні кінострічки, що зберігаються в архіві, «Свято на Тарасовій горі», «Відкриття пам'ятника Т. Г. Шевченка у м. Харкові» та ряд інших активно використовувалися культурно-освітніми установами у ході проведення ювілейних урочистостей.

Луцьк. «Т. Г. Шевченко і Волинь» — так названо документально-книжкову виставку, яку було розгорнуто напередодні ювілею в Держархіві Волинської області.

В її експозиції представлено документи про відзначення шевченківських свят у містах і селах Волині. Серед них привертає увагу оригінал вірша Олени Пчілки «До Кобзаря», який вперше було прочитано на вечорі, присвяченому пам'яті поета, в с. Боголюбів в 1931 р.

Київ. Серед документів виставки, розгорнутої до шевченківських свят у Держархіві Київської області, експонувалися «ревизские сказки», в яких просліджується родовід Т. Г. Шевченка. Працівники держархіву області подали допомогу ряду середніх шкіл міста і області у створенні ювілейних експозицій.

Тернопіль. На базі документів, виявлених у держархіві області, які розповідають про роботу Т. Г. Шевченка в Тимчасовій комісії для розгляду давніх актів, його перебування на Тернопільщині, вшанування пам'яті поета та відкриття перших пам'ятників Кобзарю, було розгорнено змістовну виставку. Працівники архіву підготували також радіопередачу та серію статей і повідомлень для місцевої преси; у середніх школах міста провели уроки, присвячені Т. Г. Шевченку.

Ровно. Для виставки документів, розгорнутої у краєзнавчому музеї, держархів області виготовив фотокопії документів про сучасників Т. Г. Шевченка, зокрема М. Костомарова. Про документи, виявлені в архіві до ювілейної дати, розповідають статті, опубліковані архівістами в місцевій пресі.

Харків. 9 фотоальбомів документів з анотаціями, що висвітлюють життя і творчість Т. Г. Шевченка, підготували та передали середнім школам міста для використання їх на уроках української мови і літератури працівники держархіву області. Для місцевої преси та радіомовлення архівісти підготували на основі документів архіву ряд статей і радіопередач, присвячених ювілею.

Чернівці. До 175-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка держархів області випустив фотогазету, підготував теле- і 2 радіопередачі. В обласній та районних газетах були опубліковані 4 добірки документів. Документи архіву експонувалися на обласній документально-образотворчій виставці.

Чернівці. У держархіві області розгорнута виставка документів, на якій експонуються автографи Т. Г. Шевченка із фондів архіву. У місцевій пресі з нагоди ювілею було опубліковано статті та повідомлення працівників архіву.

СОДЕРЖАНИЕ

САНЦЕВИЧ А. В. О новых подходах к публикации архивных документов . . .	3
Пребывание архивистов США в Киеве	9
Имена, возвращенные истории	
МУЗЫЧУК О. В. Документы ЦГИА УССР в г. Киеве о революционной деятельности Г. Л. Пятакова (1912—1915 гг.)	14
В свете Шевченковского юбилея	
ПАВЛОВА О. Ф. «Просьба прислать «Кобзарь» Шевченко на фронт...» . . .	22
КРЯЧОК Н. И. Письмо учеников из Алма-Аты в ЦГАМЛИ УССР о чествовании памяти Т. Г. Шевченко	27
По просьбе наших читателей	
Руководящие деятели Советской Украины	29
Теория и практика архивного дела	
МАЦЮК О. Я. (Львов) Использование документов архивов в области исторического краеведения, при подготовке статей к Своду памятников истории и культуры	34
Обзоры источников и документальные очерки	
ПОГРЕБИНСКИЙ М. Б., ХАРИТОНОВИЧ И. М. Источниковая база биографии С. В. Косиора	37
ЛЯХОЦКИЙ В. П. Украинское радиовещание в годы Великой Отечественной войны	48
ЗИНЬКО Ю. А. Шефство трудящихся Украины над госпиталями Красной Армии в годы Великой Отечественной войны	53
Новое в работе государственных архивов	
КУЦИНДА С. И. (Львов) Создание кооператива «Архивист» в г. Львове . . .	59
ПШЕНИЧНЫЙ Г. С., ПИЛЬКЕВИЧ Л. Б. Машинный способ консервационно-профилактической обработки фотодокументов	62
Воспоминания	
РАКОВСКИЙ Х. Конец восстания на «Потемкине»	67
Поиски и находки в архивах	
ШАНДРА В. С. Малоизвестный документ семьи Пироговых из фондов ЦГИА УССР в г. Киеве	74
СЛЮДИКОВА Т. Б. Киевские адреса Кирило-Мефодиевцев	75
Научные конференции, совещания и семинары	
НОВОХАТСКИЙ К. Е. Заседание по проблемам «устной истории»	78
Информация и хроника	
К 175-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко	80
Информация	36, 66, 77